

T.C.
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

BATI DIŞI TOPLUMLARDA MODERNLEŞME:
II. MAHMUT VE I. PETRO DÖNEMLERİNİN
KIYASLAMASI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Tuğba KARAGÖZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

Ocak 2021
KAYSERİ

T.C.
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

BATI DIŞI TOPLUMLARDA MODERNLEŞME:
II. MAHMUT VE I. PETRO DÖNEMLERİNİN
KIYASLAMASI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Tuğba KARAGÖZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

Ocak 2021
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tuğba KARAGÖZ

İmza

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

Batı dışı toplumlarda modernleşme: II. Mahmut ve I. Petro dönemlerinin kıyaslaması adlı Yüksek Lisans tezi Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Tuğba KARAGÖZ

İmza

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

İmza

(Faint, large, stylized watermark text, possibly reading 'YÜKSEK LİSANS' or similar, is visible across the page.)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Başkanı

İmza

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğretim Üyesi Ergin ULUSOY danışmanlığında Tuğba KARAGÖZ tarafından hazırlanan “Batı dışı toplumlarda modernleşme: II. Mahmut ve I. Petro dönemlerinin kıyaslaması” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

26/01 /2021

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

Üye : Doç. Dr. Fatih ERTUGAY

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Damla MURSÜL

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

... / ... / ...

.....

Doç. Dr. Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Bu tezi yazmamda desteğini esirgemeyen her zaman yardımcı olan kıymetli tez danışmanım Ergin Ulusoy’a teşekkür ederim (Kayseri, .../...../20....).

Tuğba Karagöz

İmza

BATI DIŞI TOPLUMLARDA MODERNLEŞME:

II. MAHMUT VE I. PETRO DÖNEMLERİNİN

KIYASLAMASI

Tuğba Karagöz

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

ÖZET

Modernleşme tüm normları, tüm değerleri etkileyen ve bulunduğu coğrafyaya göre farklılık gösteren bir deneyimdir. Yeryüzünün bütün toplumları modernleşme ile bir şekilde temas etmiştir. Batı, modernleşme deneyimini uzun vadede özgün bir deneyim olarak yaşarken, Batı dışı toplumlar kendilerine yabancı bir gerçekliğin peşinde sürüklenmiş ve konu bu nedenle ideolojikleşmiştir. Çalışma, işte bu kendiliğindenlik-yabancılık çerçevesinde modernizmin kavramsal sınırlarını temel alarak Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının modernleşmeye geçiş süreçlerini ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın odak noktası, modernleşme hamlesinin her iki devlette de başlatıcısı olarak kabul edilen Çar I. Petro ile Sultan II. Mahmut'un devirlerini karşılaştırmaktır.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak literatür taraması yöntemi kullanılmış ve bu kapsamda Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış olan basılı ve elektronik kaynaklar değerlendirilmeye alınmıştır. Alanda iki ülkenin modernleşme süreçlerinin kıyaslandığı eser sayısı fazla olmadığından çalışma; bir araya getirdiği bilgiler ve vardığı sonuçlar itibarıyla literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Batı dışı modernleşme, I. Petro, II. Mahmut

THE MODERNIZATION IN NON WESTERN SOCIETIES: COMPARISON OF II. MAHMUT AND I. PETRO' S PERIODS

Tuğba KARAGÖZ

Nuh Naci Yazgan University, Institute of Social Sciences

Political and Administrative Sciences with Thesis, January 2021

Supervisor: Asst. Prof. Ergin ULUSOY

ABSTRACT

Modernization is an experience that affects all norms, all values and differs according to the geography. All societies of the world have somehow come into contact with modernization. While the West is experiencing the experience of modernization as a unique experience in the long term, non-Western societies have been dragged in pursuit of a reality that is foreign to them and the subject has therefore become ideological. The study focuses on the transition processes of the Russian and Ottoman Empires to modernization based on the conceptual boundaries of modernism within the framework of this spontaneity-foreignness. In this context, the focus of the study is to compare the times of Tsar Peter I and Sultan Mahmut II, who is regarded as the initiator of the modernization move in both states.

In the study, literature review method was used as the research method and in this context, printed and electronic resources written in Turkish and English languages were evaluated. Since the number of works comparing the modernization processes of the two countries in the field is not too many; aims to contribute to the literature with the information it has gathered and its conclusions.

Keywords: Modernism, non-western modernization, I. Petro, II. Mahmut

İÇİNDEKİLER

BATI DIŞI TOPLUMLARDA MODERNLEŞME: II. MAHMUT VE I. PETRO DÖNEMLERİNİN KİYASLAMASI

Sayfa

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI.....	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM:

KAVRAMSAL OLARAK MODERNLEŞME

1.1. Aydınlanma Öncülüğünde Modernleşme	6
1.2. Modernleşmenin Öğeleri	7
1.2.1. Rasyonalite: Aklın Öncülüğü.....	8
1.2.2. Bilimcilik.....	8
1.2.3. Bireyciliğin Öne Çıkması	8
1.2.4. İlerleme	9
1.2.5. Evrensellik	9
1.2.6. Ölçülebilirlik	10
1.3. Modern, Modernite, Modernleşme ve Modernizmi Anlamak.....	11
1.4. Tarihsel Olarak Modernleşme.....	12
1.4.1. Modern Özne.....	14

1.4.2. Modernleşmeyi Hazırlayan Koşullar	16
1.4.3. Rönesans	17
1.4.4. Reform	18
1.4.5. Bilimsel Devrim.....	20
1.4.6. Sanayi Devrimi.....	21
1.4.7. Siyasal Devrim	22
1.5. İktisadi Sistemin Dönüşümü: Kapitalizm	23

2. BÖLÜM:

MODERNLEŞME RUHUNUN KURAMSAL BOYUTU

2.1. Modernleşme Kuramı	25
2.2. Modernleşme Serüveni.....	31
2.2.1. Batı Modernleşmesi	32
2.2.2. Batı Modernleşmesini Özgün Kılan Kavram Refleksivite.....	35
2.2.3. Batı Dışı Modernleşme	37

3. BÖLÜM:

OSMANLI VE RUS MODERNLEŞME HAREKETLERİ

3.1. Osmanlı Modernleşmesi.....	41
3.1.1. Osmanlı'da Yenilenen Ordu	44
3.1.2. Osmanlı'da Yenilenen Bürokrasi.....	47
3.2. Rusya Modernleşmesi.....	51

4. BÖLÜM:
MAHMUT VE PETRO DÖNEMLERİ: MODERNLEŞME HAREKETİNİN
KIYASLANMASI

4.1. II. Mahmut Dönemi Modernleşme Hareketi.....	58
4.2. I. Petro Dönemi Modernleşme Hareketi.....	62
4.3. II. Mahmut ve Petro Dönemlerinin Temel Başlıklar Altında Kıyaslaması.....	65
4.3.1. Askeriyede Modernleşme	65
4.3.1.1. II. Mahmut'un Askeri Reformları.....	66
4.3.1.2. Petro'nun Askeri Reformları	67
4.3.2. Eğitimde Modernleşme	68
4.3.2.1. II. Mahmut'un Eğitim Reformları	68
4.3.2.2. Petro'nun Eğitim Reformları	70
4.3.3. İdari yapıda modernleşme	71
4.3.3.1. Mahmut'un İdari Reformları	72
4.3.3.2. Petro'nun İdari Reformları.....	73
4.3.4. Ekonomik Yapıda Modernleşme.....	74
4.3.4.1. II. Mahmut'un Ekonomik Reformları	74
4.3.4.2. Petro'nun Ekonomik Reformları.....	76
4.3.5. Kılık Kıyafette Modernleşme.....	78
4.3.5.1. Mahmut'un Kılık Kıyafette Reformları.....	78
4.3.5.2. Petro'nun Kılık Kıyafette Reformları	79
4.4. Osmanlı Rus Modernleşmesinin Kıyaslanması.....	81
SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

GİRİŞ

Modernizm, Avrupa'da siyasal ve ekonomik koşulların değiştiği noktada kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Modernizm, Rönesans ve Reform sonrası aklın Kilisenin, emeğin ise aristokrasinin esaretinden kurtulması ile ortaya çıkan bilimsel ve teknik gelişmelerin ekonomik ve toplumsal yapıyı dönüştürdüğü bir zihinsel çerçeve, düşünsel bir izlek ve yöntemdir. Modernizm sayesinde eski dünyanın paradigmalarının tümü yıkılmış, yerlerine yeni bir zaman-uzam ahengine dayanan yepyeni bir dünya inşa edilmiştir.

Yeni Dünya dinamizme dayanır. Değişim adeta bu dünyanın ereğidir. Değişim, öncelikle, ekonomik birikimin toplumsal ve politik yapıyı değiştirmesiyle birlikte görünür hale gelmiştir. Bu durum, başlangıçta gerekli ekonomik birikime yol açan sömürgecilik faaliyetleri dolayısıyla Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Zira söz konusu değişime yakıt teşkil eden ekonomik birikim gerek bilimin gerekse de tekniğin gelişimiyle palazlanan pre-kapitalist ve kapitalist piyasacı ekonomiler etrafında ve onların gereksinimleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Dolayısıyla modernizm, öncelikle bu ülkeleri değiştirmeye başlamış ve değiştirirken de bu ülkelerdeki tarihsel ve kültürel olgulardan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu, modernizmin düşüncesinin pratiği olarak ifade edebileceğimiz modernleşmenin Doğu coğrafyalarında Batılılaşma olarak yorumlanmasına ve dirençle karşılanmasına yol açtı.

Modernizm bir toplumu, ekonomiyi ve devleti dönüştürürken dikkatinin yöneldiği her şeyi değişimin nesnesi olarak ele almıştır. Zira yaptığı şey sadece ekonomik, toplumsal veya politik alanı biçimlendirmek değildir. O, bu anlamda kısmi bir reform ya da tipik bir revizyon değildir; baştan sona yaşamın zemininin, dokusunun ve ritminin değişmesi demektir. Modernizm, yepyeni bir evren, yepyeni bir yaşam inşa etmek demektir. Bu nedenle dış dünyayı tanıması, tanımlaması ve çözümlemesi sürecinde ipleri aklın eline vermiş ve bu sayede her şeyi hesaplanabilir/ölçümlenebilir, açıklanabilir, öngörülebilir ve planlanabilir kılmıştır. Bunları güçlü organizasyonculuk, merkezi devlet, ulusçuluk, bilimsellik, kapitalist ekonomi, işlevsellik gibi parametreleri hayata geçirerek gerçekleştirmiştir. Böylece birey doğaya ve kendi doğasına yabancılaşarak “ilerlemeye”, gelişmeye başlamıştır. Doğa nesneleştirilmiş ve aklın, yani insanın doğa üzerinde mutlak bir egemenliği kurulmuştur. Bu andan itibaren doğa biçim verilebilir, kontrol edilebilir, yönlendirilebilir bir nesne haline geldi ve insanın “hizmetine” sunulmuştur. Geleneksel dönemin klasik toplumsal ve ekonomik yapıları

bu yolla değişim geçirmiş; iktidar ağları yeniden oluşturulmuş, baştan aşığı yeni bir politik ve toplumsal düzleme geçilmiştir.

Batı, bu zihinsel dönüşüm içerisinde kendisini ideal olan olarak kodlamıştır. Zira Aydınlanma sürecinde ilk “aydınlanan” ve “ussal ve ahlaki hakikatleri” ilk kez onlar tanımıştır. Dolayısıyla Aydınlanmanın ruhu gereği keşfettiklerini insanlığın geri kalanına tebliğ etme gereği duyulmuştur. Aydınlanmanın amaçları doğrultusunda bu “medeniyeti” insanlığın ulaştığı bu yüksek ve ideal durumun bileşenleri tüm dünyaya yayılmaya, tebliğ edilmeye hatta dayatılmaya ve Aydınlanmanın özündeki evrensellik gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece sömürgecilik faaliyetleri doğarak Doğu toplumlarını etki altına almıştır. Zaman içerisinde sömürgecilik tahmin edilenin ötesinde bir kârlılık yaratmış ve Batı, Doğu ile bir tür efendi-köle diyalektiği geliştirmiştir.

Doğu için bu diyalektiğin kısıkalarından kurtulabilmenin yegâne yolu, hızlı bir biçimde ve kalıcı olarak Batı’nın usul ve esaslarını benimsemek olarak belirginleşmeye başlamıştır. İşte Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu, bu noktada, sözü edilen türden refleksler göstermiştir. Avrupa ile zihinsel ve coğrafı uzaklıkları açısından birbirlerine benzeşen yönleri bulunan bu iki devletin modernleşme süreçleri de bu anlamda, ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel açıdan birbirine birtakım benzerlikler üretmiştir. Bu benzerlikler başlangıç itibarıyla daha fazla benzeşmekte olsa da sonradan tutulan farklı yollar ve atılan farklı adımlar dolayısıyla farklılaşmalar da yaşanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğunun bu benzerlikler ve ayrışmalar bağlamında birbirleriyle kıyaslanmaları ve gerek modernleşmeye zorlandıkları süreçler gerekse de modernleşme sürecinde yaşadıkları toplumsal, kültürel ve siyasi çalkalanmalar hem modernizmin evrenselliği iddiasının araştırılması hem de Doğu coğrafyalarının modernleşme serüvenlerinin ölçek tipinin oluşturulabilmesi açısından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğunda modernleşme çabalarının başladığı dönemler olarak II. Mahmut Dönemi ile I. Petro Dönemi seçilmiştir. Bu iki hükümdarın yönetim dönemleri, birbirilerinden zamansal açıdan ayrık olmasına karşın iki devletin modernleşmeyi idrak ettikleri ve dönüşmek konusunda irade gösterdikleri noktaları incelemesi açısından birbirine denk görölerek bir kıyaslama gerçekleştirilmiştir. Zira Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Mahmut Dönemi ile Rus İmparatorluğunda I. Petro Dönemi gerek toplumsal yaşam, maliye, bürokrasi, ordu gibi alanlarda alınan radikal kararlar ve cesaret isteyen köklü adımlar gerekse de vizyonları dolayısıyla birbirleriyle kıyaslanabilecek benzerlikler göstermektedir.

Osmanlı ve Rus İmparatorlukları liberal bir toplumsal dönüşüm geçirmediğinden, modernleşmeleri de kaçınılmaz biçimde merkezîyetçi bir karakter resmetmiştir. Modernizmin yapılandırıcı bileşenleri olan ölçüleme, organizasyon, rekabet, piyasa, işlevsellik, ücretli emek gibi unsurlar devletin liderliğinde ve tekelinde biçimlenmiştir. Bu düzlemde devlet ile rekabet eden toplumsal ve ekonomik aktörlerin de yokluğunda devlet, herkesi ve her şeyi biçimlendiren Leviathan olarak beden kazanmıştır. Bu durum, hali hazırda, her iki ülkede de hükümdar çevresinde biçimlenmiş bir devlet yapısı ve yönetim zihniyeti olduğundan, aynen korunmuş; iktidarın kutsal hükümdarda temsil edildiği yönetim, tepeden inme, tavandan tabana doğru bir modernleşme gerçekleştirmiştir. II. Mahmut ve I. Petro dönemleri, bu anlamda, köklü ve devrimsel dönüşümlere şahitlik etmeleri bakımından her iki imparatorluğun da kaderlerinin yeniden çizilmeye başlandığı kırılma noktaları olarak öne çıkmıştır. Bu önemlidir zira zayıflayan veya çözülmekte olan yapılar, eşyanın tabiatı gereği varoluşsal bir refleksle iki temel tepki verirler. Bunlardan biri, işe yarayacağını düşündüğü her adımı değerlendirmeye almak; ikincisi ise öncelikle formel değişimlere yönelmektir. Form niteliğinin sadece çerçevesini değil; tıpkı coğrafya kaderdir sözünde belirtildiği gibi, o çerçeve içerisinde kazanacağı muhtevayı da tayin ettiğinden ilk ve en radikal ve köklü adım olarak ön plana çıkar.

Çalışma, işte açıklanan bu çerçeve içerisinde hem Osmanlı İmparatorluğu'nu hem de Rus İmparatorluğu'nu tarihsel bir analiz içerisinde modernleşmeyle yüz yüze gelme maceraları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Çalışmada yapılan karşılaştırmalar, modernizmin temel dönüştürücü kategorileri çerçevesinde oluşturulmuştur. İki devlet, öncesi ve sonrasıyla ve hatta bugün aldıkları biçimlerle, modernleşme modelleri ve serüvenleri açısından sıklıkla yan yana zikredilse de alanda bu amaca yönelik çalışma sayısı yeterli değildir. Tez, bu anlamda, hem lisansüstü bir çalışmanın alana yenilik ve değer katacak bir araştırma ile sonlandırılması gayesine hizmet etmeye hem de literatüre katkı yapmaya çalışmıştır. Tez, İngilizce ve Türkçe literatürdeki kaynakların taranması suretiyle hazırlanmış ve süreç içerisinde pek çok yazılı materyal ve elektronik bilgi kaynağından faydalanılmıştır.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL OLARAK MODERNLEŞME

Modernleşme, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılı kapsayan süreçte dünyanın spesifik bir coğrafyasında, yani Batı Avrupa’da ortaya çıkan, Rönesans, Reform ve Aydınlanma düşüncesi üzerine temellenen; oldukça uzun bir süreçteki tarihsel, toplumsal, siyasal, kültürel, iktisadi vb. alanlarda yaşanan topyekûn değişikliklerdir ve bunların hem gerçekleştiği çağı hem de sonrasındaki çağları etkilemesi, şekillendirmesi ve anlamlandırması anlamına gelen; dünyanın ve varlığın rasyonalist temelde anlaşılması ve açıklanması iddiasında olan ilerlemeci, gelecek yönelimli ve yön verici bir meta-anlatıdır. Aklın yol göstericiliğinde gelişen modernleşme içerisinde beliren *özne*, kendine ve doğaya özerk bir perspektiften bakmaya başlayarak yaşadığı çağı ve sonrasını şekillendirmiştir / şekillendirmektedir.

“Özne”nin dünyayı kendi bakış açısından anlaması ve anlamlandırmasını ima eden modernite¹, köken olarak modern teriminden türemiştir. Modern terimi ise ilk olarak M.S. 5. yüzyılda Latince “modo”dan türeyen “modernus” ile dini temellerini belirten, kendini çağdaşığa uygun olarak gören Hristiyan dünyasını, geçmişte kalan çağdaş olmayan putperestlik tarihinden ayırmak için kullanılmıştır (Özgiraz, 2002, s. 154). İlerleyen yüzyıllara gelindiğinde ise bu terim; yenilenen, eski olandan yeniye geçiş ve bugünkü anlamını içeren güncel olana ait gibi anlamlara tekabül etmiş ve günümüze kadar ilerleyerek gelmiştir. Dolayısıyla modernleşme durağan ve sabit bir olgu değildir. Modernleşme tek bir tanımlamada mutabık kalmamış ve birbirinden bağımsız olmayan, bütünleyici içeriğe sahip birçok tanımlamaya kucak açmıştır.

Modernitenin içinden konuşan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre modernlik; başkalaşmanın, gelişmenin, özne haline gelmenin, karmaşıklığın, planlanmaya dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin bütün dünyayı etkisi altında bırakarak özneye ve nesneye hâkim olduğu bir yaşam şeklidir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak aklın öncülük ettiği kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, gelişme-ilerleme, başkalaşma, bilimsellik ve teknolojiye dayalı ulus-devlettir.

¹ Daha sonra ayrıntılı olarak açıklanacak olmakla beraber modernleşme ve modernite kelimeleri arasındaki farklılığa kısaca değinmek yerinde olacaktır. Modernite: tarihsel süre içerisindeki modernleşen dönemi ifade ederken, modernleşme ise; süreklilik halindeki modern düşüncüyü yani moderniteyi ifade etmektedir. Bu doğrultuda metin içerisinde zaman zaman bağlamın gerektirdiği noktalarda modernleşme ya da modernite kavramları kullanılacaktır.

Modernlik, geleneğin dayanaklık ettiği temel inanç merkezine, akıl dışı sistemlerine ve normalleştirici fonksiyonlarına başkaldırır: Modernlik, normatif olan her şeye isyan ile başlar. Bu başkaldırı, ahlakilik ve yararlılık standartlarını etkisiz hale getirmenin bir yoludur. 18. yüzyılda meydana gelen bilim, ahlak ve sanat dallarının birbirlerinden ayrılması, Kant'ın öncülük ettiği modernlik projesinin esasını oluşturmaktadır. Modernlik projesi içinde genelde bilme ve inanmanın birbirlerinden ayrılması da vardır (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 98). Abel Jeanniere'e göre modernlik; önce insanı, daha sonra insanın hayatını etkiler. Modern yeni ile aynı anlama gelen, olumlu ya da olumsuz değerlendirmelere bakılmaksızın gündelik yaşamın içinde ve kültürde modaya uygun tutumları ifade eder (Jeanniere, 2000, s. 16). Böylelikle güncel olan her şey kabul edilir ya da edilmez "yeni" olanın karşılığıdır.

Modernleşmeyi çok yönlü kavram olarak ele alan Hans Van Der Loo ve Williem Van Reijen; modernleşme sürecinde toplumu üyelerini, her biri bir parça ile bağlanmış makineye benzetir. Böylece, insanların farklı parçaları temsil etmesi birbirinden farklılaşmasına ve daha çok bağımlı hale gelmesine yol açar. Dolayısıyla modernleşme insan zihninin dönüşümü ile başlayan, yaşamın ve dünyanın her alanına nükseden bir olgudur (Loo & Reijen, 2003, s. 116). Rönesans'tan sonra Aydınlanma ile başlayan modernleşme kavramı; ülkelerin gelişmek için sahip olması gereken etmenleri elde etme sürecini temsil etmektedir. Bu süreç gelenekten yeni olana doğru yol almaktadır. Hem etkileyen hem de etkilenen dinamik yapıları olan modernleşme, özgürleşmeyi de beraberinde getiren bir süreçtir (Çetin, 2007, ss. 66-70). Tanımlardan da anlaşıldığı üzere modern tanımından yola çıkarak, modernleşme kavramı düşünürlerin, akademisyenlerin ve bireylerin akıllarında farklı biçimde şekil almasına rağmen birbirinden bağımsız olmayıp, bütünleyici içeriklere sahiplerdir.

Öte yandan modernleşme hareketiyle değışen düşünce yapısının karşımıza çıkarmış olduğu yeni düzen; var olan eski düzenin fikir akımları, dini temelli yönetim biçimleri gibi insan aklının doğuşu ile geçerliliğini kaybetmiş geleneğe dayalı bu oluşumları, dönüştürmek ve yeni olana doğru istikamet etmek istediğinin göstergesidir. Ortaya çıkan bu yeni istikamet, yeniyi topluma kazandırmanın yanı sıra eskiyi de bilme, tanıma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Sürgüne gönderilmesi istenen her şey geleneksellik adı altında kavramsallaşmıştır. Dolayısıyla buradan hareketle bilginin olmadığı yerde kilise egemenliğine, dini toleranssızlıktan mevcut sosyal hiyerarşiyeye, mal dağılımındaki eşitsizlikten eskiye ait olan kurumlara kadar her şey 'geleneksel' olanın kapsamına dâhil edilmiştir (Nietzsche, 2002). Böylece modernleşme hareketiyle

beraber düşünsel, bilimsel, sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda insan hayatını etkileyen ve farklılaştırarak kendi benliğinin farkına varmasını sağlayan birçok dönüşüm yaşanmıştır ve bu dönüşümü gerçekleştiremeyen olgular ise geleneksel olana dâhil olmuştur. Fakat modernizm tüm dünyayı etkisi altına alarak, varlığını sürdürülebilir kılmak için kendisi ile tanışmayı zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla gelenekselliğe dâhil olanlar unutulmaya yüz tutmuşlardır ve tutmaya devam edeceklerdir.

1.1. Aydınlanma Öncülüğünde Modernleşme

Aydınlanma öncesi toplumun merkezinde metafizik, dini temellere dayanan bir sistem vardı. İnsan “ben” kavramından yoksun başka birileri tarafından yönlendirilen, kendi aklını kullanma cesaretini gösteremeyen varlıklardı. Tanrı ve kilise iktisadi, siyasi ve sosyal alanı ve hatta insan zihnini kontrol etmekteydi, ancak öznelere baskıya dayanamayıp, Aydınlanma öncülüğünde ben kavramını idrak etmesiyle bu kontrol durumu son bulmuştur.

Aydınlanma, Kant’ın; “insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmayış, yani kişinin başkası olmadan aklını kullanamama durumundan kurtulup aklını kendisinin kullanmaya başlaması” olarak tanımladığı bir harekettir. Bu hareket, 1688 yılında Avrupa’da İngiliz Devrimi ile başlamış olup, 1789 Fransız İhtilali ile ulaşabileceği en üst noktaya erişmiş olan bir düşünce hareketidir. Avrupa insanının yeni bir düşünce tarzı ile bireysel ve toplumsal yaşamını, modern anlayışı ile yeniden inşa etme gayreti olarak nitelendirebileceğimiz bu dönem, Batı toplumunda yeşeren ıslahatların ve tarihsel süre içinde gelişiminin düşünsel, kültürel bir sonucudur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk olarak kapitalizmin doğuşu ile İngiltere’de başlayan toplumsal değişim, Fransa’da ise Fransız ihtilaliyle özgürlük hareketi olarak devam etmiştir ve daha sonra tüm dünyayı ilgilendiren, düşünce olarak egemenliği altına alan modernleşme hareketine dönüşmüştür (Çüçen, 2005, ss. 25-34). Kuşkusuz tüm dünyayı etkisi altına alan ilerlemeci modernleşme hareketinden kaçınılması mümkün olmamış her bir toplum farklı zaman dilimlerinde ve farklı biçimlerde nasibini almıştır, almaya da devam edecektir.

Tarihsel süreçte yerini modernleşmeye bırakan Aydınlanma Çağı, Rönesans ve Reformun temel kaynaklık ettiği 17. ve 18. yüzyılda kilisenin baskısına dayanamayan burjuva sınıfı tarafından başlatılan özgürlük hareketidir. Bu özgürlük hareketi insanların kendi akıllarını kullanarak yaşamı, dünyayı sorgulayıp, zihinlerini dinsel inanç ve görüşlerin kılavuzluğundan kurtararak, akla güven ile her şeyin üstesinden gelebileceği

düşüncesinin var olduğu bir dönemi temsil etmektedir. Kendi aklını özgürce kullanıp düşünce özgürlüğüne ve ben bilincine sahip olan insanın süreklilik göstererek ilerlemeci hareket içinde olacağı düşüncesi hâkim olduğundan ötürü Aydınlanma Felsefesi'nin en önemli temel dayanağı her zaman ve her koşulda ilerleme düşüncesi olduğu söylenebilir.

İnsan zihni ile en büyük dönüşümü yapan Aydınlanma Felsefesi, siyasi alanda da önemli ölçüde değişim yoluna gitmiştir. Devlet düzeni geleneksel biçimde babadan oğula soylu aile genlerinden oluşurken, aydınlanma ile siyaseti mesleki bakımdan kendini geliştirmiş olan bireyler belirlemektedir. Oluşan bu değişimler, Aydınlanma Felsefesi'nin temelinde modernleşmeyi doğururken ve daha fazla modern düşünce isteği hâkimken aynı zamanda modernitenin özünde de aydınlanmış olma amacını belirtir. Böylelikle her ikisi de eski olanı istemeyerek, yeni olana odaklanmış olmasından kaynaklı geriye bakmayarak sürekli ilerleme düşüncesini esas alır ve mutlak anlamda ilerlemeye inanır. İlerleme ilkesinin yanı sıra Aydınlanma Felsefesi gibi Modern Düşünce Felsefesi de aklı ve bilimi ilerleme ilkesinin araçları olarak görürler (Uyanık, 2006, s. 2). Dolayısıyla akla ve bilime yani ilerleme yolundaki bu araçlara sorun teşkil eden şeyler birbirinin devamı olan, birbirini tamamlayan Aydınlanma Felsefesi ve Modern Düşünce Felsefesi tarafından istenmemiştir.

Böylece aydınlanma öncülüğündeki modernleşmede bireyler dini sürgüne göndererek akıl dışı engelleri ortadan kaldırmış, yaşamın merkezine aklı yerleştirmiş ve sorgulayıcı özneler haline gelmişlerdir. Artık özneler geleneksel toplum algılamalarından sıyrılmış ve en önemlisi gelenekselliğin oldukça güçlü argümanı olan dini temelli yaklaşımlar da yıkılmaya yüz tutmuştur ki bunun en iyi kanıtı olarak Katoliklik haricinde birçok mezheplerin ortaya çıkmasını gösterebiliriz (Ayparçası, 2016, ss. 32-58). Böylelikle Tanrı'nın hakkının Tanrı'ya, Sezar'ın hakkının Sezar'a verilmesi düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Çetin, 2002, ss. 79-86). Zira Aydınlanma Felsefesi ilerleme yolunun öncüsü olmuş ve eski olarak tanımlanıp engel teşkil eden şeylerin yüz tutmasına yardımcı olarak; modernizme, modernleşme hareketine zemin hazırlamış olup temellerinin atılmasında belirleyici rol oynamıştır.

1.2. Modernleşmenin Öğeleri

“Ben” ve yeni toplum anlayışının inşası olarak modernleşmenin olabilmesi için, Modernizm düşünürlerinin paylaştığı sosyal, siyasal, kültürel ve felsefi

tanımların ortak paydada birleşmesi ve bütünlüğü sağlaması ile modernleşmenin temelinde yatan unsurları şöyle belirleyebiliriz;

1.2.1. Rasyonalite: Aklın Öncülüğü

Aklın aydınlanmasıyla, dini inançlardan uzaklaşarak akli yaşam merkezine koyan toplum kilisenin baskısından kurtulup, dış etkilerden uzak, düşünen, ben kimliğine sahip özneler haline geldiler. Kant'ın "*Sapere aude*" "aklını kullanma cesaretini göster" sözüyle yola çıkarak, insanlar zamanla başkalarının çizmiş olduğu hayatı yaşamadan onların yol göstermelerine ihtiyaç duymadan, bir birey olarak kendi hür iradesi doğrultusunda aklını başkaları olmaksızın kullanma yetisini göstermiştir. Böylelikle insanın özne olarak yeniden var olmasıyla beraber "Ben" kavramının oluşmasına zemin hazırlayan, hayatı sorgulamayı öğreten ve düşünce özgürlüğü sunan akılcılık; modernleşmenin değişim ve dönüşüm alanının yanı sıra insanlığın kendisinin farkına varabilme noktasında en önemli buluştur. Dolayısıyla modernleşme hareketi; yaşanan her türlü sürece rehberlik edecek ve doğru yolu bulacak olan şeyin evrensel akıl olduğuna inanır ve akıl dışı şeyleri reddeder.

1.2.2. Bilimcilik

Bilimcilik, akılcılığın bir ürünüdür. Modern insan; içinde bulunduğu koşulları aklın kılavuzluğundan yola çıkarak kullanabilme yetisini gösteren, sorgulayan, doğruyu arayan ve bilimi kendisine rehber edinendir. Bunun yanı sıra insan gelenekselliğin gölgelendirdiği yani eski olan şeyleri bir kenara bırakarak, araştırmacı tutumu ile içinde bulunduğu toplum, doğa ve evren gibi oluşumları daha yakından inceleme şansı yakalamış, bu oluşumlar hakkında tek bilgi verecek olan şeyin ise "bilim" olduğu kanaatine varmıştır. Nitekim geriye bakmaksızın hep ileriye hedef gösteren modernizm, daha çok yol kat edebilmesi için bilgiye bilginin ise bilime ihtiyacı vardır. Dolayısıyla modernleşmenin ilerleyebilmesi bilime, bilimin ilerleyebilmesi de toplumun modernleşip ilerlemesiyle eş tutulmaktadır. Böylelikle modern birey bilimde ne kadar ileriye giderse, toplumu da o kadar ileriye taşır düşüncesi yer almaktadır.

1.2.3. Bireyciliğin Öne Çıkması

"Aklını kullanma cesaretini göster" ilkesi yalnızca insanın aklını kullanabilme yetisine işaret etmesinden ziyade, daha geniş bir perspektiften bakıldığında insanın "Ben" oluşunu yani birey oluşunu ifade eder. Bireycilik baskı olmaksızın, kendi hür

iradeleri doğrultusunda kişinin kendi varoluşunu keşfetme, kendini tanıma sanatıdır. Tam anlamıyla kendini keşfedebilme şansını yakalamış olan bireyler, kendinin farkında ve eşsiz olduğunu bilenlerdir. "Karşılaştığım hiç kimseye benzemez yapılmışım; hatta tüm dünyada hiç kimseye benzemediğimi söylemeye cüret edeceğim. Diğerlerinden daha iyi olmayabilirim, ama en azından ben farklıyım" sözüyle de birey olmanın önemi vurgulanmıştır (Eyigün, 2005, s. 214). Buradan hareketle toplum aydınlanmayla beraber modernleşme öncülüğünde düşünme yetisine ulaşmış ve aklını kullanma yetisi göstererek “Ben” kavramının içini doldurmuş, kendi varlıklarının bilincine varmıştır.

1.2.4. İlerleme

Modernleşme geriye çevrilemeyen, sürekli ilerleme kaydeden bir süreçtir (Köker, 2016, s. 52). Dolayısıyla modernleşmenin diğer bir unsuru ise ilerlemecilik. Bilim, teknoloji ve insan zihnindeki ilerlemenin yanı sıra toplumun tarihinde de söz konusudur. Bazı toplumlar ise bu değişim bağlamında ilerlemeyi gelenekselliğin öncülüğünde yaparak yol almaktadır. Oysaki modernleşme bağlamında ilerleme ilkesi; gelenekselliğin dinamikleri eski olanlardan oluşmasından ötürü toplumu geriye çektiğini söyleyerek, gelenekselliği ilerleme konusunda engel olarak görmüştür. Dolayısıyla geçmişine, geleneğine sadık kalarak hep doğrusal düzlemde ileriye gitmek isteyen toplumla, gelenekselliği bir kenara bırakarak hızla ilerleyen toplum arasında fark giderek açılmaktadır. Kuşkusuz her ne kadar modernleşme bağlamında ileriye giderken engeller çıksa da gelenek bir sorun teşkil etse de modernleşmenin ilerleme unsuruna göre; nihai olarak ileriye doğru hareket edilmektedir.

1.2.5. Evrensellik

Her şeyi akıl ve bilim doğrultusunda değerlendirip anlamlandıran çağdaş modern düşünürler, toplumu ilgilendiren evren yasası gibi yasaları bulma konusunda da evrenselci bir anlayışı savunmaktadırlar. Bilgiye ulaşmanın tek yolu bilim olduğu, bilime ulaşmanın yolu ise; aklın en doğru olana kararı vermesi ile mümkün olabileceğini; insanlığın ve tarihin her geçen gün daha doğru ve daha olumlu olana ilerleme gibi düşüncelerinin oluşmasında evrenselcilik ilkesi vardır. Bu ilkeye göre insan aklı her şeyden üstün olup, mutlak ve evrensel olan her şey akıl ile bulunabilir bunun yanı sıra bulunan veriler toplumla paylaşılarak ispat edilebilir hatta öğretilir. Kısaca, insanlık dinamik yapıya sahip olup evrensel olan ilkeler doğrultusunda yeniden oluşturulabilir (Çüçen, 2005, s. 25). Nitekim insanlığın yeniden oluşturulmasıyla her

şeyden üstün olan aklın da evrensellik ilkesini temel alarak yeniden canlandırılabilmesini sağlayabilir. Böylelikle her bir ögenin evrensellik ilkesinden yararlanabiliyor olması, evrenselliği modernleşmenin bütünleyicisi olarak konumlandırmıştır.

1.2.6. Ölçülebilirlik

Modern öncesi dönemde doğanın sunmuş olduğu ya da insanlar tarafından belirlenen yaşamını sürdürülebilir kılan inançlar, gelenekler, modernleşmeyle birlikte merkezine akli yerleştiren insanlarca yerini doğaya hükmedip kontrol altına alabilen, rastlantısallığı sürgüne göndererek daha da hesaplanabilir yapan yaşam biçimine bırakmıştır. Böylece modern sonrası dönemde “[d]oğa olaylarını incelerken insanoğlu, doğrudan müdahaleler yapan doğaüstü bir kuvvet yerine, sadece somut gerçekleri ve bilim sayesinde ispat edilen doğa kanunlarını dikkate” almaya başlamıştır (Comte, 2003, ss. 12-13). Dolayısıyla modernleşmeyi tanımlayabileceğimiz bir diğer önemli unsur ise rasyonalizm ile işlevsellik bağlamında ilişkilendirebileceğimiz ölçülebilirliktir. Rasyonalizasyon; olaylara mantıksal açıdan yaklaşarak karışık, belirsiz ve anlaşılması zor olanı daha basite indirgeyerek dakik, açık ve anlaşılabilir hale getirme süreçleridir (Cevizci, 1999, s. 724). Dolayısıyla olayların analiz edilebilir ve yorum yapılabilir konuma gelmesiyle beraber doğru ve gerçek olana ulaşmak için akıl ilkesinden yararlanarak bilgilerin düzenlenebilir olması bakımından ölçülebilirlik ile hareket ettiğini gösterir. Böylece bir akla uygunluk denetimini gerçekleştirmiş olur ki bu, hesaplanabilirliğin ve rasyonalizasyonun açıkça uygulansıdır. Evrensellik yoluyla dünya anlaşılabilir, öngörülebilir, değiştirilebilir ve nihayet kontrol edilebilir bir yer haline gelir. “Öngörmek için bilmek, olaylara hâkim olmak için öngörmek gerekmektedir” (Oktay, 2010, s. 253). Böylelikle modernizm de öngörülemeyen riskler ve onların hesaplanamayan sonuçlarına tahammül edemeyeceğinden ötürü her şeyi tanımlayabilmek, hesaplanabilir ve kıyaslanabilir hale getirmek ister. Nitekim elde edilen bilginin daha öncesinde hesaplanmış ve planlanmış olan çizelge doğrultusunda hareket etmesi yani modernleşmenin bu tutumu; iktidarın hem toplumu biçimlendirmesine hem de toplum tarafından biçimlendirilmesine ortam hazırlamıştır.

Netice olarak “[r]isk toplumunda yaşamak, çağdaş toplumsal varoluşumuzda bireysel düzeyde olduğu kadar küresel düzeyde de sürekli olarak karşımıza çıkan –olumlu ya da olumsuz- açık eylem imkânları karşısında hesaplı bir tutum içinde yaşamaktır” şeklindeki tanımı göz önünde bulundurulmalıdır. Yani bir bakıma modern toplumda “birey, her

şeyden önce halk deyiimiyle hesap-kitap adamıdır. Yaşamını rastlantıya, olağanüstü güçlere dayanarak örgütlemey (Ulusoy, 2016, s. 314). Şüphesiz modern toplum çevresini, doğasını, zamanını yani kısaca bireylerin yaşamlarına karşılık gelen her şeyi aklın öncülüğünde hesaplanabilen ve denetlenebilen alan olarak kabul eder.

1.3. Modern, Modernite, Modernleşme ve Modernizmi Anlamak

Toplumsal değişim ve dönüşümün temelini oluşturan bu kavramlar birbirilerine bütünleyici şekilde benzeyip karıştırılsa da taban olarak aynı olup farklı şeyleri ifade etmektedir. Bütün bu kavramlar farklı biçimde “yeni olanın” temsilcisidir.

Modern kavramı bir sıfat olarak aydınlanmayla başlamış, döneme özgü nitelikleri taşıyan Latince'den türemiş olup ve günümüze kadar ki süre zarfında başka anlamları temsil ederken, şu anda son halini almış biçimdir. Günümüzde ise modern; “güncel olanı” değişim ve dönüşümü niteleyip, eskiyi bir kenara bırakarak yeni olana işaret eder. Diğer bir deyişle modern; doğanın insana sunmuş olduğu yaşam biçiminden çıkarak, insanın kendi merkezinde yer edindiği, sekülerizm, demokrasi, bilim gibi aklı kılavuz tutan, geçmişte olan şeylerden üstün kabul edilen yani insanlığın ulaşabileceği en yüksek merteye ya da yaşam tarzı olduğu düşünce şekli denilebilir (Seyyar, 2007, s. 42). Bu düşünce şekli tüm ülkelerce kabul edilmektedir ve öznenin ulaşabileceği en son seviye olarak görülmektedir.

Modernite ise; tarihsel süreç içerisinde bir dönemi belirtmektedir. Topluma karşı sosyal yaşamı daha refah içinde sürdürülebilir hale getirdiğine ve öznenin ulaşabileceği son seviye olduğuna dair ulvi bir değer kazandırarak inanç dalgası oluşturulan modernite deneyimi şüphesiz Batı'ya ait olma özelliği ile tüm dünyaya bu etkiyi yayabilmiştir. Klasik sosyolojide modern bilimin ve sosyolojinin doğuşu ile de benzer şekilde modernite kutsanmış rasyonalitenin her alanda egemenliğini ilan etmesi ve kabulü bu kutsamayı kalıcı bir meşru zemine oturtmuştur (Çötök, 2017, s.197). Her alanda egemen olan modernite, insanlık tarihinde de eski ile yenin yer değiştirmesine zemin hazırlamış ve bazı olguların da çakışmasına neden olmuştur.

Diğer bir kavram ise *Modernleşme*; dinamik bir zaman dilimini ve o zaman içerisinde yaşanan gelişmelerin ortaya çıkmasını gösteren, yani insanların yaşadığı süreçler bütününe karşılık gelen kavramdır. Aynı zamanda Modernleşme; eskileri içinde barındıran geleneksel yapıların çözümlerini ve geleneksellikten kopuşu sağlayarak dinamikliğini yitirmesini sağlayan köklü bir değişim hareketidir. Yine Modernleşmenin kavramsal çerçevesine baktığımızda da endüstrileşme, bilim ve teknoloji gibi alanlarda

ilerleme, var olan sistemin restoreye gitmesine ya da modern ulus-devlet, kapitalist dünya düzeni, kentleşme gibi yeni ögelere yaslanan toplumsal gelişme aşamalarından da söz etmektedir (Mohammed, 2018, s. 11-15). Böylelikle modernleşme, öznenin var olduğu her yerde kendinden söz ettirebilmiş ve tüm dünyaca kabul gören ya da kabul görmeye zorlanan yeni ögelerin ortaya çıkmasında rol alarak varlığını sürdürülebilir kılmıştır.

Modernizm bireylerin kendi iradeleri dışında her türlü iradelerine karşı koyacak gücü, otoriteyi reddederek, özgürlüklerinin önüne yine kendilerinin koydukları engelleri aşma kararlılığı ve kişisel özgürlükle bir arada yaşama gereklerinin birbirlerini kısıtladığı değil, zenginleştirdiği bir toplum yapmayı ilke edinen modernitenin ideoloji haline gelmiş şeklidir (Kahraman, 2007) ve bu ideoloji geçmişten günümüze kadar tüm toplumu çevreleyerek güçlü bir şekilde yaşamıştır, yaşayacaktır.

1.4. Tarihsel Olarak Modernleşme

Hayatın her alanında yer edinen modernleşme tarihsel olarak ele alındığında, her bir bölge için ortaya çıkış noktasının aynı temellere dayandığını görürken, oluşum ve gelişimi açısından bakıldığında ise Batı ve Batı dışı toplumların² modernleşmesi olarak farklı şekillerde var olduklarını görmekteyiz. 17. ve 18. yüzyıllarda aydınlanma ile başlayan 19. yüzyıla gelindiğinde gelenekselliğin geçerliliğini yitirdiği zamanda kendi varlığından söz ettiren modernleşme Sanayi Devrimi ile devam etmiştir. Modernizm; eski rejime yani gelenekselliğin siyasi odaklarını hedef aldığından beri tarih sahnesinde boy göstermiştir. Modernizm, gelenekselliğin insana sunmuş olduğu sorgulanamayan evreni, tanrısal algıları, tümdengelimci oluşumu yıkarak eski zaman-uzam algısını parçalamış, yerine insanı merkez edinen, bilim ve teknolojiye dayalı, pozitivist, rasyonel, evrenselci, bilgi odaklı bir dünya görüşü ve ahlak anlayışı yerleştirmiştir (Ulusoy, 2016, s. 320). Bir bakıma bu Aydınlanma, büyük insanlık projesidir. Tekil olandan doğarak, tikele geçiş yapan ve nihayet tümele kavuşan; deney, deneyim, gözlem ve aklın yetkinliğine inanan; tüm toplumsal yapıyı buradan damıtarak oluşturduğu bir faydacı ahlak ve dünya görüşüne temel yapan; bireyci ve kolektivist bir dünya ve insanlık projesidir.

Modern anlayış, ilk kez Batı literatüründe ortaya çıkmış olup daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Tüm dünyaya yayılan modernleşme hareketi için düşünürlerin

² Modernleşmenin bu farklılıklarına bağlam doğrultusunda çalışmamız içerisinde detaylı şekilde yer verilecektir.

neler söylediklerine bakacak olursak; Alman sosyoloji teorisyenlerinin başında gelen Weber (1999, 2006), Tönnies (1957) ve Simmel (1999), 19. yüzyılda ortaya çıkan modernitenin geleneksel düzene karşıt olarak, tüm dünyanın toplumsal olarak rasyonelleşmesi ve farklılaşması olduğunu söylemişlerdir. Foucault (2005), modern insanı sürekli kendi üzerine düşünen ve kendini keşfetmeye çalışan özneler olarak tanımlamaktadır. Ancak bireyler kendini keşfetmeye çalışırken modernite ile birlikte söylemsel pratiklerin ve var olan yeni iktidar şeklinin etkisi altındadır. Bu söyleme benzer şekilde Featherstone da (2005) bireylere anlam kazandıran, önemini ortaya çıkaran şeyin endüstrileşme ve kentleşme olduğunu belirterek, üretimin ve tüketimin bireyin yaşam alanında vazgeçilmez ikili olduğunu ifade etmektedir (Ördem, 2018, ss. 211-212).

Modern anlayışın dayanak noktası yaşamın içerisinde bulunan her olgunun, her bir anlayışın, kültür ve sanatın zaman aşımına uğramış olduğunu, bunların bir tarafa bırakılıp rezerve edilmesi ve yeni şeylerin oluşması gerektiğini vurgular. Dolayısıyla zaman içerisinde kendini geliştiren ve olgunlaştıran modernleşme, aklın kimliğini yaşam merkezine yerleştirerek yeni olguların, yeni anlayışın ve en önemlisi de akli kullanmanın kapılarını açmıştır. Böylece modernizmin en büyük getirisi ise insan aklına duyulan sonsuz güvendir. Bu güven temelinde ilerlemeci tarih anlayışı, insan aklını kullanma cesaretini göstererek sürekli bir bilgi artışı ve ileriye doğru adım atılacağını vurgulamaktadır. Bu bilgi modernleşme tarihini sürekli ileri taşıyacaktır ve böylece modernite “insanın yücelmesi” olarak yorumlanacaktır (Şaylan, 2016). İleriye taşıyan modernleşme tarihinde yücelen *insan zihni*, öznenin ve özgürlük düşüncesinin yayılmasıyla da artık dünyayı ve yaşamı kilisenin baskısından uzak yeniden anlamlandırmaya başlamıştır. İlerlemeci tarihte yapılan bu değişim ve dönüşümler sabit olmadığı gibi, her zaman iyi olanla değiştirilecektir.

Öte yandan modernizmle beraber geleneksellikten kurtulan, yeniden doğmuş olan öznenin, araştırmacı ve sorgulayıcı tutumu ile iyi ve doğru olana ulaşma isteği artmıştır. Kuşkusuz bu öğrenme arzusu teknolojinin kullanılmasını teşvik etmiş ve bilimi geliştirmiştir. Ve bunun yanı sıra bilimin öncülük etmesiyle bilginin önemi artmıştır. Bilimin ön ayak olmasıyla bilginin önem kazanması, bilgiler arası geçişlerin sağlanmasına yardımcı olmuş ve birçok farklı bilgilerin de peşinde koşarak yeni sonuçların çıkarılmasını beraberinde getirmiştir. Böylece insanın uyanmasıyla bilgi kendi kendine merkezdeki yerini almış ve tanrısal olduğu yeni bir iktidar mekanizması oluşmaya başlamıştır. Böylelikle insan doğadan yabancılaşmaya başlarken, değişen

mekanizma sayesinde doğa, insan ve evren gibi olguların işleyişi hakkında bilgi sahibi olarak özgürleşmeyi başarmıştır (Ulusoy, 2016, ss. 312-334). Ancak bu başarının yanı sıra insan, kutsallaştırmış olduğu bu bilgi karşısında nesne konumuna gelerek tutsaklaşmıştır.

Modernizm, Batı’da ekonomik, sosyal, kültür yargılarının uygun şartlarını bularak akıl öncülüğünde anlamlı hale gelmesiyle, tüm dünyaya yayılmıştır. Kültür, mimari, sanat, siyasi ve ekonomik alanlar gibi yaşamın her alanında varlığını hissettiren modernizm değişim ve dönüşümün önemli bir tarihini yazmıştır. Artık Tanrı / din merkezli evren, yerini insan merkezli bir evrene bırakmış, toplum ve birey kavramları yer almıştır. Böylece Tanrı devleti yerine tekrar yeryüzü devleti; dinsel bir kozmoloji yerine fiziksel bir kozmoloji; insanın kul olarak görüldüğü bir toplum / devlet düzeni yerine insanın birey / kişi olarak kabul edildiği bir toplum / devlet düzeni öne sürülmeye başlanmıştır (Çüçen, 2005, ss. 26-34). Buradan hareketle yeni düzende insanın rolü büyüktür.

1.4.1. Modern Özne

Özne kavramı tarih boyunca içini farklı tanımlamalarla doldurmuş olup, günümüze kadar evrilerek gelmiştir. Her ne kadar özne kavramı, çeşitli tanımlamalara kucak açmış olsa da her tanımın temelindeki özü *bireyin kendisine* çıkmaktadır. Günümüzde de özne kavramı insanı çağrıştıran bir olguyu temsil etmektedir. Özne, varlığından söz ettirdiğinden beri düşünürleri meşgul etmiş ve insanın kendisini, dünyasını şekillendirmiştir.

Kavramsal olarak öznenin kökü, Yunanca’da temel anlamına gelen hypokaimenonun³ karşılığı olan “bireyin karşısına çıkan gerçekliğe” dayanırken Latince’de ise eş değeri olan “subjectuma” dayanmaktadır (Cevizci, 1999). Yani bugün özne olan şey nesneyi temsil ediyordu. Özne modern öncesi dönemde bireye tekabül eden bir anlam taşımamaktadır. Özne zihin ve akıldan bağımsız fiilen varlığını sürdürürken, özne olarak insan Tanrı’nın bir parçasıdır, ruh ile onun aklından bir parça taşımaktadır. Ve dünyasal olandan öte, üstün ruha ulaşmayı amaçlamalıdır. İnsan Tanrı’nın yaratusıdır, ona itaat etmelidir. Diğer yandan Hristiyan düşüncesinde insan günahkâr olarak doğan bir varlık olmasıyla da Tanrı karşısında değersizleştirilmiştir.

³ Grekçe olan bu terim günümüzde ise; bireyin karşısında olan gerçekliği değil de; bireyin içinde olduğu, bireyle hareket eden gerçekliği temsil etmektedir. Kadir Çüçen de (Çüçen, 2005) bu terimin modern felsefede *bireyi* tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir.

İnsan değerli hale gelebilmek için kendi doğası ile savaşmalıdır. İnsan maddesel olan dünyasal yönlerini yenmelidir (Genç, 2008, s. 15).

Öte yandan özneyi farklı anlamlandıran, tüm varlıkların oluşumlarından bağımsız değerlendiren, varlıkların belirleyicisi, sadece kendi için meydana geldiğini söyleyen ve Greklerin “hypokaimenon”’a dayanan özne tanımlamasını dönüştüren Descartes’tir. Descartes odak noktasını kendi ötesindeki bir gerçekliğe değil, kendi ve bilincinin derinlerine dalarak içerisinde var olan şeylere yöneltmiştir. Tam da bu noktada, insan birey olabilme duygusunu tadararak, kendi bilincinin farkına varmış ve özne haline gelmiştir. Ve böylece özne gerçekliğinde ötesine geçerek toplumsal normun en temel yapı taşı olmuştur. Diğer taraftan Latinler Greklerin özne tanımlaması “hypokaimenon”’unu karşı, özneyi subject (alta veya öne konulan şey, nesne) olarak çevirmişlerdir. Bunun gibi object de karşısına koyanı, yani insanı imliyordu. Bu anlayış Descartes'in topluma sunmuş olduğu özne tanımlamasıyla birlikte kesin dönüştürme sonucu, subject ile object kavramlarının yerleri değişmiştir. Böylece gerçeklik, her şeyin ötesinde ve her şeyden önde gelirken Descartes'in öznesi tarafından öne konulan şey olup çıkmıştı. Buradan hareketle modern dönem topluma giriş yaptığından beri insan, özne oldu; o kendi önüne koyduğu her şeyin kendinin-bilincine sahip şekillendiricisi ve garantörü haline geldi (Heidegger, 1998, s. 57). Böylelikle modern dönemde özne kendi doğası ile savaşan, dünyasal yönleri anlamaya çalışan ve akıl ile anlam kazanan varlık haline gelmiştir. Özne; düşünen, sorgulayan, hisseden, farkındalık sahibi ve bunun yanı sıra zihin anlamına gelmektedir. Bununla beraber modernleşme ile anlam kazanan özne, bilginin temeline kaynaklık eden iradi ve rasyonel varlıktır. Özellikle postmodernist bakış açısına göre, doğa ile araçsal bir kontrol ilişkisi içine girmiş durumda bulunan özne akla, rasyonaliteye ve bilime güvenir. İnsanlığın geleceğine ve ilerleme imkânına pozitif açıyla iyimser gözle bakan modern özne, akıllı üstün tutarak duyguların önüne koyar. Dolayısıyla modern öznenin bu rasyonalist ve akılcı tutumu çalışkan, disiplinli, sorumluluk sahibi olan kişiliğini de ortaya çıkartmaktadır. Özne; id duygularını yani haz almayı erteler, akıl öncülüğünde adımlar atar. Modern özne, irade özgürlüğüne ve kişisel özerkliğe inanmakla birlikte, çoğunluğun görüşüne saygı gösterir ve hakikat arayışının boşuna olmadığından emindir (Cevizci, 1999). Kuşkusuz her bir bilginin ortaya çıkmasının arka planında bir özne vardır.

Modern özne; düşünen tarihten günümüze kadar insanların bir ben arayışı içerisinde olması ve kendilerine ben kimim sorusunu sormasıyla ortaya çıkmıştır. Ötekiler üzerinden anlam kazanan modern özne, ben kimliğinin açıklanış sürecinin bir

sonucu olup, var olan değer yargılarının en üstünüdür. Bu üstünlüğünü ise rasyonalite ve akla borçludur. Böylece kendi aklını kullanma yetisine sahip olan modern özne, doğa karşısında kendi varlığından söz ettiren ve yönetendir. Dolayısıyla modern dönem ile birlikte özne, artık varlığın içerisinde varlıkla birlikte anlam kazanan konumundan en ön saflara gelerek, varlığı anlamlandıran yegâne varlık konumuna evrilmiştir. Böylece konum olarak farklılaşarak, tek başına bir anlam ifade etmeyerek, varlıkla anlam kazanmaktan çok varlığa anlam kazandırır hale gelmesi ile modern felsefede özne farklı bir ontolojik ve epistemolojik karaktere bürünmüştür. Bu dönemde oluşturulan kurguya göre bütün anlam dünyasının temel dayanak noktası öznenin kendisi olmuştur (Kahraman, 2018, ss. 128-144). Bunun yanı sıra artık modern felsefede farklı bir yeri olan *düşünen özne* ile birlikte birçok kavramların da yeniden okunmaya başlandığını söyleyebiliriz. Örnek verecek olursak; en belirgin hali ile yeniden okunan kavram metafiziğin yeniden içini anlamlandırmasıdır. Pre-modern dönemde olgular metafiziğe dayanır ve var olan şeylerin metafizik⁴ sayesinde oluştuğunu varsayarken, modern özne ile bu kavram bilimin yükselişinden etkilenmiş ve yeniden anlamlandırılmıştır.

1.4.2. Modernleşmeyi Hazırlayan Koşullar

Toplumsal değişim sürecinde modernleşmenin birçok boyutu vardır. Batı'da baş gösteren bu değişim süreci yerel düzeyde kalmamış tüm dünyaya yayılmıştır. Böylece ilk kez bir düşünce ya da uygarlık globalleşebilmiştir. Geleneksel yapıların etkinliğini yitirmesi ve çöküşe geçmesi tarihte köklü değişimlere sebep olmuştur. Bunun yanı sıra demokratikleşme, ulus-devlet, sanayileşme ve kentleşme gibi yeni olguları da meydana getirmiştir. Bu olguların meydana gelmesini sağlayan, köklü değişime sebep olan yani modernleşmeye zemin hazırlayan koşulları 4 boyutta ele alacağız;

I. Bilimsel Devrim ile gerçekleşmiştir. Yöntem değişikliğine sebep olan bu devrim, skolastik düşüncüyü yıkıp, Tanrı'nın yönetiminde olan ve Tanrı'dan gelen doğa anlayışından, insanların doğaya hâkim olabileceği ve bilimsel yollarla çözümlenebilecek bir anlayışa geçilmesini sağlamıştır.

⁴ Varlık felsefesidir. Doğaüstü olayları, varoluşsal şeyleri açıklamaya çalışır. Kendi dışında var olan gerçekliğin kendisinden kaynaklandığını ileri sürer. Fizik ötesi yani fizik ve bilim ile açıklanamayan ve insan beyninde somut olarak canlandıramadığı şeyleri soyutlaştırarak topluma sunar.

II. Siyasal Devrim ise Fransız Devrimi'nin temellendirdiği bağımsızlaşma, demokratikleşme süreçlerinden bahsetmektedir. Yani iktidarın temelleri Tanrı ya da kiliseye bağlı değil, siyasal meşruiyetin halka bağlı olduğunun göstergesidir.

III. Kültürel Devrimle beraber Rönesans ve Reform hareketleri eşliğinde birey kendi öz bilincinin farkına varmış ve aklı hapsedildiği yerden çıkarmıştır. Toplumsal yaşamın merkezine akıl yerleştirilirken, dini temeller ise yaşamın küçük alanlarına yerleştirilmiştir.

IV. Son olarak da Sanayi Devrimi olarak adlandırılan iktisadi gelişmedir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi sonucu yapılan ticaretin sanayiye aktarılmasıyla üretim yaygınlaşmış ve yaşam koşulları değişmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler modernitenin zeminini hazırlamış ve modern düşüncenin alt yapısını oluşturmuştur.

1.4.3. Rönesans

Tarihçiler tarafından İtalya'da doğduğu kabul edilen Rönesans, eski Yunan ruhunun yeniden keşfedilmesiyle başlamakla beraber “yeniden doğuş” anlamına gelmektedir. Yunan ruhunun yeniden canlanması ve keşfedilmesi insanları sorgulamaya, meraklanmaya ve düşünmeye yöneltmiştir. Dolayısıyla Rönesans'ın en önemli yeniden doğuşu, varoluşunu yeniden anlamlandırmaya başlayan insan tarafından gerçekleşmiştir. Burkhard da Rönesans'ı “insanın keşfedilmesi” olarak tanımlamıştır. Gerçekten de Orta Çağ'a bakıldığı zaman Avrupa'da insan olgusunun hiçbir değeri olmadığını görmekteyiz. O dönemde insan, sadece dine mensup olan doğuştan günahkâr ve kendi öz bilincinden habersiz bir varlığı temsil etmekteydi. Engizisyon mahkemelerinde⁵ servetlerine el koyabilmek için haksız yere yüzlerce insan katledilmiştir. Kilise görevlileri menfaatleri uğruna insanların günahlarını affediyor ve cennetten yerler satın alıyorlardı. Görüldüğü üzere mantık ve insani değerler kaybolmuştu. Öte yandan kilisenin varlığını tehdit eden insanlar da ortadan kaldırılmıştır.

Modern bilimin önde gelen isimlerden birisi olan Galileo, tabiatın planlanmış belirli ve kesin kanunlar çerçevesinde işlediğini savunmuştur Buradan hareketle Galileo, doğada meydana gelen olayların kendiliğindenlik içermediğini, doğrudan aklın rehberlik ettiği özneler tarafından keşfedilen ve ortaya çıkarılan oluşumlar olduğunu öne sürmüştür. Böylece aklın yer edindiği bu evrende teolojik bilgiler yerini

⁵ Orta Çağ'da Batı ülkelerinde olan kilise mahkemesidir.

rasyonalizm içerikli matematiksel verilere bırakmıştır. Galileo, keşiflerini teolojik yorumlamalarda kullanarak tabiatın değişmez, evrensel ve akılla açıklanabilir yönünün yanılmaz olduğunu; bu sebeple, bilimin teolojik inançlarla anlamlandırılmasını değil, inançların bilimsel akla uygun esaslara göre anlamlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca kilisenin tek doğru olarak sunduğu dünya merkezli evren anlayışını eleştirerek, güneş merkezli evren anlayışını topluma sunmuştur (Yaşar, 2011, ss. 10-26). Galileo'nun bu buluş ve fikirleri kilise anlayışına ters düştüğünden dolayı ölüm cezası ile yargılanmış ve daha pek çok düşünür çeşitli işkenceler görerek öldürülmüştür. Böylece Rönesans'ın insanlığa, öz bilince yapmış olduğu katkısıyla Avrupa cehalet ve karanlık çağdan kurtulup, aydınlık döneme geçiş yapmıştır. Aynı zamanda Rönesans sadece Avrupa'yı etkilemekle kalmamış, tüm dünya medeniyetlerini etkisi altına almıştır.

Rönesans; mimari, resim, edebiyat vb. gibi pek çok alanda etkileri görülen köklü bir değişim sürecini içermektedir. Aynı zamanda bir tarih alanı olarak farklı toplumsal pek çok alanı şekillendiren yeni akımlar ve düşünce biçimleri yaratan bir noktadadır (Coşkun, 2003, ss. 45-69). Özgür ve eleştirel düşünce biçimleri dönemin bilim insanlarını etkilemiş ve onları yeni, ideal olan toplum düzenini öngörmeye itmiştir. Bununla beraber Skolâstik düşünce yıkılmış, kilise eleştirilmiş ve hümanizm fikirlerinin yayılmasıyla sekülerleşmenin temeli atılmıştır. “Mükemmel Gelecek” tasarımının yapıldığı Rönesans sürecinde insanın merkez olduğu ve en iyi koşullarda yaşayacağı tasarımlar, topluma yeni bir şekil verme isteğinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2004, ss. 90-109).

Açıklamadan yola çıkarak Rönesans'la beraber yeni icatlar türetilirken bilim gelişti ve kilise otoritesi çöküşe geçti. Toplumda dünyayı, evreni ve ben kimliğini anlama dürtüsü oluştu. Böylece Rönesans'ın modernleşmeye en büyük katkısı baskılardan kurtulmuş bir *insanın kendisini keşfetmiş olması ve kendi kaderini belirleme yetisinin kabulü* olduğunu söyleyebiliriz.

1.4.4. Reform

Rönesans'ta yaşanan gelişmelerin bir olgunluğa erişme süreci olarak söyleyebileceğimiz Reform hareketi, Almanya'da doğmuş olup “düzenlemek, şekil vermek” anlamına gelmektedir. Rönesans'la beraber aşılana insan bilinci ve değişen düşünce biçimi, Hristiyanlığın kabulü ile dinin gölgesinde kalarak, etkisi altına girmiştir. Nitekim kilisenin kurumsallaşarak gücüne güç katması, insanların ve düşünce

biçimlerinin kilisenin egemenliği altına girmesine neden olmuştur. Ancak zamanla akli dini temellere dayandırarak kutsal sistemin doğruları ile uyarlandığını iddia eden kilise yönetimine karşı, dinin doğrularıyla kilisenin doğrularının tutarsızlık göstererek özdeşleşmediği ya da özdeşleşemeyeceğine dair düşünceler de meydana gelmiştir (Yaşar, 2011, ss. 10-26). Dolayısıyla Reform'u Rönesans'tan ayıran en büyük farklılık Reform'un dini temellere dayalı olmasıdır.

Reform hareketinin temelinde; bireylerin Tanrı ile ilişki kurması için aracı olduğu varsayılan kiliseye, kilisenin kurallarına ihtiyaç yoktur. Birey, topluma sunulan dini kaynağı okuyarak da anlayabilir ve Tanrı'ya kendisi ulaşabilir. Dolayısıyla Tanrı ile birey arasına hiçbir şey giremeyeceğini savunmaktadır (Ağaoğulları & Köker, 1997).

Bu düşünceye sahip ve Reform hareketinin öncüsü olan Martin Luther, Kilise değerlerini bilen ve inançlara bağlı bir kişiliktir. Fakat Luther kilisenin kendi çıkarları için hareket etmesini, para karşılığı cennetten yer satın almasını yani kilisenin amacından sapmış olduğunu anlamış ve kiliseye karşı çıkarak var olan dini rejime müthiş dem vurmıştır. Daha sonra Wittenberg Üniversitesi'nde göreve başlayan Luther, kilisenin bu durumuna karşılık çalışmalarını dine, kutsal kitaba yönlendirerek derinlemesine incelemeye başlamıştır ve bu çalışmaların sonucu olarak da 1517 yılında kilisenin tutumlarının yanlışlığını beyan eden "95 tez" yayınlamış ve kiliseye karşı çıkmak için bir öncü olmuştur. Artık kiliseye boyun eğmeme ve halkın gözünü açmayı amaç bilen Luther, 95 maddeden oluşan görüşlerini beyan eden yazılarını Wittenberg Katedrali'nin duvarına asarak insanların okumasını sağlamıştır. Alman Prensları'nın de Luther'in görüşlerini desteklemeleri nedeniyle bu görüşler giderek yayılmış ve Reform hareketi giderek gelişmiştir (Aydemir & Güneş, 2006, ss. 136-158). Böylece Luther'in çalışmalarının din üzerine yoğunlaşmış olması, insanların gözünü açmasına ve modern kapıların da aralanmasına vesile olmuştur.

Reformla yaşanan bu gelişmeler Katolik Kilisesi'nin otoritesini sarsmıştır. Bununla beraber Katolik Kilisesi'nde meydana gelen bozulmalar yeni mezheplerin oluşumuna neden olmuştur. Bu oluşumlar, mezhepsel özgürlüğü sağladığı kadar, Avrupa'nın mezhepsel bütünlüğünü bozarak çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Öte yandan sosyal yaşam alanlarından da dinin etkisi çıkarılarak laik sisteme geçiş yapılmıştır. Böylece Avrupa'da her yönüyle değişim süreci başlamış ve bu süreç modern oluşumlara geçişi hızlandırmıştır.

1.4.5. Bilimsel Devrim

Bilimsel devrim; evren ve evrendeki olguları, deney ve gözleme dayalı somut verilerle açıklamaya çalışan bir düşünce sistemidir. Orta Çağ'da ise evren ve evrendeki olgular, kaynağını kutsal kitaplardan almaktadır. Fakat toplumsal değişim ve dönüşümün başlamasıyla birlikte kutsal kitaplara olan güven sarsılmıştır. Sarsılan bu güven sonucunda bilimsel devrim daha güvenilir olduğu düşüncesiyle aklın yolundan gitmiş ve matematiksel ifadelerle yer vermiştir. Bilimsel devrim, evrenin işleyişini anlamak için kutsal kitapları okumayı değil, evreni gözlemlemeyi önermektedir. Böylelikle bilimsel devrim topluma deney ve gözleme dayalı somut yöntemlerle yeni bir dünya görüşünün temellerini atmıştır.

Bilimsel Devrim olarak nitelenen bu yeni dünya görüşü, Isaac Newton tarafından evrensel yer çekimi kanununun keşfedilmesiyle başlamıştır. Bu yasayla dünya görüşü tamamen değişime uğramış ve Tanrı tarafından yönetilen bir doğadan, kendini düzenleyen bir doğa anlayışına geçilmiştir (Jeanniere, 2000, s. 79).

Newton doğa felsefesinin ilkelerini ifade ederken soyut kavramlardan uzak durarak, matematiksel bir dil kullanmış, aynı zamanda kültürünü üstlenmiş ve ampirik temelleri olmayan varsayımlara ilişkin kuşkuyu bilimsel yöntemine dahil etmiştir (Rossi, 2009, s. 55). Newton'a göre doğanın kendisi bir maddedir ve bu maddenin mekan ve zaman ayırt etmeksizin içindeki düzeneği ya da işleyiş mekanizması güç yasalarıyla olmaktadır. Güç yasalarına dayanan bu işleyiş mekanizması ölçülebilir, matematiksel hesaplamalara karşılık verebilir ve böylelikle gelenekselliğin doğa felsefesine karşın doğanın sırları çözülebilir. Newton evrensel yer çekimi yasasında evrendeki her maddenin başka bir maddeyi, maddenin büyüklüğüne ve aralarındaki mesafeye bağlı olarak değişen bir güçle çektiğini ortaya koyarak, sadece maddenin hareketini açıklamakla beraber, yeni bir evren düşüncesi de geliştirmiştir (Çiğdem, 2006, s. 61). Bu yeni evren düşüncesinde deney ve gözlem sonucunda matematiksel veriler kullanılarak, Orta Çağ'ın dünyayı evrenin merkezine koyan görüşünü değiştirerek, yeryüzünün güneşin etrafında dönen gezegenlerden sadece birisi olduğunu ortaya koymuştur. Böylece dinin inanç değerleri kategorisinde yerini alması ve bilimden ayrı tutulması gerektiğinin altı çizilmiş, bilimin dili ilahi güçler değil, matematik olarak tarihe geçmiştir.

1.4.6. Sanayi Devrimi

Moderniteyi hazırlayan koşullardan birisi de geçim kaynaklarının değişimidir. Kaynakların değişimiyle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, Sanayi Devrimi'ni de beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasında toplumsal dönüşümün ve Bilimsel Devrim'in de önemli etkileri olmuştur. Bilimsel Devrim'de keşfedilen buluşların ekonomik alanda da kullanılmasıyla teknik ile bilim arasında bir bağ olmuştur.

Öte yandan Rönesans-Reform ve Bilimsel Devrim vb. gelişmelerin oluşturduğu insan aklı ve özgür düşünce ortamı sonucunda zenginleşen Avrupa, bilimi ekonomiye yansıtmış ve elde ettiği geliri sanayi alanında harcamıştır, bunun sonucunda Sanayi Devrimi Avrupa'da başlamıştır. Sanayi Devrimi ilk olarak İngiltere'de⁶ baş göstermiş olup, daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır.

Bu dönemde üretim insan gücünden, makine gücüne geçiş sağlamıştır. Böylece emek süreci makineye bağlı hale gelmiştir. Makineler bir arada toplu tutularak fabrikalaşma olgusu gündeme gelmiştir. Dahası iletişim araçları bulunmuş ve telgraf hizmeti başlamıştır. Öte yandan James Watt'ın buhar makinesini keşfetmesiyle tren ve gemiler ortaya çıkmıştır.

Teknik gelişmelerin yanı sıra dinsel, sosyal ve kültürel düşünceler de Sanayi Devrimi'ni tetiklemiştir. Buna örnek olarak Protestanlar'ı gösterebiliriz. Bu dini inanış “yarının için bugün çok alış” ilkesini benimseterek Sanayi Devrimi'ni etkileyen koşullarda yerini almıştır. Sosyokültürel açıdan ise, sanayileşmenin büyümesi sonucu işçi nüfusunda hızlı bir artış meydana gelmiştir. Artan bu nüfus, işçi sınıfını mücadeleye sürüklemiş ve beraberinde sosyalizm ve komünizm akımlarının doğmasına yol açmıştır.

Her ne kadar Sanayi Devrimi'nin işçi sınıfı üzerinde olumsuz yan etkisi olmuş olsa da, insanlığın geneline olumlu etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Sağlık, bilim, eğitim, sosyal ve ekonomi alanlarında yaşanan gelişmeler önceki dönemlere göre yaşam standartlarını ve refah düzeyini artırmıştır.

⁶ Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de ortaya çıkmasının sebepleri, tarımsal faaliyetin sona ermesi ve yeni bir faaliyet için yeterli sermayenin olması, kapitalizm doğrultusunda özgür rekabeti engelleyecek herhangi bir engelin olmaması, sanayi için gerekli olan yer altı kaynaklarına sahip ve dünyanın en büyük sömürge imparatorluğunun var olmasıdır.

1.4.7. Siyasal Devrim

"Pek yakında aydınlanmış uluslar, şimdiye dek kendilerine hükmetmiş olanları yargılayacaklar. Krallar çöllere, benzeştikleri yabani hayvanların dost çevresine kaçacaklar; doğa, kendi haklarını geri alacaktır."⁷

Lenin'in "Yönetenlerin eskisi gibi yönetemedikleri ve yönetilenlerin eskisi gibi yönetilmek istemedikleri" sözleriyle de vurgu yaptığı diğer önemli devrim ise siyasal alanda yaşanan *Fransız Devrimi*'dir. Fransız Devrimi halkı uykudan uyandıran ilk kitlesel nitelikli ve ilk toplumsal hareketli modern devrimdir. Bu devrim Fransa'nın mutlak monarşi yönetimine karşı başlatılan bir isyandır. Fransız Kralı'nın egemenliğini Tanrı'dan aldığı ve yeryüzünde hiçbir güce boyun eğmediği, tam ve mutlak hükümlan olduğu inancı vardı. Mutlak bir monark olan kral, daha etkin bir yönetim için büyük toprak sahiplerinin, rahiplerin ve soylular sınıfının desteğini almak zorunda kalmıştır. Bu monarşik sistem içinde Fransız halkından ise krala ve hükümetine itaat edilmesi istenmişti (Yakut, ss. 69-84). Kralın yetkilerini kötüye kulanması üzerine burjuvazi ve halk yönetimde söz sahibi olmayı istemiş ve bu yönetimin oluşturduğu sınıfsal ayrıcalık krallığa karşı ayaklanma başlatmıştır ve bu ayaklanmalar Fransız Devrimi'nin temelini atmıştır.

Öte yandan devrimci sınıf olarak adlandırılan burjuvazi sınıfının Jakobenler'in⁸ ve ağır vergiler altında ezilen köylü sınıfının hedefi, mutlak krallığın yanı sıra, her türlü zenginliği elinde bulunduran ve devlete karşı vergilerden muaf olan Katolik Kilisesi ve ruhban sınıfıdır. Ruhban sınıfına mensup kişiler, Katolik Kilisesi'nin tüm imkânlarından faydalıyor, geniş topraklara sahip oluyor ve vergilerden de muaf oluyorlardı. Bu durum, özellikle ağır vergiler sonucu, yaşam koşulları zorlaşan köylü sınıfını devrime iten düşüncelerden olmuştur (Arslan, 2018, ss. 9-27). Dolayısıyla Fransız Devrimi siyasal değişikliğin yanı sıra, dini nitelikler de taşımaktadır.

Bu süreçte özgürlük, bağımsızlık, laiklik gibi siyasal kavramlar modern devletin oluşunu işaret etmiştir. Modern devletin öznesi ise ulus devlettir. Ulus devlet gibi olgular, Fransız Devrimi sonucu ortaya çıkmıştır. Ulus ne bir ırk ne bir dil ne de bir dinsel inanıştır. Ernest Renan, ulus kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

Ulus bir ruh, zihinsel bir ilkedir. Bu ilkeyi oluşturan aslında tek ve aynı olan iki şeydir. Biri anıların korunması, diğeryse güncel geçerliliği olan bir anlaşma, beraber yaşama arzusudur. Dolayısıyla ulus kavramı geçmişte yaşanmış ya da yapılmış ve hatta

⁷ Saint-Just, Fransız Anayasası Üzerine, Konvansiyon'da verilen söylevler, 24 Nisan 1793.

⁸Halk adına girişimlerde bulunan radikal devrimci.

gelecekte de yapılmaya müsait özverilerle desteklenen, bir arada bulunan akrabalık duygusuyla beslenebilen bir topluluktur (Schulze, 2005, ss. 95-113).

Ulus devlet, siyasi açıdan bilinçlenen halka siyasi sürece katılma şansını verdikçe daha da önemli bir fikir haline gelmiştir. Böylece ulus devlet, hem çağa özgü bir ortama dönüşmüş hem de demokrasi ve parlamenter yönetiminin garantörü olmuştur (Schulze, 2005, ss. 113-120). Böylece tanrısal kökenli yönetimin yerini, demokratik ve laik kavramların içerisinde olduğu modern egemenlik anlayışı almıştır.

1.5. İktisadi Sistemin Dönüşümü: Kapitalizm

Soğuk savaş döneminde komünizme karşı zafer kazanan kapitalizm, geleneksel toplumdan modern topluma geçilmesi sonucu ortaya çıkan iktisadi sistemin dönüşmüş halidir. Değişen bu iktisadi sistemle toplum, tarıma dayalı olan kaynaktan sanayi ve endüstri kaynağına geçiş yaptırmıştır. İnsan gücünün yerini makineler almıştır. Dolayısıyla modernitenin göz ardı edilemeyecek kadar gönderme yaptığı kapitalizmin içini; rekabetçi emek, ürün, sermaye birikimi ve endüstrileşme gibi kavramlarla doldurmuştur. Böylece modern kapitalizm; hesaplı ve sistematik olarak rasyonel kâr arayışı, biçimsel olarak serbest emeğin rasyonel örgütlenmesi ve kesin, bütünüyle nicel hesaplama işlemleriyle yürütülen, kural-bağımlı, yasal ve siyasal sistemlerle garanti altına alınan pazardaki gayri şahsi ve bütünüyle araçsal mübadele aracılığıyla tanımlanır (Çiğdem, 2004, s. 72).

Kapitalizmi üç evrede inceleyebiliriz: Birinci evresi, 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında kalan ticari sermaye evresi olarak bilinir. Buna karşın, ikinci evre ise endüstriyel evre, Sanayi Devrimi olarak da bilinen ve enerji ile buharlı makinelerin ortaya çıkışı ve gelişimiyle başlayan evredir. Son olarak kapitalizmin gelişmesinden sonra olan üçüncü evre ise tekelci kapitalizmdir. Bu evrenin başlangıç tarihi, II. Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle büyük oranda endüstriyel süreçlerin ortaya çıkıp geliştiği 20. yüzyılda başlar (Cevizci, 1999).

Öte yandan kapitalizm ekonomik alanda karşılık bulduğu kadar iktisadi alandan farklı bir dünya görüşü ve ideolojik ruhu da vardır. Weber de modern kapitalizmi bir kültür ve dünya görüşü olarak ele almıştır. Ona göre modern kapitalizmin ayırt edici noktası, özgür emeğin rasyonel örgütlenmesi ve emeğin metaya dönüşümü değil, daha çok kapitalizmin *ethos*'u yani *ruhu* olmasıdır. Kapitalizmin ruhu, bir ekonomik sistem olarak özünü oluşturmamakla beraber, insanın doğasında var olan,

haz veya arzularını tatmin etme arayışında yatmadığından ötürü kapitalizmi mümkün kılan hissettiği psikolojik bir güdülemedir (Doğın, 2015, ss. 203-226).

Kapitalizm yaşanan bu gelişmelerle beraber modernleşme öncülüğünde iktisadi sistemi dönüştürmeyi ve farklı olarak kültürün de içinde olduğu ideolojik ruhu yakalamayı başarmıştır. İnsanların akıllarında ulaşılabilir son nokta olarak yer edinen kapitalizm, yaşanan durum ve koşullara göre şekillenebilmesiyle günümüze kadar güçlenerek gelmiştir.

2. BÖLÜM

MODERNLEŞME RUHUNUN KURAMSAL BOYUTU

Geleneksellikten moderne geçiş sürecinde kimi toplumlar bilgi çağı ve bilim ile tanışırken geleneklerini koruyabilmiş, kimi toplumlar ise geleneklerini görmezden gelerek kendilerine yeni bir hayat tarzı inşa etmişlerdir. Nihai olarak her ikisi de gelişim süreçlerinde farklı yollar kullanmış olsalar dahi; her ikisi için de toplumsal dönüşüm⁹ gerçekleşmiş ve toplumu doğrudan etkileyen askeri, siyasi, iktisadi ve kültürel gibi birçok alanda önemli ölçüde gelişen değişimler yaşanmıştır. Toplum gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm süreçleri karşısında, onları daha anlaşılabilir hale getirmek için sosyal bilimlere başvurmuş ve bu başvuru sonucu sosyal bilimlerin yenilikler karşısında onları açıklamaya, tahlil etmeye yönelik çeşitli teoriler ve *kuramlar* sunmuşlardır.

Kuram; toplumun modernleşmedeki değişim ve dönüşüm aşamalarını açıklamaya, yaşanan süreçleri daha anlaşılır kılmaya çalışan, düşünceleri açıklığa kavuşturan bir mekanizmadır. Bunun yanı sıra evrenin ölçülebilirliği ve evren hakkındaki bilgileri özetlemeye çalışarak deneye dayalı dünyayla ilgili kavramlarımızı ve anlayışımızı sistematik biçimde düzenleyen tanımları ve ilişkileri kapsar. Dünya ile olan bu kapsam, sınırlı fenomenlerle ilgili kuramlaştırma çabalarından bir bütün olarak toplum ve tarih hakkındaki daha soyut ve genel kuramlara kadar çeşitlilik gösterebilir. Bazıları da kuramsal açıklamaların ampirik, ölçülebilir ya da gözlemlenebilir önermelere aktarılması ve sistematik biçimde test edilmesi gerektiğine inanır şeklinde birçok söylemlerinin karşılığı olmuştur (Marshall, 1999, ss. 436-437). Çalışmada bu söylemlerin içerisinden modernleşme bağlamını içerisine alan klasik modernleşme ve Batı dışı toplumlarda modernleşme kuramlarını ele alacağız.

2.1. Modernleşme Kuramı

İhtiyacımız olan, toplumsal dönüşüm sistemini anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için ideolojiler ve kuramların yeni oluşumlardaki rollerini ya da neyi ifade ettiklerini anlamaktır. Farklı sınıfların, sosyal oluşumların işleyişini yorumlamanın ve daha anlaşılır kılmanın yolu diller, kavramlar, imgeler ve zihinsel çerçevelerden geçmektedir (Hall, 1996, s. 41). Bu çerçeveleri içinde barındıran olgu ise; modernleşme ve modernleşmeyi tanımlaya çalışan modernleşme kuramıdır.

⁹ Toplumsal değişim ve dönüşüm ile ifade edilmek istenen şey, modernleşmenin ta kendisidir.

II. Dünya Savaşı sonrası iki büyük gücün¹⁰ rekabeti son bulmuş ve savaşın Batı'nın lideri olan ABD'nin zaferi ile sonuçlanmasıyla, dünya dengeleri değişmiştir. Değişen bu dünya dengesinde toplum her geçen gün kendini geliştirerek aklını kullanma yetisi göstermiş ve bilim ile tanışmıştır. Böylece gelişen ve değişen özneye beraber yeni normların oluşması ve sosyal yapıların değişmesi sonucu meydana gelen modernleşme; ABD'nin öncülük ettiği Batı'yı bir rol model olarak tüm dünyaya sunarak, kapitalist modernleşmenin farklı bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Böylelikle Batı-dışı toplumlar bu gerçekleşen yenilikler karşısında kayıtsız kalmamış ya da kalamamış olmakla beraber Batı'yı bir rol model olarak kabul etmişlerdir. Batılı toplumların rol model olarak ortaya çıkmasını; dört yüz yıllık bir sürede kendi iç dinamiklerinden yola çıkarak toplumsal, siyasal, kültürel gibi birçok alanlarda çeşitli gelişmeler ve dönüşümler yaşamış olmasına bağlayabiliriz. Dolayısıyla bu gelişmeler Batı medeniyetini, gelişmişlik piramidinin üst kısmına yerleştirmesiyle değişim ve dönüşüm safhasında yol gösterici olmuştur (Arslan, 2011, s. 23). İşte tam da modernleşme kuramı burada ortaya çıkmaktadır.

Anthony Giddens, savaş sonrasında gündeme gelen modernleşme kuramının, içerisinde barındırdığı düşünce ve çalışmaların dünya sistemini biçimlendirmek adına önemli bir katkı sağladığını düşünmektedir. Bunun nedeni, bu kuramın dayandığı varsayımların, en geniş anlamıyla söylersek, Üçüncü Dünya ile karşılıklı ilişkiye girdikleri zaman Batı yönetimlerince ve Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası vs. gibi kuruluşlarla bağlantılı kalkınma amaçlı unsurlarca paylaşılmasıdır. Refah içinde yüzen sanayi düzeninin ayrılmaz unsurları olarak bilinen özellikler kalkınmanın 'göstergeleri' olarak kabul edilmekte ve sanayileşmemiş ülkelere dönük olarak izlenecek siyasal politika ve ekonomik politikaları yönlendirmede kullanılmaktadır (Altun, 2000, ss. 123-186).

Modernleşme kuramı; 1950'lerin sonlarına doğru kendi kavramsal zeminini atmakla kalmamış, 1960'lara geldiğinde ise fonksiyonalizmden ve endüstriyel değişmeyi olumlayan bir çerçeveden hareketle perspektifini ve temel öncüllerini oluşturmuştur (Altun, 2000, ss. 123-186). Özellikle modernleşme kuramının oluşumunda Talcott Parsons'ın Harvard Üniversitesi'nde vermiş olduğu konferansın etkisini görmezden gelmeyerek (Parsons, 1991), ABD'li sosyal bilimcilerin

¹⁰ II. Dünya savaşına kadar **büyük güç** söyleminden kastedilen Avrupa iken, savaş sonrası büyük gücün karşılığını ABD almıştır. Bunun sebebi ise ekonomik ve siyasi kaynaklarının güçlü olmasıdır.

öncülüğünde toplumsal değişim süreçlerini açıklamada kullanılan bu kuramın bir paradigma olduğunu söyleyebiliriz (Doğan, 1999, s.106). Modernleşme kuramı bir yandan rol model olarak dünya sahnesinde yerini alan Batı'nın kendiliğinden oluşan organik toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinde yaşadığı evreleri açıklarken, diğer yandan da kendiliğindenlik içermeyen Batı dışı toplumların inorganik modernleşme sürecindeki evrelerini inceleyerek analiz etmeye ve açıklamaya çalışan bir mekanizmadır. Dolayısıyla modernleşme evreleri her iki toplum içinde farklı şekillerde gerçekleştiğinden ötürü, modernleşme kuramı da organik ve inorganik çizgilerde karşımıza çıkmaktadır.

Temel dayanak noktası olarak modernleşme kuramının gelişim süreçlerini incelediğimiz zaman 3 ana maddeye kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz:

- I. Tek bir sistem, ortak payda
- II. Batı'nın üstünlüğünün tartışılmazlığı
- III. Doğu'nun sistemle bütünleştirilmesi

Tek bir sistemden kast edilen Batı'dır. Ortak payda ise endüstridir. Bu ortak payda, bir yandan da endüstrileşmeyi daha önce gerçekleştirmiş olan Batı'nın üstünlüğünü ve öncüllüğünü belirtmektedir. Endüstrileşme ise, ulaşılması gereken en gelişmiş bir düzey olarak kabul edilmektedir (Coşkun, 1989, s. 295). Doğu ise sisteme katılmak için çaba gösteren ve Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiş ya da etmek zorunda kalmış toplumlar şeklinde değerlendirilmektedir. Artık evren ve modernleşme olgusu Batı tarafından değerlendirilmekte ve Batı'ya göre anlam kazanmaktadır. Diğer bir deyişle toplumsal değişim ve dönüşümü açıklamaya çalışan modernleşme kuramı, modernleşmenin unsuru olan evrensellikten yola çıkarak Batı dışı toplumların hangi şekilde olursa olsun bu sürece katılmalarının mümkün olduğunu belirtmiş ve Batı'nın bu süreçte izlemiş olduğu seyri, tüm dünyaya örnek model olarak sunmuştur.

Aynı zamanda Batı'ya atfedilen modernleşme kuramının, Batı'yı rol model olarak gösterirken Batı dışı yani inorganik oluşumları ötekileştirdiğini söyleyebiliriz. Buna örnek olarak modernleşme kuramının önemli ismi olan Huntington'ın yapmış olduğu değerlendirmeye bakacak olursak; Huntington, "Biz, Amerikan bayrağının peşine takıldık" sözüyle Batı'nın öznelliğini belirtmiştir (Türkay, 2003, s. 5). Ek olarak modernleşme kuramlarıyla evrenselliğin altına gizlenen Ben'in ortaya çıkmasının nedeninin ötekileştirme olduğunu belirten Edward Said; *oryantalizm* söylemiyle de bu bağlamı pekiştirmiştir.

Oryantalizm; tam anlamıyla Batı'nın gözünden Doğu toplumunu tanımlamanın yanı sıra, Batı'nın bilgi ve becerilerini Doğu toplumu üzerinde kişileştirmesi (Said, 1995, ss. 11-13) ve uygulamasıdır. Said, kişileştirme ile kalmayan Batı'nın Ortadoğu ülkeleri ve halklarına, bu bölgelerin ve buradaki insanların asıl gerçekliğini çarpıtan bir mercekten baktığını ileri sürmektedir (Said, 2016, ss. 167-178). Buradan hareketle, oryantalizmin varlığı Doğu ve Batı dünyaları arasında hüküm sürdüğü düşünülen bir hâkimiyet mücadelesi ve çatışma üzerine kurulmuştur. Başlangıçta Doğu ve İslam dünyasını keşfetme amaçlı akademik bir disiplin olarak ortaya çıkan oryantalizm, zamanla bu araştırmaların objektiflikten uzaklaştığı, amacından saptığı ve kurgular üzerinden yürüdüğü görülmüştür (Köse & Küçük, 2015, s. 107). Bu bağlamda Batı dünyası Doğu kapsamında yapmış olduğu analizleri ve çıkarımları, kendi siyasi ve iktisadi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Oryantalizmin dayanaklık ettiği, Avrupa-merkezcilik ve ötekileştirme olmak üzere iki önemli kavram yer almaktadır. Avrupa-merkezcilik ve ötekileştirme kavramları ile oryantalizm, birbirleri ile etkileşim halinde olup, birbirilerini besleyen olgulardır (Karakaş, 2015, ss. 165-184). Oryantalist bakış tarihi, oluşumundan beri kendileri dışındaki tüm toplumu nesneleştirerek ötekileştirmiş ve sömürge alanına dâhil etmiştir. Böylece bu ötekileştirme ve oryantalizm algısı Batı'nın üstünlüğüne yol açmış ve Doğu toplumunun geç kalmışlığıyla da Batı özne, Doğu ise nesne konumuna gelmiştir. Batı'nın kendi dışındaki toplumları nesneleştirme, ötekileştirme eylemi güçlü bir ben bilincinin de göstergesidir. Aynı zamanda oryantalizm algısı Batı bilincini de içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla oryantalist bakış, dünyanın merkezine Batı'yı koymasıyla ben ve diğerleri algısı yaratması sonucu ötekileştirme, tektipleştirme gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Buna mukabil Doğu coğrafyasında bulunan yerleşik iktidar grupları ve toplumsal yapı da Batı'nın oryantalist bakış açısına *oksidantalizm* ile cevap vermiştir. Bu düşünce de oryantalizmin Doğu toplumları için tarif ettiği sosyolojik ve siyasi biçimi, aynı bilinçdışı ve aynı şiddette Batı için oluşturmuştur.

Oksidentalizm, oryantalizmin tam tersi görüşü ifade etmektedir. Kelime kökü itibarıyla “occidentalizm”, Fransızca “occident” kelimesinden gelir. Bu kelime, Türk literatüründe şarkiyatçı olarak (orientalist) Doğu'yu anlatmak için kullanılmıştır (Saygın, 2015, s. 11). Bu kavramın ortaya çıkmasının en büyük etkeni Batı'nın ta kendisidir. Batı'da yaşanan değişimler (Rasyonalizm, Aydınlanma, Endüstrileşme vb.) Batı'yı gelişmişlik piramidinde en üst sıraya taşımıştır. Batı'nın en üst sırada yer alması, Batı dışı ülkeleri ekonomik olarak bağımlı hâle getirmiş, yoğun sömürgecilik faaliyetini

ve siyasal ilişkileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve bunun sonucunda; Batı dışı dünya bilinçlenerek oksidentalizmi meydana getirmiştir. Ayrıca oksidentalizm hareketi Doğu'nun, Batı'nın kendisine asırlarca uyguladığı kalıplaştırma hareketine karşılık direnç göstermesi ve bu kalıplaştırmayı tanıyarak bilimsel çalışmalarla onu telafi etmesidir ve yanı sıra Batı toplumlarını, onların kültürlerini, her yönü ile bilimsel yönden akademik düzeyde araştırmak olarak da değerlendirmektedir (Karakaş, 2015, s. 332). Doğu'nun gözünden Batı ise; yoğun bir sömürge faaliyetine girerek kaynaklara ve topraklara el koyan, kendini efendi, halkı köle ve öteki ilan edendir. Ötekiliğin ifadesi Sadık Celal el-Azm'a göre; sizin geri kalmışlık dediğiniz bizim özgünlüğümüzdür, ilkelliğimiz olarak adlandırdığınız bizim kimliğimizdir, gaddarlığımız olarak itham ettiğiniz bizim kutsal geleneğimizdir, batıl inançlarımız diye tarif ettiğiniz bizim kutsal dinimizdir ve cehaletimiz diye küçümsediğiniz bizim eski göreneğimizdir ve siz ne dersiniz deyin, ne yaparsanız yapın, sizin önerdiğiniz her şeyden üstün oldukları konusunda ısrarcı olacağız (Koçyiğit, 2017, s.146). Böylelikle Batı karşısında değerlerini koruyan ve gövde gösterisi yapan oksidentalizm sunduğu Batı algısıyla oryantalizme karşı çıkmıştır. Öte yandan oksidentalizmin inancına göre, oryantalizmin iddia ettiği gibi, modernizm, demokrasi ve gelişmişliğin sembolü yalnızca Batı değildir. Ayrıca Batı, kalabalık şehirlerin beraberinde getirdiği sorunların, toplumsal çöküşün ve maneviyatsızlığın simgesi olarak görülür (Uzun & Atasever, 2010, ss. 175-182). Bu düşünceler, Doğu'nun modernleşme kuramı ile oryantalist oluşumun aynı dili konuşmasının önüne geçip geçemeyeceğini ya da kendi iç dinamiklerinden oluşan modernizmi kendisinin yaratıp yaratamayacağını sorgulatmıştır. Böylece *oryantalizm* ve *oksidentalizm*, Doğu ve Batı'yı modernizm çerçevesinde birbirlerinden ayıran, bu ayrımı sürdürülebilir kılan, kurumsal bir ideolojik kutuplaşma yaratmıştır.

Öte yandan Batı ve Batı dışı toplumların modernleşme serüvenine geçmeden önce, modernleşme kuramlarına değinmek yerinde olacaktır. Şüphesiz toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini yaşayan birçok düşünür, bu yenilik evrelerini açıklamış ve modernleşmenin kuramsal boyutuna bir form ve içerik kazandırmaya çalışmıştır. Modernleşme kuramının tarih sahnesine baktığımız zaman kimi kuramcılar Batı'yı rol model olarak göstererek Batı'nın izlediği yolu Batı dışı toplumlara öncü olduğunu belirterek desteklerlerken, kimileri tarafından ise Batı dışı toplumları ötekileştiren, kendi üstünlüğünü kanıtlama arzusu içeren bir mekanizma şeklindeki söylemlerle eleştiriye maruz bırakılmaktadır. Katkıda bulunan birçok düşünür arasından kuramların

köklerini salan ve günümüzde de hâlâ sunmuş olduğu teorilerin geçerliliği olan üç büyük düşünürün modernleşme kuramına olan yaklaşımından bahsedeceğiz:

Durkheim; modernleşme kuramını kolektif bilinç, toplumsal normlar, anomi ve intihar gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Modern öncesi geleneksel toplumlarda kolektif bilincin de etkisiyle geleneklere ve normlara uymayı sağlayan kendiliğinden oluşan mekanik dayanışma; modernleşmenin meydana gelmesi üzerine toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini yaşayan toplumlarda bireyler daha bağımlı hale gelerek organik dayanışmaya yönelmiştir. Geleneksel yani mekanik dayanışmada insan hırs ve arzularını frenleyen kurumlara sahipken, modernleşmiş organik dayanışmada ise insanların ihtiyaçlarını sınırlayan mekanizmalar olmadığı için doyumsuz yapısı toplumun işleyişine zarar vermektedir. Dolayısıyla Durkheim, insan doğasını doyumsuz ve arzularla dolu bir varlık olarak nitelemenin yanı sıra modernleşmenin ve kapitalist sistemin de toplum kültürünü olumsuz etkileyen, insan arzularını uyandıran ve normların temellerini sarsan bir *anomi* durumu olarak görmektedir. *Anomi* kavramı ise, Durkheim’ın en meşhur kavramıdır. Fransızca’dan çevirisi ile *anomie*; toplumsal düzensizlikten ileri gelen normların olmadığı bir durum; kuralsızlık, normsuzluk demektir (Kaya, 2012, ss. 115-116). Şüphesiz bu normsuzluk, modernleşme hareketinin toplum ile içselleştirilmesini zorlaştıracaktır.

Marksist kuram modernleşmenin ruhu olan kapitalist düzeni yani modernleşme kuramını; ekonomi, sosyal sınıf, yabancılaşma ve diyalektik değişim gibi kavramlarla açıklamaya çalışmaktadır. Marks’a göre modernitenin getirmiş olduğu kapitalist ekonomik sistem, üretim ilişkilerini ve gelişen “burjuva” ve “proletarya” sınıflarını rekabete, farklı çıkarların oluşmasına ve bu sınıflar arasında süre giden emek sermaye çatışmalarına sürüklemiştir (Kaya, 2012, ss. 111, 132). Dolayısıyla her bir bireyin çıkarlarının ve isteklerinin farklı olmasının yanı sıra Marks’ın Komünist Parti Manifesto (1848) kitabında vurgu yapmış olduğu “Bugüne kadarki tüm toplum tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir” sözü, sınıf farklılıklarının ve farklılaşan çıkarların maksimizasyonundan kaynaklanan çatışmanın kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Marksist kuram, var olan ekonomik sistemin sömürü ilişkilerine ve toplumda meydana getirdiği *yabancılaşmanın* sonuçları üzerine de odaklanır. Her ne kadar Marksist kuram yabancılaşma olgusunu ekonomik çizgilerde ele alsada asıl olan, yabancılaşmanın modernleşmeyle birlikte değişen dünya düzenine bireylerin ayak uyduramaması, sisteme yabancı kalması sonucu oluşan elverişsiz durumları imlediğidir. Marksist düşüncenin bu noktadaki öngörüsü (Marx & Engels, 2008, s. 158),

burjuvazinin kâr kaygısıyla ortaya çıkan üretim ve tüketim baskısına bağlı yabancılaşma sürecinin en nihayet proletaryayı harekete geçireceği ve emek-sermaye çelişkilerine dayanan modern, kapitalist sınıflı toplumun ortadan kalkacağı yönündedir. Buradan hareketle Marks'ın eleştirilerini doğrudan modernleşme sürecine değil de modernleşmenin ürünü olan burjuvalara karşı yapmış olduğunu görmekteyiz.

Weberyan Kuram ise, modernleşme kuramına daha siyasal ve dini temelli perspektiften bakmaktadır. Ona göre modernleşme kuramının kapitalist yapısını ve tarihsel dönüşümünü gerçekleştiren en temel nokta ise *rasyonalizmdir*. Modernleşme kuramı rasyonalizmle beraber kilise otoritesinden uzaklaşmış, kendi benliğini tanıyan ve evreni daha mantıksal çerçeveden kavramaya çalışan bir toplum sunarken, diğer yandan ise her yeri kaplayan akılcılaşma ve güçlenen bürokrasiyle de toplumu “*demir kafesin*” içine hapsedecek bir oluşum sunar. Bunun yanı sıra Weber, rasyonalizmi açıklark2en Batı'ya eşsiz bir misyon yükler. Bu eşsiz özelliğin de ilk olarak Batı'da ortaya çıktığını ve sadece Batı'ya ait olduğunu iddia eder. Ona göre bugün bilim, ‘geçerli’ saydığımız bir gelişme düzeyi içinde yalnızca Batı'da vardır. Çağdaş yaşamın kaderini en derinden belirleyen güç olan kapitalizm için de durum böyledir. Sürekli etkinlik ve etkililik arayışı içindeki kendi insanlarını ve kurumlarını organize ve kontrol etmeyi amaçlayan modern toplumu karakterize eden şey, rasyonel, mantıklı düşünme ve zihinsel kodlar biçimidir (Kaya, 2012). Böylelikle Weber de modernleşme kuramını Batı'ya atfedenlerdendir.

Modernleşme kuramını farklı bağlamlarda açıklamaya çalışan bu üç düşünür modernitenin handikapları üzerinde durmakta olup; Durkheim de anomi, Marx'da yabancılaşma, Weber'de ise demir kafes olarak belirlemektedir. Aslında Karl Popper'ın da söylediği gibi “*[b]ütün bunlar dünya dediğimiz şeyi yakalamak, akla uygun hâle getirmek, açıklamak ve ona hâkim olmak için kullanılan ağılardır*” (Popper, 2002, ss. 37-38). Böylece Modernleşme kuramları, modernite, modernizm gibi modern oluşumlar, değişim ve dönüşümler; evreni açıklamaya çalışan araçlardır.

2.2. Modernleşme Serüveni

Modernleşme yeryüzünün bütün toplumları ile temas etmiş maddi ve manevi olarak her açıdan bir tipten bir tipe geçiş eylemi olduğundan ötürü, bu geçiş evresi her toplum için farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Bu farklılığı, Batı ekseninde modernleşme ve Batı dışı toplumlarda modernleşme süreçleri olarak iki ayrı şekilde incelemek olasıdır.

2.2.1. Batı Modernleşmesi

Her çağın, her deneyimi birbirinden ayıran karakteristik ona özgü olan bir özelliği vardır. Batı modernleşmesini de diğer toplumların modernleşme deneyiminden ayıran ya da onu rol model olarak ortaya koyan husus ise; Batı toplumunda modernleşme eyleminin kendi iç dinamiklerinden meydana gelmesi, moderniteyi oluşturan unsurların ilk kez Batı tarafından kullanılması ve bu deneyimi Batı topluluğunun sorunsuz bir şekilde dönüştürebilmesidir. Batı’da başlayan ve yaşamın her alanında etkisini gösteren bu dönüşüm hareketliliği, Batı’da herhangi bir dışsal güç tarafından nesneleştirilmeden, dışarıdan müdahale edilmeksizin yaklaşık olarak 300 ila 400 yıllık serüveni kendi kendine aşmıştır. Modernizm; felsefi temellerinde Reform-Rönesans, Rasyonalizm, Aydınlanma ve Pozitivizm bulunan; uzun bir sürece yayılmış, geleceğe dönük ve geleceğe yönelik büyük bir yapıdır. Batı’nın kastettiği bu uzun ve meşakkatli sürecin başlangıcında ise üç isim kapıyı aralayan kişiler olarak ön plana çıkmaktadır.

Kopernik; modern dünyada yeni düşünce sistemlerinin kapılarını aralayan, entelektüel dünyayı çağrıştıran isimlerin arasında yer alırken, modern öncesi dönemde de buluşları ile kendinden söz ettirmeyi başarmıştır. Kopernik, yapmış olduğu çalışmalar sonucu gezegen hareketlerini yeniden tanımlayarak astronomiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Astronomi yeni bir boyut kazanarak kilisenin topluma sunmuş olduğu gezegen inancına ve otoritesine darbe vurulmasını sağlamıştır. Kopernik’in bu çalışmaları; gezegenlerin hareketlerini sorgulayarak, gökyüzündeki diğer cisimlerin hareket halinde olmasının sebebinin dünyanın hareketine bağlı olabilme ihtimalini açıklamış ve bu varsayımdan yola çıkarak, kilisenin dünya merkezli evrenine karşı *güneş merkezli evreni* sunmuştur. Kopernik güneş merkezli evren; diğer gezegenlerin güneş etrafında dönüyor olduğunu söyleyerek dünyanın yerini güneşe bıraktığı görüşünü 1543 yılında yayımladığı *Gök Cisimlerin Dönüşleri Üzerine* adlı çalışmasında ifade etmiştir (Yinilmez, 2009, s. 47). Güneş merkezli astronomiye, temel oluşturmak için yedi görüş sunmaktadır;

1) Tüm gök cisimlerini harekete geçiren tek bir merkez bulunmamaktadır. Biri gezegenlerin Güneş etrafında, diğeri ise Ay’ın Dünya’nın etrafındaki hareketi olduğu söylenen merkez vardır.

2) Evrenin merkezi, dünya değildir.

3) Tüm gezegenler, güneş etrafında hareket ederler.

4) Dünya'nın Güneş'e olan mesafesi, güneşin sabit yıldızlara olan mesafesinden çok daha az olmalıdır.

5) Gökyüzünde görülebilen tüm hareketlilikler sabit olmayan Dünya'nın hareketi sonucu meydana gelmektedir.

6) Güneş'in gözle görülen hareketi kendi hareketi değildir, Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi sonucu oluşan bir durumdur.

7) Yine gezegenlerin doğrudan hareketleri, Dünya'nın hareket halinde olmasının bir sonucudur (Rossi, 2009, s. 11).

Dolayısıyla Kopernik 'güneş merkezli felsefesiyle' Dünya'nın sabit olduğunu ve tüm varoluşun dünyanın etrafında toplandığını iddia eden kilisenin eski düşünce evrenini ve otoritesini derinden sarsmıştır. Ayrıca güneş merkezli evren modelini canlı tutan en önemli etkenlerden birisi de ortaya çıktığı Rönesans ve Reform dönemlerinin yaşanıyor olmasının etkisidir. Tüm bu gelişmeler kilisenin yerleşik evren modeli görüşlerine ters düşen Descartes, Kopernik ve onun "Güneş Merkezli Evren Modeli"nin gözlemsel kanıtlarını veren Galileo gibi birçok düşünür başta kilise olmak üzere birçok kesimin düşmanlığını kazanmıştır (Yinilmez, 2009). Nitekim kazanılan bu düşmanlık Batı dünyasına yeni bir boyut kazandırmış ve özgün modernizm oluşumunun temelini atmıştır.

Descartes felsefesi ile devam eden bu gelişmeler, kilisenin inançları ve düşünceleri karşısında yer almasından ötürü her ne kadar kilisenin yaptırımları ile karşı karşıya kalmış olsa dahi 17. yüzyıldan itibaren Batı'ya damgasını vurmuş ve Avrupa toplumunun entelektüel yaşamına egemen olmayı başarmıştır. Descartes modern felsefenin temelini atarken düşünme yetisinden yola çıkmış ve varlık kavramının gerçekliği ile de kendi felsefesini taçlandırmıştır. Nesneyi araştırarak, modern felsefenin en önemli dayanak noktası olan özneye ulaşmış ve bilgiye ulaşabilmenin de tek yolunun onu o yapan özne olduğu kanaatine varmıştır. Dolayısıyla insanlık tarihinin en önemli dönüşüm noktası Descartes'in "*Kesin olan bir şey var. Bir şeyin doğruluğundan şüphe etmek. Şüphe etmek düşündürmektir. Düşünmekse var olmaktır. Öyleyse var olduğum şüphesizdir. Düşünüyorum, o halde varım. İlk bilgim bu sağlam bilgidir. Şimdi bütün öteki bilgileri bu bilgiden çıkarabilirim*" tümcesiyle başlamıştır. İnsanı insan yapan ve varoluşunu anlamlandıran şey, düşünmek ve şüphe etmektir.

Descartes'in temel amacı veya en büyük projesi; gelenekten bağıni kopararak modern bir araç olan akıl aracılığıyla, sağlam bir köken inşa etmektir ve tartışılmaz ilkelere dayanan doğru önermeler sistemi, bunun yanı sıra organik ilişkilerin bulunduğu

yepyeni bir akıl öncülüğünde olan sistem; bir bilgi ağacı, bir özne meydana getirmektir (Keha, 2016, ss. 131-132). Descartes oluşturduğu felsefede akı her şeyin merkezine yerleştirdiği için, akıl Tanrı dâhil her şeyin bilgisine muktedir. Dolayısıyla Descartes'in ortaya koymuş olduğu felsefenin en önemli yönlerinden birisi insanlara kendi benliğinin farkındalığını oluşturması ve aklını kullanma cesaretini göstermesidir. Bu çerçevede modern oluşumla beraber birey Orta Çağ düşüncesindeki pasif konumundan çıkıp daha aktif bir konuma yönelmiştir (Salgar, 2014, ss. 133-134). Öte yandan bilginin merkezine akı yerleştiren Descartes; evrenin akılsallığını vurgulamakla kalmamış, metafizik evrene, kilisenin kurmuş olduğu düzene ve sadece kiliseye atfedilen ben¹¹ kavramına dem vurmıştır. Kilise otoritesine büyük darbe vurarak ilahi kaynağı sürgüne gönderen, bilginin ve evrenin merkezine akı, özneyi yerleştiren Descartes modernizmin kapılarını açmıştır. Böylelikle Batı'da Kopernik ile başlayan modernleşme serüveni, Descartes ve Newton ile devam etmesinin yanı sıra bu 3 büyük düşünürle beraber Batı düşüncesi büyük kırılma noktası yaşayarak, akıl merkezli bir modernleşme deneyimi gerçekleştirmiştir.

Newton ise Kopernik ile Descartes'in bir sonucu olarak karşımıza çıkmış ve gerçek bilimin temelini atmış ve modern bilimin yolunu açmıştır. Dünya'da varlığını sürdüren fiziksel anlayışın evren için de geçerli olduğunu söyleyen Newton, yörüngeler hakkında da açıklama yapmış ve gezegenlerin kendi yörüngelerini takip edebilmelerini *çekim yasası* ile açıklamıştır. Evrensel çekim yasası, iki dünya görüşü arasındaki kopuşu belirlemiştir. Bu bilimsel düşünce, fiziksel dünyanın özerkliğinin olumlanması ilk safha bilimci ve pozitivisttir. Bilimin yanılmaz ilerleyişinden yana, insan ve dünyasını olgusal ve yetkin bir bilgiye ulaştıracaktır yönünde bir düşünce gelişmiştir. Bilimsel modernleşme bu aşamalar içinde temel nitelik taşımaktadır ve diğerleri bundan türemektedirler (Yüksel, 2006). Bununla beraber Newton'un keşfetmiş olduğu çekim yasası, doğa ile ilgili bilinen ya da bilinebilecek olan tüm prensiplerin önündeki engelleri kaldırmış ve kaldıracaktır. Böylelikle yeni bir doğa anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu yeni doğa ve evren anlayışı yeni bir epistemolojinin de oluşmasına, ölçülebilir bir düzenin meydana gelmesine öncülük etmiştir (Bağlı, 2002, ss. 33-57). Yeni doğa ve yeni evren anlayışında ilahi kaynağa yer vermeyen Newton, yerleşik olan bütün algıları yıkarak eski dünya düzenini yok etmiştir.

¹¹ Descartes felsefesi öncesi ben kavramının karşılığı kilise iken, bu gelişme sonucu ben bireyleri temsil eden karakteristik kimliktir.

Diğer taraftan düşünürlerin buluşları, yasaları yalnızca astronomi, evren ve bilim gibi alanları etkilemekle kalmamış, yönetim algısında da büyük değişimlere imza atmıştır. Tanrı tarafından kontrol altına alındığı düşünülen ‘iktidar’ anlayışı yerini özneler tarafından kontrol edilebilen bir iktidar anlayışına bırakmıştır. Bu bağlamda işlevleri genişleyen özne, doğada ve evrende bir kez daha önemli bir varoluş olduğunu kanıtlamıştır.

Nitekim yaşanan gelişmeleri bir bütün olarak düşünecek olursak Kopernik’in “güneş merkezli evren söylemi” ile başlayan, Descartes’in düşünme öncülüğünde “ben” kavramının inşası ile devam eden ve son olarak Newton’un da katkılarıyla sarsılan kilise otoritesine son yıkıcı darbeyi vuran Batı modernleşmesi; ilahi temelli evrenden akıl ve özne gibi olguların ön planda olduğu bilim evrenine geçmiştir. Aynı zamanda Batı modernizmi geleneği tahtından eden, yaşamın her alanında kendini hissettiren, sosyal değişiklik sistemidir. Böylelikle gelenekten bağıni kopararak, inançlara bağıli kalmayan ve yeni evrenle tanışan Batı, modernleşme serüvenini refleksivite tavrı ile de başarılı bir şekilde tamamlayabilmiştir.

2.2.2. Batı Modernleşmesini Özgün Kılan Kavram Refleksivite

Refleksivite; düşünürlük veya düşünömsellik diye karşılanabilen ve dilin, düşünöcenin, zihnin veya bir disiplinin kendi üzerine dönme gücünü veya yeteneğini anlatan terimdir. Bu çerçeve içinde refleksivite bir öz eleştiri, kendi kendini değeriendirme ve kendi üzerine düşünme sürecini tanımlar (Cevizci, 1999). Öznenin gelişim sürecindeki eğiliminin modern dönemde farklı bir biçimde karşımıza çıkmasını sağlayan en önemli etken de refleksivitedir. Refleksivite benliğı kuşatan, benliğın biçimlenmesinde ve kendini keşfetmesinde yardımcı olan unsurlardan biri olarak yer alır (Gündal, 2015, ss. 27-30). Diğer bir deyişle kendini anlamak ve keşfetmek için kendine nesne perspektiften bakmayı söyleyen düşünömsel bilinç olarak da bilinen refleksivite, Batı toplumunun değerişim ve dönüşüm sürecinde kendini keşfetmesinde önemli rol oynamıştır. Refleksiviteyi Doğı’da gözlemlenen öznenin kendini yorumlaması, değeriendirmesi, eleştirmesi işinden farklı kılan şey; bu süreçte tanrısalıktan veya yüceliklerden gelen hiçbir anlamlandırmanın ya da kalıbın düşünöceye dâhil edilmemesidir. Dolayısıyla Batı modernleşmesini özgün kılan ve modernizmin temelinde olan şey, refleksivitenin kendisidir. Doğı dünyası bu düşünöce biçimini yaratacak özden ve çelişki biçimden yoksun olduğundan dolayı modernizm, kendi içsel dinamiklerini doğuramamakta, sadece uygulayıcısı olarak kalmaktadır. Batı

böylece tarihsel, fiziksel ve toplumsal koşullarına odaklı biçimde kendi üzerine düşünerek kendi gerçekliğiyle yüzleşmiş ve çıkarttığı sonuçlarla modernizme uzanmıştır. Buradan hareketle düşünömsel bilinç yani kendi üzerine düşünöen bilinç Batı modernleşmesinde bir model haline gelmiş ve kimi düşünöüler tarafından da gerçek modernliğin bir özelliğı olarak görölmüştür.

Batı'daki düşünöcede görölen bu sıçrama elbette kendiliğinden ve durduk yere ortaya çıkmamıştır. Altyapıdaki bazı değışikler üstyapıdaki değışiklikleri tetiklemiş ve modernizm bu ikili değışikliğin bütönsel bir sonucu haline gelmiştir. Bu doğrultuda refleksivite, etkilerini ekonomik alanda da göstermiştir. Her şeyi modern gözle yorumlayan Batı, dünyayı da bir özne nesne ilişkisi içerisinde kavramaya başlamıştır. Bu anlamda kapitalizmin arz-talep çelişkisi de refleksiviteden yoğun biçimde etkilenmiştir. Kapitalizmde herkes piyasa içerisinde hem bir şekilde üretimin hem de tüketimin parçasıdır. Yani aynı anda hem özne hem de nesne durumundadır. Dolayısıyla her bir özne yani bir şekilde herhangi bir arzın parçası olan her kişi, söz konusu arzı diğerleri kadar kendisi için de üretmektedir. Yani kişilerin üretimin herhangi bir aşaması veya katında kullandığı araçlar, yöntemler ve süreçler kendisi de dâhil herkesi nesne olarak görmeyi gerektirmektedir. Kişinin kendisi de dâhil tüm öznelöer gerçekleştirilen arzın nesnesi durumundadır. İşte kapitalizm ile refleksivitenin örtüştüğü nokta burasıdır. Kişinin kendini dışarıdan nesne gibi görerek değörlendirmesi, eleştirmesi ve bunun üzerinden hem kendisine hem de topluma yönelik yeni sonuçlara ulaşması olarak refleksivite, kapitalist üretim sisteminin de ayakta kalmasını sağlayan dinamiklerden biridir. Batı'nın kapitalist üretim-tüketimin yönünü tayin edebilme ve bunun aracılığıyla tüm gezegeni biçimlendirme yeteneğini arz-talep, üretim-tüketim zincirlerinde işlevselleşöen insan ve topluma ilişkin düşünöe biçiminden gelmektedir.

Batı ve Doğı modernleşmelerini birbirinden farklı kılan refleksivitedir. Batı toplumlarının modernleşme deneyiminde düşünömsel (refleksivite) bilinç varlığını gösterirken, Batı dışı toplumların modernleşme deneyiminde ise bu düşünömsel bilincin varlığından söz etmek mümkün değildir. Böylelikle modernleşme deneyiminin Batı modernleşmesi ve Batı dışı modernleşme olarak iki farklı tipte karşımıza çıkmasının sebeplerinden birisidir.

2.2.3. Batı Dışı Modernleşme

“Hayat, kendi şeklini yaratmazsa böyle olur. Bu kahvehane hakkında sizi dinlerken ben, çoğunu tanıdığım bu insanları hep bir çeşit aralıkta yaşıyorlarmış gibi düşündüm. İsterseniz onlara kapının dışında kalanlar da diyebiliriz” (Tanpınar, 2018, s. 133).

Modernleşmenin temel dayanak noktasında Batı değerlerinin köklü şekilde hissedilmiş olması ve Batı’nın rol model olarak dünya sahnesine çıkması, “Batı modernizmini modernizmin aksiyomu” haline getirmiştir. Yani başka felsefelere, düşünce sistemine ya da modern oluşumlara yelken açabilmek için ilk önermeye ihtiyaç vardır. Burada da modernizmin ilk önermesi Batı’dır. Modernizmin kendi koşulları içerisinde ilk kez Batı’da ortaya çıkmasından ötürü doğruluğu, yanlışlığı ya da çığılığı bilinmeksizin ilk önerme ve modernizmin aksiyomu olarak Batı kabul edilerek tüm dünyaya yayılmıştır. Batı’nın tüm dünyada yankı uyandırıp, dünyanın geri kalanından ayrışmasının ve yayılmasının en büyük etkenleri kapitalist sistem öncülüğünde ilk kez Batı’da ortaya çıkan ve Batı dışı toplumlara karşı bir tahakküm, bir siyasi araç olarak kullanılan kolonyalizm ve emperyalizmdir.

Kolonyalizm (sömürgecilik); Batı’nın, Batı dışı toplumlar üzerinde gücünü göstererek koloniler aracılığıyla topraklarına, mallarına ve emek gücüne el koyarak doğrudan bu toprakları yönetmesi durumudur. Kolonyalizm Latince kökenli “colonia” kelimesinden türetilmiş olup, ilk kez diğer ülkelere yerleşen ancak hala vatandaşlıklarını koruyan Romalılara atıfta bulunmak adına kullanılmıştır (Loomba, 2005, s. 18). Batı modernleşmesinin tarihçesi kolonyalizmin tarihçesinin aynasıdır. Dolayısıyla kolonyalizm sadece askeri, siyasi ya da iktisadi alanda yapılan bir tahakküm olmamakla beraber aynı zamanda bir kültürel asimilasyonun da habercisidir. Batı, Batı dışı toplumlarda modernleşmenin gerçekleşebilmesi için Batı dışı toplumların kültürlerinin buna elverişli olmadığını, bunun yanı sıra değişim için de yeterli güce sahip olmadığını Batı dışı dünyaya sunarak, toplumu ikna etmiş, bununla birlikte Batı dışı toplumlara yönelik çalışma hazırlayacağını ve yönetimi sömürge olmaksızın ele alarak modernleştireceğini savunmuştur. Şüphesiz Batı modernleşmesinin Batı dışı toplumlara asimile edildiğini ve bu savunmanın sadece bir söylemden ibaret olduğunu görmekteyiz. Nitekim kolonyalizmin işlemlerini sağlayan epistemik güç ilişkilerinden biri de söylemin kontrol edilmesidir. Söylem, Foucault’un da vurguladığı gibi güç ilişkilerinden bağımsız değildir. İktidar, yani güçlü olan söylemi kontrol altına alarak, söylemi denetleyerek işler (Foucault, 2003, s. 41). Kolonyalist söylem de daima beyaz

ve Batılı, egemen öznenin dili olmuştur (Erkan, 2017, s. 92) ve onun aleyhine hizmet etmiştir.

Emperyalizm (Yayılmacılık); her ne kadar kolonyalizm ile iç içe geçmiş olup, aynı amaç doğrultusunda ilerleseler dahi ince bir noktada ayrılmaktadır ve farklı anlamların karşılığıdır. Sömürgecilik daha çok sömürülen bölgelere siyasi ve hukuksal çerçevede tahakküm uygularken, emperyalizmde ise bu tahakküm iktisadi alanda karşımıza çıkmaktadır. John Eaton’a göre de emperyalizm terimi, ekonomi politikte kapitalizmin gelişiminde belirli bir aşamayı tanımlamak için kullanılır. Ona göre emperyalizm 16. ve 17. yüzyılın sömürge imparatorluklarından (tüccar sınıflarının servetlerini kapitalizm yoluyla çoğaltmaları henüz çocukluk çağındaydı) ve kölelik üzerine kurulu eski dünyanın imparatorluklarından (Atina İmparatorluğu, Büyük İskender’in İmparatorluğu veya çok geniş vergi gelirlerine silah yoluyla sahip olan Roma) tamamen farklıdır (Sunar, 2007, s. 58). Bu bağlamda güçlü olanın güçsüz olandan faydalandığı, onu hâkimiyet altına aldığı emperyalizmde, koloni haline getirilmiş yer, bağımsız bir ülke gibi lanse edilerek, farklı bir gücün boyunduruğu altında bulunduğu açıkça belirtilmemektedir (İplikçi, 2017, ss. 1527-1540). Dolayısıyla emperyalizm ve kolonyalizm ile siyasi, iktisadi ve kültürel alanları etkileyerek sömürge altına alan Batı, tüm dünyayı çevrelemeyi başarmış ve kendi iç dinamiklerinden meydana gelen modernizmin de yol göstericisi olmuş ve Batı dışı toplumlara öncülük etmiştir.

Böylece modernizmin bölgelere göre oluşum süreçlerini yorumlar ya da analiz ederken, modernizme ait bütün olguların Batı modernizminin içerisinden doğmasından ötürü, Batı dışı toplumların modernizm seyrini değerlendirebilmek için Batı modernizmini bilmek ve anlamak gerekir. Buradan hareketle Batı modernizmi Batı dışı toplumları, modernleşme deneyiminde kendini örnek alma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Batı dışı toplumlarının modernleşme eyleminin; Batı modernleşmesinden doğmuş bir biçimde karşımıza çıktığını ya da çıkmak zorunda olduğunu görmekteyiz. Batı dışı dünyanın değişim ve dönüşüm hareketliliği, Batı’da yer alan refleksivite algısından uzak, kendiliğindenlik içermeyen kısmi bir modernleşme deneyimi yaşamıştır ve yaşamaktadır.

Batı’nın iktisadi, kültürel ve politik tazyiki ile karşı karşıya kalan Batı dışı toplumlar “geç kalmışlığın” sonucu olan zaman sıkışması yaşayarak evrimsel modernleşme süreci yerine devrimsel bir modernleşme süreci yaşamıştır, yaşamaktadır. Dolayısıyla Batı’nın yaklaşık olarak 300 ila 400 yıllık yaşamış olduğu modernleşme

deneyimini, Batı dışı toplumlar geç kalmışlığın aciliyeti karşısında bu süreci kısa zaman içerisinde gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Şüphesiz bu aciliyet; birçok sorunları da beraberinde getirmiş ve Batı dışı dünyayı geleneksel, muhafazakâr ve modern gibi toplumun farklı yönelimleri ile karşı karşıya bırakarak kendi iç dinamiklerinde parçalanmalara sebebiyet vermiştir. Bu parçalanmalar sonucunda modernleşme; Batı dışı toplumların ortak paydası haline gelmiş, fakat geleneksellikte bağımlı kopyalamamıştır.

Gelenek; Batı modernitesinde modernliğe engel teşkil ettiği düşüncesi ile göz ardı edilerek yok edilmiş ya da gelişen koşullar doğrultusunda kendiliğinden yok olmuştur. Dolayısıyla modernizm, gelenek üzerinde değiştirici ve dönüştürücü etkisini gösterememiştir. Gelenek Batı’da değişimin bir parçası olmamış, yeniden değişim ve dönüşüme uygun okuması yapılmayarak modernizmin içerisine taşınmazken, Batı dışı toplumlar da modernizm ile iç içe yaşatılmaya çalışılmıştır.

Nitekim aydınlanma deneyiminin sonuçlarını modernizmin kendisiymiş gibi algılayan Batı dışı toplum; Batı’nın Tanrı’dan ve gelenekten bağımlı koparak yaşamış olduğu aydınlanma sürecini gelenekselci perspektiften okuyarak, geleneği modernizmin içerisine taşımış ve Batı’nın hedefleriyle hareket etmesine karşın güdülleriyle cevap vermiştir. Batı dışı toplumlar için gelenek hiçbir zaman önemini yitirmemiştir. Gelenek hakikat arayışı içerisinde olup, felsefenin neden sorusunu, nasıl sorusuna dönüştürerek; yaşanmış, anlatılan ve görülen tecrübeleri bilginin kaynağı, bilginin karşılığı olarak görmektedir. Şüphesiz Batı dışı dünya da bilginin kaynağını tecrübeler, deneyimlere dayandırmış ve yeni olanla, eski olarak kabul edilen geleneksellik, Tanrı’nın idaresine dayanan kadercilik gibi anlayışları iç içe yaşatarak evrimsel bir modernleşme deneyimi yaşamıştır. Dolayısıyla bu toplumlarda bütün oluşumlar, değişim ve dönüşümler kutsallık ile ilişkilendirilerek anlam kazandırılmıştır ve kazandırılmaktadır.

Öte yandan Batılı olmayan toplumların tarihleri, yapıları, düşünce sistemleri, Batı modernlik modeliyle aralarındaki (bir türlü kapatılamayan) mesafe, uzaklık açısından incelenmektedir. Vurguyu küreselleşme üzerine koyan yaklaşımlar ise modernizmde Batı dışı toplumları oyunculuktan çok seyirci konumuna indirgemektedirler (Göle, 1998, ss. 52-62). Bu bağlamda modernizmi, modernleşme serüvenini Batı dışı toplumların aynasından yeniden okumanın gerekliliğini vurgulayan Göle (Göle, 2002, s. 36); Batının öncülük etmiş olduğu modernizm algısının Batı dışı toplumlara karşı olan üstünlüğün bir yansıması olarak nitelendirilerek, modernizmi Batı dışı toplumların kendi iç dinamiklerinde aramıştır. Bununla birlikte modernliğin

kaynaklık ettiği evrensellik ilkesini yeniden ele alarak okumasını yapmış ve modernlik anlayışının evrensel, modernleşmenin ise farklı kültürlerle kucak açarak daha yerel bir oluşuma sahip olduğunu öne sürmüştür. Böylece Batı dünyasının tek tip modernleşme anlayışını eleştirerek, Batı dışı dünyayı çoğul¹², alternatif¹³ ve yerel¹⁴ modernlik kavramlarında ele almıştır. Bu kavramlar, Batıyı tamamen reddetmemekte ve aksine Batı'nın referans alınıp Batı dışında da yeni modern oluşumlara yelken açılabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Batı'nın coğrafya, tarih ve kültürüyle tanım kazanmış modernlik deneyimi Batı dışı coğrafyalara açılmakta, yeni kültürel havzalarda yeşermekte, değişik dillerde yeniden anlatılmaktadır (Özçelik, 2019, s. 314). Zira Batı dışı toplumların, modernliği farklı bir tarihsel süreç içerisinde tanıyarak ve kendi kültür yapılarına göre yorumlayarak yeni modernlik anlayışları üretmiş olmalarıdır (Toker, 2019, s. 53). Öyleyse Batı dışı modernlik anlayışı her topluma göre farklılık göstererek Batı dışı dünyada çok yönlü bir yörünge izleme iddiası öne sürmüş ve modernizmin evrensellik anlayışına zıt düşmüştür.

Batı modernleşmesi altyapıda ortaya çıkan değişimler nedeniyle tabandan yukarı doğru yayılan bir biçim oluşturmıştır. Buna karşın Batı dışı modernleşme, modernleşmenin gerçekleşme zemini olmadığından siyasal iradelerin inisiyatifi ve diktesiyle tepedenci ve rijit bir biçim almıştır. Batı dışı toplum Tanrı'nın ve doğanın iradesine boyun eğerek, ayakta kalmak için doğanın koşulları ile mücadele ederken, modern Batı topluluğu ise; akıl öncülüğünde doğa yaşamının etkilemediği toplumla mücadele etmiştir, etmektedir. Zira kent yaşamı aklın kullanılmasıyla insan-doğa savaşının insan lehine sonuçlandığı ve insanın insanla mücadele ettiği bir düzlem olarak biçimlenmiştir. Dolayısıyla Batı dışı toplumlar kısmi bir modernleşme yaşayarak, modernleşme sürecinde hesaplayamadığı şeylerin ve refleksivite algısından uzak oluşunun bedellerini ödemiştir, ödemektedir. Batı'da modernizm ise; doğal oluşum ile kendi iç dinamiklerinden meydana gelerek, dini inançları bir tarafa koyarak, özneyi ön plana çıkartmış ve önemini vurgulamıştır. Aynı zamanda aklı, bilimi yaşam merkezine yerleştirerek, gelenekselliği tahtından etmiştir. Şüphesiz modernizm de geleneksellikten kopuşu ifade etmektedir.

¹² Çoğul modernlik: toplumların içerisinde bulunduğu koşulları göz önünde bulundurarak, kültür dışı anlayış yerine çeşitli kültürleri içinde barındırarak zenginleştiren ve kendine özgü modernlik anlayışını üretebilen anlayıştır.

¹³ Alternatif modernlik: Batı'yı yok saymayarak onu referans almış ve yeni ek olarak üretilen modernleşme anlayışıdır. Modernleşmeye yeni bir boyut kazandırma çabası içindedir.

¹⁴ Yerel modernlik: modernizmi yerel kaynaklara dayandırarak modernizmin yerel bağlamda okumasıdır. Dolayısıyla modernizm daha içeriden kontrol edilmektedir.

3. BÖLÜM

OSMANLI VE RUS MODERNLEŞME HAREKETLERİ

Modernleşme eylemi ya da deneyimi ortaya çıkmış olduğu her bir toplumda aynı özelliklere ve karakterlere sahip olmadığından ötürü o toplumun karakteristik yapısına göre şekil almaktadır. Dolayısıyla modernleşme orijinal hali, Batılı olsa da dinamik yapıya olup tek bir forma sahip değildir. Modernleşme evrimsel mi yoksa devrimsel bir yol mu izleyecek ya da statükoyla uyumlulaşacak mı yoksa çatışacak mı gibi farklı belirlenimler onun coğrafyalar boyunca takip edeceği izleği tayin etmektedir. Bu noktada belirlenimlerin nasıl bir paradigma oluşturacağı ise her bir ülkenin kendi iç dinamikleri tarafından tayin edilmektedir. Bu bağlamda kimi zaman bu karar, ülkelerin bilinçli ve irade göstererek vardıkları bir karar olmaktan ziyade modernizmin dalgalarına çarptıkça yaşanan savrulmalardan doğan bir zorunluluk olarak da gelişebilmektedir. Bu nedenle modernleşme sürecinde alınan kararlar, izlenen yollar ve yapılan tercihler toplumların modern çağ ve ötesine dair tarihlerinin de akışını belirlemektedir. Osmanlı ve Rus toplumları anlamda Batı'ya atfedilen modernleşmeden farklı bir yol izlemiş, izlemek zorunda kalmıştır.

3.1. Osmanlı Modernleşmesi

Hanedan devleti olan Osmanlı, tımar sisteminin ve finansal yönetiminin kontrolünü iyi bir şekilde yaparak XVI. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da güçlü bir egemen devlet olmayı başarmıştır. Ancak egemen olan Osmanlı İmparatorluğu; Doğu ile Batı'yı ayıran temel farklılıkların çerçevesine sıkışmış ve Avrupa'da Orta Çağ'ın neye gebe olduğunu tam olarak kavrayamamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın "cihan imparatorluğu" olma, "Roma'nın varisi" olma iddialarını içten içe baltalamış; algı ve anlamlandırmada ortaya çıkan kopukluk, Osmanlı'nın Avrupa'yı ötekileştirerek yadsımasına yol açmıştır. Bu durumu, Özel şu şekilde yorumlamıştır; "*Türkler savaş meydanlarında hissettikleri mağlubiyet acısıyla tanışmaya kadar Avrupa'da gördüklerini hiç beğenmediler. Askeri mağlubiyet acısı onları Batı'da beğenilecek bir şeyler bulmaya zorladı*" (Özel, 2009, s. 12). Dolayısıyla Osmanlı toplumu modernleşme ile içerisinde bulunduğu zor koşullardan kurtulmak için tanışmıştır, tanışmak zorunda kalmıştır.

Avrupa’da önceleri merkantilizm ile gelişen talan ve sömürgecilik ekonomisi ile ticaret yollarının keşfi, ardından manifaktür üretim ve takiben Sanayi Devrimi’yle aristokratik düzenin çözülmeye başlamasının etkileri; bir din ve tarım imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik, siyasal ve bunlara binaen toplumsal açıdan gerilemesine yol açmıştır. Bu gerileme sadece gelir kaynakları ile kalmamış, bunun yanı sıra II. Viyana Kuşatması, Karlofça ve Pasarofça Anlaşmaları ile askeri alanda başarısızlık, hazinede açık, toprak kayıpları gibi başka gerilemelere de yol açmıştır.

Fakat hiç şüphe yok ki, en büyük silkelenme, 1683 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından ikinci kez kuşatılan Viyana’da elde edilen başarısızlıktır. Bu mağlubiyet, Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Avusturya I. Leopold tarafından Macar halkına baskı uygulanarak yaşam koşulları zorlaştırılmış, ağır vergilere tabi tutulmuş ve aynı zamanda sıkı Katolik olan Leopold dini özgürlük de tanımamıştır. Bunun üzerine baskılara daha fazla dayanamayan Macarlar, Tökeli İmre’nin önderliğinde ayaklanmak istemişlerdir. Ancak tek başlarına bu ayaklanmanın başarıya ulaşamayacağını anladıklarından ötürü Osmanlı İmparatorluğu’ndan yardım istemişlerdir. 1683’te kuşatma başladığında, Avusturya kralı şehri terk ederek, daha güvenli hissettiği Linz şehrine gelmiştir. Fakat imparatorun şehri terk etmesi mağlup gelme durumunu doğurmamış, daha önceden kurulan haçlı ittifakı derhal Avusturya’ya yardım göndermiştir. Osmanlı ordusu Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa öncülüğünde çıkmış olduğu kuşatma yolunda müttefik Avrupa kuvvetlerine karşı bozguna uğramıştır. Yenilgi üzerine Osmanlı ordusu için bir panik, Avrupa’da ise sevinç başlamıştır (Özkan, 2007, ss. 189-203). Netice olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki eyaletleri ilk anda bir iktisadi çöküntü ve asayişsizlik içinde kalmıştır. Ordunun bozgunu, şehirlerde asayişi sağlamakla görevli garnizonların da erimesi, iktisadi çöküntü, yol güvenliğinin azalması ve süregelen harpler bu eyaletlerde merkezi idarenin kontrolünü yok etmişti (Ortaylı, 1981, ss. 200-201). Bundan dolayı II. Viyana bozgunu, Osmanlı İmparatorluğu’nun duraklama dönemine girdiğinin ilânı olmuştur.

Viyana bozgunundan sonra fırsatı ele geçiren Avrupalılar ve Haçlı müttefikler, güç birliği ile Osmanlı’ya karşı olan taarruzları Osmanlı’yı *Karlofça Antlaşmasını* imzalamak zorunda bırakmıştır. 1699 yılında 16 yıl süren savaflara son vermek için imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti için önemli ilkler taşımaktadır. Nitekim daha önceleri yapılan antlaşmalarda şartları ve ilkeleri kendi belirleyen Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile ilk kez müzakere ederek anlaşmaya varmıştır. Yani

daha önce kendi istediklerini dikte ettiren Osmanlı Devleti ilk kez masa başı diplomasi ile tanışmış oldu. Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez bir antlaşma için tavassut (arabulucu) kullanmak zorunda kaldı (Kurtaran, 2016, ss. 103-104). Bu bağlamda Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ölçüde toprak kaybettiği ilk resmi yenilgi olmuştur. Aynı zamanda bu antlaşma Osmanlı'nın Avrupa aleyhine genişlemesinin bitişi olarak algılanmış ve yıllarca Avrupa'da olan Türk tehdidinin püskürtülmesi olarak nitelendirilmiştir (Yurdusev, 2006, ss. 1-17). Böylece Viyana bozgunuyla başlayan sarsıntılar, Karlofça Antlaşması ile gerileme dönemine geçmiştir.

Batı karşısında yaşanan ve sonuçları oldukça ağır olan askeri başarısızlıklara ilaveten Batı dünyasında bilgi ve uzmanlaşmaya dayalı merkeziyetçi bir sisteme geçilmesi ve yeni ticaret alanları ile yolların keşfiyle sömürgecilik faaliyetlerinin artması, Osmanlı'yı ciddi bir şekilde rahatsız etmeye başlamıştır. Batı'nın gelişmesinden dolayı yaşanan dış etkenlerin yanı sıra yerel düzeyde de sorunlar yaşanmaktadır. Coğrafi keşiflerle, ticaret yollarının değişmesinin getirdiği ekonomik kayıplar, Amerika'dan Avrupa'ya oradan da Osmanlı'ya gelen değerli madenlerin yarattığı olumsuzluklar (ki bu kapitalizmin öncülüğü olan merkantilizmin doğmasını sağlamıştır), tımar sisteminin bozulması, askeri mağlubiyetler ve askeri düzenin aksaması ve buna bağlı olarak taşrada merkeze muhalif ayan ismi verilen grupların güçlenmeleri (Kurttaş, 2019, s. 402) bir zamanlar Batı karşısında egemen olan Osmanlı Devleti'ni, Batı'yı ciddiye alarak Batı'ya yüz dönmek zorunda bırakmıştır. Osmanlı, bu noktada Avrupa tarafından hasta adam olarak ilan edilmiştir. Osmanlı hastadır. Vücudunda hızla yol alan ve hücrelerini parçalayan, DNA'sını bozan modernizm nedeniyle hastalanmıştır. Sonunda ya şekilci bir Batılılaşma ile aşılanmayı başaracak ya da ömrünün sonuna gelerek modernizmin kemirdiği devasa bir bedene dönüşecektir. Bu nedenle yaşanan askeri ve siyasi başarısızlıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ile tanışması anlamına gelmekte ve doğası gereği “gerileme” olarak anlam kazanmaktadır.

Osmanlı Modernleşmesi; Batı'ya öykünen ve Osmanlı'nın Batı'ya karşı megaloman tutumundan dolayı geç kalınmış ve hazırlıksız başlanmış bir serüvendir. Bu geç kalmışlık, Osmanlı'ya pahalıya mal olmuştur. Yenileşme hareketi zihniyet meselesi olarak Batı'da kendiliğinden uzun bir zaman diliminde feodal yapıyı terk ederken, Osmanlı'da ise bu zihniyet meselesi farklı oluşum göstererek, araçlar ve aktörler sayesinde kısa sürede tepeden inme bir model sergilemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı modernleşme serüveni sıkıntılı bir süreci beraberinde getirirken, Batı'ya karşı

olan hayranlıktan değil zorunluluk dâhilinde tercih edilmiştir. Bu tercih, her ne kadar zaruri yol olsa dahi bir dış zorlamadan çok bir iç kararın sonucudur (Ortaylı, 1985, s. 137). Dolayısıyla merkez, çevre ve aydınların uzlaşarak karar vermesi üzerine bu öykünmecî yapı kararsızlığı da beraberinde getirmiştir. Çevre Osmanlı’da gerilemeden itibaren etkili olsa da kesin karar alıcı bir aktör değildir. O yüzden Saray ve çevresi ile askeri-sivil bürokrasi zımni bir uzlaşma ile bu yola kanalize olmuştur. Bu bakımdan modernleşme Osmanlı’da “devlet” tarafından uygulanan bir proje olmuştur.

Modernleşme Hareketine Osmanlı, muasır medeniyetler seviyesine yükselmekten çok, zayıflayan devleti ve su almaya başlayan imparatorluk gemisini kurtarma doğrultusunda başvurduğundan ötürü, kurtuluş reçetesini (Kılıçer, 2012, s. 99) ordu ve bürokrasi ile başlatmıştır. Zira klasik yapıdaki bir imparatorluk için devletin hayati organları bürokratik yapılanması ve ordudur. Dolayısıyla bu süre zarfında asıl hedef, merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Bu bakımdan Osmanlı modernleşme deneyiminin modern düşünsel, siyasal, ulus devlet gibi alanların oluşumunda altyapısı olmadığından; modernizmin çağdaşlaşma adı altındaki tatbiki aydınlar, ordu ve bürokrasiden oluşan üçlü yapıya dayanmaktadır. Şüphesiz ordu ve bürokrasi ile başlayan bu yenileşme hareketi, sadece o alanlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim, donanımlı bir askeriye ve orduya sahip olmak iyi bir eğitimden geçmektedir. Dolayısıyla Osmanlı, Batı’daki gelişmeleri yakından takip ederek ona yetişmeye; Batı ise sabit şekilde kalmayarak, kendi içinde “ilerlemesini” sürdürerek mesafeyi açmaktadır.

3.1.1. Osmanlı’da Yenilenen Ordu

Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel dünyanın getirdiği bir alışkanlıkla Batı’nın tahakkümüne karşı yegâne müdafaa yolunun donanımlı ve etki kapasitesi yüksek bir ordudan geçtiğini düşünmüştür. Zira modernizmin yaratıcı sonuçlarının ilk görünürleştiği alan, devletin sınırlarındaki gerileme ile savaşlarda alınan mağlubiyetlerdir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin modernleşmeyle ilk teması ordu aracılığıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Osmanlı birçok yenilikle de ordudaki değişim ve yenileşmeler sayesinde tanışmıştır. Örnek verecek olursak; ordunun Batı tarzında modern Batılı teçhizatlarla kuşandırılmaya başladığını ve Batı tarzı bir eğitimden geçirildiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle topçu teknikleri öğrenmek için matematik, geometri bilmek lazım. Bu yüzden geometrinin, modern matematiğin öğretileceği bir kurum açıyorsunuz. Dolayısıyla Osmanlı’ya askeriye vasıtasıyla başka bir modern

kurum girmiş oluyor (Kılıçdağı, 2009). Yani bir yenileşme çabası bağlantılı olduğu bir diğerine yönelimi tetikleyip, modernizasyonun yayılmasına yol açıyor. Bundan dolayı denebilir ki, modern oluşumlar Osmanlı için egemenlik sahnesinin kapanması sonucu oluşan kötü durumdan kurtulmak için verilen mücadelenin bir ürünüdür.

Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan ve onun başarılarını temsil eden yeniçeri ordusu; zamanla amacından sapmış, yerel ve dış çevrede güvenliği sağlamak yerine tehdit eden örgüt haline gelmiştir. Bunun yanı sıra yeniçerilerin askerlik dışı başka işlere yönelmesi, askerlikten uzak yani askerlik ile alakası olmayan bireylerin ekonomik ve siyasi amaçlar doğrultusunda yeniçeri yazırmaları, kurumun yozlaşmasına ve güvenlik açısından dinamik bir tehdit olmasına neden olmuştur (Korkmaz, 2011, ss. 9-24). Dolayısıyla iç ve dış tehditleri gidermekten aciz olan yeniçeri ordusu kendine duyulan ordu saygınlığını kaybetmesi üzerine XVIII. yüzyılda III. Selim öncülüğünde yeni ordunun temelleri atılmıştır. III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'nı kapatmaması, Nizam-ı Cedid adında ikinci bir yeni ordu kurulmuş olduğu ve yeniliklerle karşılaşmanın başladığı Osmanlı tarihinin yenileşme bağlamında önemli dönüm noktasına işaret eder.

Nizam-ı Cedid; askeri alanda Avrupa tarzı yapılan talimlerin temsilcisidir. Nizâm-ı Cedîd tabiri aynı zamanda, “nizâm-ı kadîm” / “kânun-ı kadîm” ve “de’b-i dîrîn” / “resm-i dîrîn” olarak ifade edilen teamüller ve yerleşik zihniyet açısından da yeni bir yönelime ve arayışa delâlet eder (Çelik, 2010, ss. 565-590). Öte yandan Nizâm-ı Cedîd Ordusu’nun modern anlamda birliklerin yetiştirilmesi açısından en önemli rolü, topçu, arabacı, mühendis ve piyade gibi farklı sınıflardan askerleri kapsayan, dolayısıyla askeri organizasyon açısından kendi içinde bir bütünlük sağlayan sağ / sol kollarını komuta eden donanımlı rütbeliler (Yeşil, 2011, ss. 27-84) bulunmaktadır. III. Selim, modern bu anlamda kurulan orduya eğitim vermek üzere Avrupa’dan getirtilen rütbelilerin masraflarını ve ordunun giderlerini Irad-ı Cedid adında kurmuş olduğu hazineden karşılamıştır.

Ancak yapılan bu düzenlemeler adını kurucusundan alan ve kurucusu tarafından başlatılan Kabakçı Mustafa isyanı sonucu, III. Selim’in öldürülmesiyle yarım kalmıştır. Kabakçı Mustafa isyanına gerekçe olarak; III. Selim’in yenilik adı altında keyfi ve düşüncesiz davranarak amacından saptığını öne sürmüştür. Bunun yanı sıra modern oluşumlar topluma, kendi düşüncelerine aykırı ve saldırı olduğunu düşünen Katolik ülkelerdeki papazlar gibi ulemanın da cephe almasına ve gelenekselci kesimlerin modernleşme eylemine karşı çıkmasına neden olmuştur. Böylece halkın gözünden düşen sultan, halkın tepkisini üzerine çekmiştir. Halk Kabakçı Mustafa’nın

çıkarmış olduğu isyanı desteklemiştir (Keleş & Ercoşkun, 2014, s. 282). Her ne kadar yeniliği başlatan III. Selim, halk tarafından tepki görmüşse ve modernleşme açısından yarım kalmışlıktan söz edilse dahi onun yönetiminde Osmanlı birçok alanda modern devlet ve toplumsal yaşamın temellerini atmıştır.

Diğer taraftan XIX. yüzyıla gelindiğinde bu yarım kalmışlık II. Mahmut'la devam etmiş, yapılan düzenlemeler ve yenilikler kanunlaştırılmıştır. Askeri niteliğini kaybeden Yeniçeri Ocağı kapatılmış (Vaka-i Hayriyye), yerine II. Mahmut öncülüğünde Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Bu ordu, tamamen modern yöntem ve anlayışla oluşturulmuş bir ordudur ve Osmanlı askeriyesinde Batı ile başa çıkabilecek bir askeri yapının temel unsuru olması istenmiştir.

Bu nedenle Asâkir-i Mansure-i Muhammediye; kurulduktan sonra hızlıca teşkilatlandırılan ve asker tedarikine ağırlık veren orduda, ilerleyen zamanlarda yeni düzenlemelere gidilmeye devam edilmiştir. 1828 yılı ortalarına gelindiğinde tertip deyimi alay, saf deyimi bölüğe çevrilmiş, alayla bölük arasında tabur adlı yeni bir birim teşkil edilmiştir. Ayrıca üç tabur birleştirilerek bir alay yapılmış, topçu, top arabacı ve cephaneci sınıfları taburlardan alınarak alaylar dâhilinde toplanmıştır (Gökçe, 2017, s. 196). Bunun yanı sıra paralı askerlik kaldırılarak, milli ve düzenli ordu sistemine geçildi. Giyim, kuşam, savunma sanayi ve eğitim gibi alanlar yenilendi. Asâkir-i Mansûre'de emeklilik on iki yıl hizmetten sonra mümkün olacaktır. Bu şekilde emekliliğe hak kazanan kimselere aldıkları maaş kadar aylık bağlanacaktır. Yaşlılık veya sakatlık gibi sebepler yüzünden daha önce emekliye sevk edilenler ise duruma göre aylıklarının üçte birini veya üçte ikisini alacaklardır (Özcan, 1991, ss. 457-458). Böylece yapılan bu yenilikler düzenli, modern anlamda merkezi bir orduyu devam ettirme yolunda seyretmiş ve modernleşme günümüze kadar gelişerek gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, sınıfsal statülerin ağır bastığı, yani yönetenler ve yönetilenler gibi gruplaşmanın olduğu dönemde, ekonomik değerlerden çok askeri alanın değerlerine önem verilmiştir. Batı toplumunda olduğu gibi lonca yapılarının yani her yerin kendine has küçük yöneteninin bulunmadığı, yerli aristokrasinin olmadığı bir devlet yapısı vardır. Devlet bunun yanı sıra devlete eşdeğer olan ordu bütün yetkileri elinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla devletin yapı taşı ve en önemli siyasi aracı ordudur. Nitekim Osmanlı Devleti'nde modernleşme hamlesinin merkezinde de bulunan en önemli, en köklü ve güçlü kurum ordudur. Ordu her ne kadar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru bozulmaların sembolü haline gelmiş olsa da, yaşanan gelişmeler nezdinde en modern kurum olarak ortaya çıkmayı başarabilmiştir (Arslan, 2003, s. 180).

Kuşkusuz bu dönemde Batı normlarının uygulandığı ilk yer ordu olduğundan ötürü, ordu modernleşme normlarının öncüsü ve uygulayıcıdır. Böylece ordu; ülke güvenliğini koruma ve savunmanın yanı sıra, ülkenin modernleşmesinde ve ileriye taşınmasında önemli roller üstlenmiştir, üstlenmektedir.

Öte yandan ordu kavramının sahip olduğu tarihi / kültürel miras, siyasal özerkliğini beslemiş ve kurumsal ayrıcalıkları yanında devletten aldıkları güçle de her zaman siyasal yaşamın güçlü bir öznesi olmayı bilmişlerdir. Dolayısıyla devletten aldığı güçle hegemonik konumunu sürdürmeyi başarmıştır (Duman, 2019, s. 146). Buradan hareketle devletin her daim ordu yanında olması ve ordunun devlet için belkemiği konumuna gelmesi, aslında devletin gerçek sahibinin ordu olduğunu söylemeye yetecektir. Buna karşın otorite; her ne kadar ordunun yetkilerini sınırlandırmaya çalışmış olsa da artık ordu, devletin en önemli siyasi aracı haline gelmiş ve yerine göre siyasete, yönetime müdahale etmekten de sakınmamıştır. Böylelikle ordu, devlet için vazgeçilmez siyasi yapı, modernleşme için ise gerek uygulama alanında gerekse devleti modern kılmada öncü olagelmıştır.

3.1.2. Osmanlı'da Yenilenen Bürokrasi

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma alanındaki en önemli adımlarından birisi de değişen bürokrasidir. Bürokrasi; toplumu doğrudan etkileyerek kentleşme, sanayileşme, nüfus gibi örgütlenme alanlarını farklılaştırmış ve bu farklılaşan modern oluşumların zaman içerisinde siyasi bir araca gereksinim duyması sonucu bürokrasi, modernleşme sürecinde yer edinen önemli siyasi araçlardan birisi olagelmıştır. Bu siyasi araçların restorasyon eğilimleri; yönetimi iyileştirme, düzeltme anlamına gelen Tanzimat Dönemi'yle başlamıştır.

Tanzimat Hareketi, diğer adı ile Gülhane Hatt-ı Hümayunu¹⁵ 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde bozulan devlet işlerinin yeniden yapılanma amacı güderek, modernleşme anlamında atılan ilk somut eylem olarak tarihe geçmiştir. Tanzimat Fermanı, yeni yapılanma ile Avrupa'nın baskısına meydan vermeyecek biçimde devletin gücünü arttırmayı hedeflemiştir. Bu açıdan Tanzimat reformları, Avrupa'ya yönelmenin kaçınılmaz olduğunu, Osmanlı'nın kendi içindeki tahavvülün yeterli bir sonuç vermediğini, Avrupa'nın düşünce yapısından ve modern düşünceden yararlanılması gerektiğini savunmaktadır (Demirel, 2011, s. 107). Şüphesiz modern

¹⁵Tanzimat Fermanı ya da padişah yazısı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunmasından ötürü Gülhane Hatt-ı Hümayûn olarak da bilinmektedir.

oluşumlardan ve düşünce yapısından yaralanabilmek için donanımlı bir eğitim şarttı. Dolayısıyla Tanzimat'ın genel amaçlarından biri de ülkedeki eğitim seviyesini yükseltmekti. Böylelikle kurulmaya başlanan rüştiyeler, dil ve alfabe konusunda yapılan girişimler, Batı'nın önemli düşün eserlerinin çevrilmesini amaçlamıştır. Bu dönemde çevrilen eserler devletin genel stratejisiyle de bağlantılı olduğundan ötürü düşünsel bir fikir vermesinin yanı sıra bürokrasi alanında da bilgi vermiştir (Mardin, s. 1698-1701). Aynı zamanda Tanzimat Fermanı'yla değişen bu idari ve siyasi yenilikler Osmanlı yönetiminde başrol olan din olgusuna gölge düşürerek dinin kamusal alandaki bazı rollerini sivil kurumlara devretmesini sağlamıştır.

Nitekim Tanzimat ile yapılanma yoluna giden bu dönüşüm güç dengesini de değiştirmiştir. Değişen bu güç, yerini padişaha değil, reformları gerçekleştirme konusunda öncülük eden bürokratlara bırakmıştır. Böylece padişaha mutlak şekilde bağlı kul bürokrasisi, yerini padişah karşısındaki konumu, bir ölçüde de olsa güvenceye kavuşmuş olan merkezi bürokrasiye bırakmıştır (Aslan & Yılmaz, ss. 285-295). Dolayısıyla Osmanlı'daki modernleşme anlayışı, Batı'dakinden farklı seyrederek devlet elitleri tarafından yürütülmüş tamamlanmamış bir projedir. Bu proje; bürokratik ve idari ıslahatlara Tanzimat Fermanı ile başlamış, akabinde Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri'ni izlemiştir.

1856 Islahat Fermanı: Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan sonra yapılan Paris Konferansı'nın hemen ardından Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın Kırım Savaşı sonrasında yapılan diplomatik tahakkümlere karşı Sultan Abdülmecid tarafından yayımlanan reform hareketidir (Okudan, 2016). İngiltere, Rusya' ya karşılık Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış, Fransa ve Avusturya bu desteklerine karşılık olarak Tanzimat Fermanı'nda yapılan reformlarını yeterli bulmayarak başta azınlıkların siyasi ve hukukî statüleri olmak üzere pek çok konuda Osmanlı Devleti'nden hukukî ve fiili "taviz"ler istemiştir (Karaduman, 2019, s. 13). Şüphesiz Osmanlı Devleti, Avrupa'nın desteğini alabilmek adına Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin haklarına yönelik reformlar gerçekleştirmiştir. Böylelikle Osmanlı tebaası, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında bazı siyasi ve hukuki farklılıkların bulunduğunu ileri sürerek daha köklü reformlar yapılmasını istemiştir (Gülsoy, 1999, ss. 185-190). Berkes ise bu durumu Tanzimat'ı Müslümanlar için yapılan reform olarak nitelerken, Islahat Fermanı'nı ise azınlıkların durumunu merkeze alan gayrimüslimler için yapılan reform olarak nitelendirmiştir (Berkes, 2002, s. 217). Netice olarak Islahat Fermanı; Osmanlı tebaası ve gayrimüslim tebaa arasında kanun karşısında eşitliği sağlayarak ve toplum

güvencesinin devlet kontrolünde olduğunu açıklamış Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Öte yandan I. ve II. Meşrutiyeti izleyen Osmanlı bürokrasisi, mutlakiyetten meşrutiyete geçerek siyasi ve politik alanlarda önemli adımlar atmıştır. Osmanlı Devleti 23 Aralık 1876 Kanun-i Esas-i çerçevesinde 1877 tarihinde ilk Türk Parlamentosu'nu (Meclis-i Umumi) kurarak, parlamenter hayata geçiş sağlamıştır (Kızıltan, 1994, s. 18). Kanun-i Esas-i II. Abdülhamit Dönemi'nde ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin ilk ve son anayasası olarak tarihe geçmiştir.

Kanun-i Esasi, anayasal bağlamda İslam ülkesinde yapılan ilk modern nitelikli değişimdir. Mutlak monarşiden meşrutiyete geçiş yapan Osmanlı Devleti; o güne kadar egemenliğinin üstünlüğü ve sınırsızlığı tartışma konusu dahi olmayan, tek otorite padişahın I. Meşrutiyet'in ilânı ile kendisini bir temsil organı olan Parlamento karşısında hukuken pek olmasa da fiilen (de facto) sınırlandırmıştır (Demirel, 2011, ss. 97-111). Böylelikle padişahın esareti altındaki yönetimde halkın söz sahibi olmuş olması, demokratikleşme doğrultusunda atılmış önemli bir anayasacılık eylemidir. Ancak her ne kadar padişahın yetkisi sınırlandırılmış olsa, halk yönetimde söz sahibi olsa dahi, Kanun-i Esas-i uyarınca padişah meclisi açıp kapatma yetkisine sahipti. Buradan hareketle II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus savaşında yenilgi sonucu 1878 yılında bu yetkiyi kullanarak meclisi kapatmış ve anayasayı askıya almıştır. Bunun üzerine meşrutiyeti tekrar isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstibdat Dönemi'ne dayanamayan halk ile isyan çıkarmaları üzerine II. Abdülhamit II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Böylelikle II. Meşrutiyet çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak amacıyla ve uzun süren bir baskı dönemine tepki olarak ilân edilirken, I. Meşrutiyet ise hem Avrupa devletlerinin baskısı hem de çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin yenilenmesi ve yaşatılması amacıyla ilân edilmiştir (Birecikli, 2008, ss. 211-226).

II. Meşrutiyet 1908 yılında ilân edilerek, I. Meşrutiyet'te alınan kararlar değiştirilmiştir. Burada padişahın yetkileri minimize edilmiş ve hükümet meclise karşı sorumlu hale gelmiştir. Öte yandan hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden sivil-askerî bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir (Birecikli, 2008, s. 213).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti çağdaşlaşma kapsamında Tanzimat Fermanı ile başlayan hak, hukuk, bürokrasi gibi alanların yeniden yapılanmasına ve Islahat Fermanı'yla da Müslim / Gayrimüslim herkesin eşitliğini sağlamaya çalışmıştır.

Böylece bir yandan modernizmin alt-mekânı olan kentlerdeki yaşamı düzenlemeye, bunun için siyaseti ve bürokrasiyi yurttaşlık olgusunu geliştirecek bir tarzda dünyevileştirmeye çalışmış; diğer yandan geri kalmışlığın ilk, en belirgin ve acılı sonuçlarının ortaya çıktığı askeriye Batılı bir model ve zihniyet izleğinde yeniden yapılandırmaya çalışmıştır. Büyük resme bakıldığında tündengelimci bir tarzda organize olmuş durağan, hantal, geleneksel bir devlet ve toplum yapısından tümevarımcı, pragmatik, dinamik bir devlet ve toplum yapısına geçilmek istenmiş; bunun çözümü olarak ise geleneksel düşünce kalıpları çerçevesinde- devlet idaresi ve ordunun güçlendirilmesi, böylece de hem Batılı ülkelere yetişebilmek hem de dağılmanın eşiğindeki irili ufaklı tüm tebaaya bir mesaj verilmek istenmiştir.

Sonuçta atılan adımlar beklentileri karşılayamamış olsa ve hatta dağılma sürecine katkı yapsa dahi, gelecekte kurulacak olan yeni ülkenin çağdaş dünyaya dâhil olabilecek ilk ve en temel adımları atılmıştır. Toplumsal yapı ve devlet organizasyonunda Batı ile kıyaslandığında görünürleşmesi ve şiddetlenmesi geç kalmış olan çatışmalar ve rekabet biçimleri zuhur edebilecekleri iklimi bulmaya başlamıştır. Böylece modernizmin özünü teşkil eden ikilikler ve çatışmalardan mürekkep dinamizm ağır aksak da olsa Osmanlı'yı sarmış ve tüm coğrafyayı gelecek günlere hazırlamaya başlamıştır.

Batı dışı toplumlarda modernleşme, bilinçlenen toplumla beraber kendiliğindenlik gösteren Batı'dan farklı şekilde biçimlenmesinden ötürü, “devleti kurtarma”, “varlığını sürdürülebilir kılma” adı altında bürokrasi işidir. Batı dışı toplumlar modernleşme eylemini, merkezileşmek olarak algılamaktadır. Böylece bu toplumlar genellikle modern oluşumları bürokratik yapılarla kontrol etmektedir. Dolayısıyla modernleşme de bürokrasi tartışmaksızın en temel araçtır. Modernleşme faaliyetlerini topluma taşıyabilmek ve bu süreçte başarılı olabilmek devletin bürokratik yapısıyla doğru orantılıdır.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme eylemi, bürokrasi¹⁶ yani yönetici sınıflar eşliğinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yönetim mekanizması merkezidir. Merkez yönetimin kalbi olup, bütün yetkiler burada toplanarak kararlar burada alınmaktadır. Reaya yani yönetilen sınıf ise yapılan bu yenilikleri ya da verilen kararları kabul etmekle hükümlüdür. Ancak toplum yapısında oluşan bu bürokratik yapı ise merkez ile çevre arasındaki farkın açılmasına ve merkez çevrenin birbirinden uzaklaşmasına yol

¹⁶ Bürokrasi, iktidarı padişahın devralacak ve devleti yönetecektir. Bürokrasi terimi, hem bir yönetsel örgütlenme kalıbı, hem de bu örgütlenmede çalışan kişilerdir.

açmaktadır. Toplumsal sınıf farklılıkların ortaya çıkması yani merkez olarak nitelendirilen yönetici sınıf ile çevre olarak nitelendirilen reaya (halk) arasında oluşan bu kopukluk, düzeni bozabilecek tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Merkezin, çevreden bağımsızlığı ve bu anlamda sahip olduğu otonomi, devletin kendine özgü örgütlenme ve yapılanma biçimini ortaya çıkarmıştır (Fidan, Şahin, & Çelik, 2011, s. 115). Öte yandan bu yapılanma otoriter ve mevzuatçı bir yapıya sahiptir. Böylece var olan kurallara, yasgençalara uymak ve bağlı kalmak sistemin başında yer almaktadır (Canman, 1995, s. 248). Bürokrasinin sistemli bu kuralcı tutumu, kurumları keyfilikten uzaklaştırmış ve memurların haklarına, görevlerine düzenlemeler getirmiştir.

Osmanlı bürokrasinde görev alan memurlar dört sınıfa ayrılmaktadır; bunlar, “ilmiye”, “mülkiye”, “seyfiye” ve “kalemiye” şeklindedir. Bu bürokratik yapı zamanla değişim göstererek sivil bürokrasi sistemine çevrilmiş ve “kul sistemi (yüksek yöneticiler, sadrazam, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi, vb.) ve ulema sistemi (müftüler, müderrisler, kadılar, vb.)” gibi kurumlara geçilmiştir (Çevikbaş, 2014, s. 84). Buradan hareketle bürokrasi şekil değiştirebilen ancak toplum yapısından hiçbir zaman silinmeyen güçlü bir siyasi araçtır.

Sonuç olarak da Osmanlı Devleti’nin Batı değerlerini göz önünde bulundurarak gerçekleştirmiş olduğu modernleşme hamlesi, yönetici sınıfların yani bürokrasinin iş birliği neticesinde meydana gelmiştir. Bu bakımdan Osmanlı ve Osmanlı’dan miras kalan Türk tarihinde modernleşme eylemi bürokrasinin en önemli karşılığıdır.

3.2. Rusya Modernleşmesi

Batı toplumunun modernleşerek ekonomik, siyasi ve askeri gibi alanlarda ulusal güç olarak dünya sahnesine çıkması, her bir toplumu etkilediği gibi Rusya da bundan payını almış ve derinden etkilenmiştir. Batı, kendi iç dinamiklerinden meydana gelen modernlik olgusunu kavrayarak toplum yapısını modernleşme bağlamında dönüştürebilmiş ve modernleşmenin getirdiği teknoloji ve bilimi kullanarak toplumu ileriye taşıması sonucu dinamik güç haline gelmiştir. Böylece birçok toplum Batı karşısında ayakta kalabilmenin ve varlığını sürdürebilmenin ön koşulu olarak modernleşme ile tanışmış, tanışmak zorunda kalmıştır. Modernleşme, Rusya’nın yönetici eliti içerisinde de tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi bir varlık mücadelesi olarak algılanmış ve kaçınılmaz biçimde yukarıdan aşağıya doğru bir süreç izlemiştir.

Uzun bir süre Altın Ordu Devleti'nin egemenliği altında yaşayan knezlik¹⁷, Rusya tarihinde derin izler bırakmıştır. Altın Ordu Devleti'ne bağımlı yaşayan knezler, unvanlarını Altın Ordu Hanlarından almışlar ve ağır haraçlar ödemek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, Altın Ordu'nun Ortodoks Kilisesi'ne tanıdığı dokunulmazlık sayesinde Ruslar direniş ve kurtuluş eylemlerini örgütleyebilmişlerdir (Erkan, 2017, s. 56). Altın Ordu Devleti, Timur tarafından düzenlenen sefer sonucu yenik düşmesi ve knezliğin gelişerek diğerleri üzeri üzerinde söz sahibi olması, Rusları bölgede yeniden etkin olmasına neden olmuştur. Bu dönemde Rusya'nın bütünlüğünü sağlayan IV. Ivan olmuştur. Moskova'nın son knezi ve Rusya'nın ilk çarı olan IV. Ivan 1533-1584 yılları arasında boy göstererek siyasi, askeri ve idari alanlarda gelişmeler kaydetmiştir. 1549'da "Zemski Sobor" adında bir meclis kurulmuş ve bu meclis dil, din ayırt etmeksizin elitler tabakasından oluşarak çarları aydınlatan, fikir öncülüğü yapan dayanışma merkezi olmuştur. Nitekim Ivan'ın diğer önemli bir adımı da hukuk alanında olmuştur ve 1550 yılında yeni bir kanunname (sudebnik) yayınlamıştır. Bunun yanı sıra merkezi hükümete yardımcı olmak ve merkezi hükümeti daha etkili hale getirebilmek adına bakanlıklar kurmuştur (Topsakal, 2010, ss. 40-50). Öte yandan IV. Ivan ile yaşanan bu gelişmeler, Rus yönetim kültürüne dikta ve terör gibi tahta gelenlerce benimsenebilen nitelikler kazandırmış ve "Doğu Despotizmi" olarak nitelendirilebilecek Rus yönetim kültürünü güçlendirmiştir. Böylelikle IV. Ivan ile siyasi bütünlüğünü oluşturan Rusya hızla yayılarak topraklarını genişletmiştir.

Rusya'nın topraklarını genişletme arzusu; Osmanlı ile ortak yayılma alanına sahip olmalarından ötürü bu iki devleti sık sık karşı karşıya getirmiştir. Her ne kadar iki devlet karşı karşıya gelmiş olsalar dahi Batı yolunda aynı kaderi paylaşmış olup, modernleşme bağlamında aynı amaç ve koşullar doğrultusunda ilerlemiştir. Bu benzerliklerden ötürü Alev Alatl; "Ruslar Türklerin aynasıdır" sözüyle konuya vurgu yapmıştır.

Osmanlı ile aynı modernleşme deneyimlerini yaşayan Rusya; toplumların en önemli politik araçlarından olan *inanç* sisteminde Ortodoksluğu benimseyerek, Katolik olan Avrupa'ya ters düşmüştür. Yine XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya, Protestan olan Avrupa'nın birçok bölgelerinden ayrılarak merkezin dışında kalmıştır (Coşgun, 2014). Böylelikle Rusya da Osmanlı gibi Batı'ya karşı megaloman tavra bürünmüş ve Batı'nın dışında kalarak modern oluşumlardan kendini soyutlamıştır. Bu açıdan

¹⁷ Rus İmparatorluğu'nun ilk devlet şekli anlamına gelen prenslik sistemidir.

modernleşme, Rusya içinde geç kalınmışlığın ve zorunluluk dâhilinde tercih edilmişliğin karşılığıdır.

Rusya XVIII. yüzyılda yenileşme hareketine ilk olarak Aydınlanma Felsefesi'nin getirileriyle başlamıştır. Aydınlanma Dönemi, Ortodoks kilisesinde meydana gelen karışıklık sonucu bölünmesiyle meydana gelen dini krizi ortadan kaldırmış ve rasyonalizm düşüncesinin temelini atmıştır (Şahin, 2014, s. 172). Şüphesiz yaşanan bu gelişmeler, Rusya'nın Batı'ya daha da yaklaşmasını sağlamış ve toplumun yapısını dini temellerden uzaklaştırarak toplumu aklın öncülük ettiği bir yapıya kavuşturmasına ön ayak olmuştur.

Rusya'nın güçlü ve büyük bir devlet olma isteği ve bunun yanı sıra gelişen Batı karşısında varlığını sürdürülebilir kılma isteği, modernleşmeyi gerekli hale getirerek Rusya'ya taşımıştır. Rusya'nın bu isteğinin karşılığı Batı kültüründe mevcut olmasından ötürü XVII. yüzyılın sonuna kadar Batı'dan ithal edilen gelişmeler (bilim, teknoloji vs.), XVIII. yüzyıla gelindiğinde dünyaya ekol olan Batı örnek alınarak ülkeye taşınmıştır. Böylelikle Rusya modernleşme hareketi; Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi aciliyet karşısında planlaması yapılmayan tepeden inme bir yol izlemiştir. Rus modernleşmesi; Avrupa'daki modern oluşumlara tanıklık etmiş olan I. Petro öncülüğünde gerçekleşmiştir. Her ne kadar Rusya tarihinde toplumsal değişim ve dönüşümün en önemli adımları I. Petro ile atılmış olsa dâhi, öncesinde IV. Ivan ile modernleşme bağlamında küçük oluşumlar yaşanmıştır.

I. Petro, 1682-1725 tarihleri arasında hüküm süren Rusya'yı değişim ve dönüşüm bağlamında ihya eden önemli bir liderdir. I. Petro egemenliği almadan önce elitlerden oluşan bir grup eşliğinde Avrupa ülkelerini gezerek modern oluşumları incelemiş ve kendi ülkesine taşımanın yollarını aramıştır. Özellikle gemi inşa etmenin becerilerini öğrenmek için İngiltere'ye gitmiştir (Marsolais & Bettyanne, 2017, s. 60). Böylelikle Rusya'nın cevheri olarak adlandırılan Petro, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde eğitimler alarak, bizzat Batı modernleşmesini gözden geçirmiş ve şahit olduğu deneyimleri Rus toplumu ile tanıştırmıştır. I. Petro'nun amacı, ilk olarak ülkesinde sosyal alanda değişim ve dönüşüm yaşatmaktır. Rusların eski kilise bağnazlıklarına dayanan, öznenin benliğinden uzak olan gelenek ve göreneklerini sürgüne göndererek, Avrupa'nın bireycilik, düşünce özgürlüğü, insanların refahını, sanat zevki üzerine kurulu makul ve esaslı prensipler çerçevesinde akıl merkezli toplum oluşturmak I. Petro'nun en birincil emelidir (Altınay, 2012, s. 44). Bu emeline ulaşabilmenin yolu ise dikta rejimini kurmakta yatmaktadır.

I. Petro, toplumun temel ihtiyaçlarını bunun yanı sıra isteklerini ve hatta her toplumda bulunan radikal dönüşümlerin izlediğı yolu izleyerek toplumu saf dışı bırakmış ve ülkesini yukarıdan kontrole yenilik hareketini gerçekleştirerek topluma kabul ettirmiştir (Topsakal, 2010, s. 90). Ayrıca Rusya'nın büyük bir ulus olması için çaba sarf eden Petro, Neva (Çamur) Nehri üzerinde 1703'de, Baltık Denizi'ne açılan bir yerde St. Petersburg¹⁸ adında bir şehir inşa etmeye başlamıştır (Berman, 1994, s. 237). Bu şehir kısa bir süre sonra modern Rus toplumunun göz bebeğı ve ticaret, donanma üslerinin geliştirilmesi üzerine "Avrupa'ya açılan bir pencere" olarak tarihte yerini almıştır. Böylece I. Petro ile vücut bulan modern yeni Rusya, daha sonra II. Katerina'nın da aynı vizyonu paylaşmasıyla ruhuna kavuşarak modernizm yolunda günümüze kadar ilerleyerek güçlü bir devlet olagelmıştır.

Alman prensinin kızı olan II. Katerina, Rus Çarı III. Petro ile evlenerek 1762 yılında Rusya'nın yönetimine katılmış, yaklaşık 34 yıl boyunca da hüküm sürmüştür. II. Katerina, Orta Avrupa'da bir yerleşim merkezi oluşturmak için Lehistan'ı (Polonya) Rusya'ya bağlamak ve Akdeniz'e yani sıcak denize inmek için engel olan Kırım'ı Osmanlı topraklarından ayırmak gibi iki büyük hedefi vardır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Lehistan kralı III. August ölmesiyle beraber taht kavgaları baş göstermişti. Bunun üzerine II. Katerina bu olumsuz durumdan yararlanarak kendine sadık olan Stanislav Ponyatovski'yi kral yapmak amacı ile Lehistan'ın iç işlerine müdahale ederek, Stanislav Ponyatovski'yi, Lehistan tahtına çıkardı (Kuzucu, 2010, s. 110). Böylece Lehistan, Rusya'nın egemenliğı altına alınmıştır. Öte yandan uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde olan Kırım, II. Katerina'nın baskısı ile Rus topraklarına katılmıştır. Şüphesiz II. Katerina, Rusya topraklarının genişlemesinde önemli rol oynayarak çariçelerin en gözdesi olarak tarihte yerini almıştır.

Sonuç olarak; Altın Orda Devleti'nin egemenliğı altında olan Kiev knezliğı, zamanla topraklarda söz sahibi olarak Rusya Çarlığı'na geçmeyi başarmıştır. Rusya Çarlığı da Avrasya bölgesinde boy göstererek, orada yaşayan toplulukları doğrudan etkilemiş ve böylelikle güçlenen çarlık IV. Ivan öncülüğünde Rus Devleti'nin habercisi olmuştur. Rus Devleti kendi oluşumunu gerçekleştirirken bir yandan da Batı, bilimsel, kültürel ve siyasallık bağlamlarında ulusal düzeyde egemen güç haline gelmektedir. Artık Batı, kendi geçmişi ile yüzleşip kıyaslanırken, Rusya gibi Batı dışı ülkeler ise Batı

¹⁸ Baltık Denizi kıyısında ve Neva Nehri üzerinde bulunan bu şehir, 1703 yılında Rus Çarı Büyük Petro tarafından St. Peterburg adıyla tamamen bataklık bir alandan, adeta yoktan var edilerek kurulmuştur (Alkan, 2017, s. 18). Avrupa'ya kapılarını açan ve Rusya'nın önemli sembolü haline gelmiş olan efsanevi şehir 1712 yılında başkent ilan edilerek Rusya'nın merkezine yerleşmiştir.

ile kıyaslanmıştır ve halen de kıyaslanmaktadır. Böylece Batı'nın kendi iç hatlarında meydana gelen modern oluşumlar, zaman içerisinde bütün ülkelere öncül ve örnek haline gelmiştir.

Elbette Rusya da buradan payına düşeni almış ve Batı'da toplumu ileriye taşıyan yenilik hareketine kayıtsız kalmamış, kalamamıştır. I. Petro öncülüğünde varlığını sürdürülebilir kılmak adına ve büyük güç olarak meydana gelme arzusu ile modern oluşumlar Rusya'ya taşınmıştır. Çağdaşlaşma çabaları Petro'dan sonra ise II. Katerina ile devam etmiştir. Ancak Rusya Devleti toplumsal kültürel ve düşünsel bağlamda alt yapı olarak Batı'dan farklı olduğundan modernleşme deneyimi tıpkı Osmanlı Devleti gibi aktörler öncülüğünde Jakoben (tepeden inme) bir tarzda gerçekleşmiştir.

Rusya, modernleşmenin deneyimlenmesi noktasında Osmanlı ile benzerliklere sahip olduğu kadar modernleşmenin algılanışı noktasında bir o kadar da farklılıklara sahiptir. Bu anlamda gerek Osmanlı gerekse de Rusya, Batı modernizmi karşısında varoluşsal bir mücadeleye girişmeleri, değişime ordu ve bürokrasideki hayati düzenlemelerle başlamaları, biçimsel değişikliklere ağırlık vermeleri bakımından modernizmi benzer etkiler altında ve yöntemlerle deneyimlemiştir. Ancak bununla birlikte tüm bunların yöneldiği amaç ve altında yatan niyet açısından ise modernizmin algılanışına bağlı olarak birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Zira Osmanlı, modernleşmeyi çağın ortaya çıkardığı bir dizi yenilik hareketine bağlı, konjonktürel bir değişim dalgası olarak yorumlamıştır. Bunun sonucunda form ile öz / nitelik arasındaki ilişkiyi kavrayamamış ve çağa uyum sağlayabilmek için formun değişimine ağırlık vermiştir. Bu hamle bir bakıma mevcut yapının ve geleneksel zihniyetin bu yapı içerisindeki yerinin korunumuna, kollanmasına yöneliktir. Oysa Rusya bunun karşısında form ile öz / nitelik arasındaki ilişkiyi Petro'nun Avrupa seyahatlerinde edindiği tecrübelerin de katkısıyla görerek, formdaki değişikliğin niteliğe yansımalarının önündeki engelleri; yani geleneksel yapıyı var eden tüm yerleşik iktidar odaklarını ve toplumsal yapıyı da bu değişime açması gerektiğini anlamıştır. Elbette bu köklü bir değişikliktir ve açıkça devrim demektir. Petro, modernleşme hamlesini devrimsel nitelikte kurarak aynı zamanda Avrupa'da ortaya çıkmış olan modernizmi anladığını da göstermiştir. Böylece Osmanlı'nın attığı adımlar zorunluluktan ve köşeye sıkışmışlıktan kaynaklanırken, Rusya'nın attığı adımlar bir noktadan sonra zorunluluk vasfını devam ettirmekle birlikte bir istek ve tutku da içermeye başlamıştır. Bu modernleşmenin Osmanlı'da koşulların

dayattığı bir mecburiyete dayandığını, Rusya’da ise bir noktadan sonra içten gelen bir istekle desteklendiğini göstermektedir.

4. BÖLÜM

MAHMUT VE PETRO DÖNEMLERİ: MODERNLEŞME HAREKETİNİN KIYASLANMASI

Tarihte önemli yerlere sahip olan ve dönemlerinin iki büyük devleti olarak kendisinden söz ettiren Osmanlı ve Rusya, Batı dışı toplumu olarak Batı'ya karşı olumsuz tutumlarını geride bırakmış ve Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek modernleşme deneyimine girmiş olmaları, iki devlete farklı zaman dilimlerinde aynı kaderi yaşatmıştır. Bu iki devlet, her ne kadar aynı kaderi yaşayarak modernleşme hareketini ciddiye alma sebepleri aynı olsa dahi modernleşme ile tanışmaları eş zamanlı gerçekleşmemiş ve iki ülke zaman zaman modernleşmeyi farklı anlamlandırmıştır. Osmanlı, kendine “Ne kadar az Batılılaşarak eski gücüne kavuşabilirim?” diye sorarken, Rusya kendine “Daha ne kadar Batılı olabilirim?” sorusunu sormuştur (Kılıç, 2016). Öte yandan Osmanlı ve Rusya gibi Batı dışı topluluklar, modernleşme deneyimini gerçekleştirmeye çalışırken bir yandan da iç karışıklığa yol açan değişimler karşısındaki (gelenekselci) gruplarla baş etmek zorunda kalmıştır. Kapitalist modernleşme, ne Osmanlı'daki gelenekselliğin temsili olan İslam kültüründe ne de Rusya'daki Ortodoks kültüründe yer edinememiştir. Ancak bu kültürlerin kapitalist modernleşmeyi kabul etmemiş ya da edememiş olması bazı topluluklarda sürgüne gitmelerine neden olmuştur.

Bununla beraber Avrupa'daki reform hareketleri, aşağıdan yukarıya yani halktan iktidara gerçekleşmişken, şüphesiz, Rusya ve Osmanlı'da bu hareketin yönü içerisinde bulunduğu koşulların aciliyeti göz önünde bulundurularak yukarıdan aşağıya, tepeden inme bir biçimde dışarının telkinleriyle, seçkinler tarafından gerçekleşmiştir (Kılıç, 2016, s. 11). Karizmatik bürokratlar dâhilinde ıslahat gerçekleştiren Rusya ve Osmanlı devleti ilk kez I. Petro ve II. Mahmut öncülüğünde Batı'nın modernleşme ihatasına dâhil olarak alafranga yaşama geçiş yapmışlardır. Ancak bu alafranga yaşam tarzını Rusya toplumu daha hoşgörülü bir şekilde kabul ederek karşılarken, Osmanlı toplumu ise yenilikler karşısında padişahını gâvur olarak niteleyerek reformist çalışmaları zora sokmuştur.

Öte yandan Çar Petro, Avrupa'da yaşanan değişim ve dönüşümü bizzat yerinde gözlemleyerek ve orada yaşanan ıslahatları kendi ülkesinde yasallaştırarak Rusya'ya

taşıırken, II. Mahmut ise ikincil gözlemlerinin aktarımı sonucu ülkesinde yeniliğe girmiştir.

4.1. II. Mahmut Dönemi Modernleşme Hareketi

Osmanlı Devleti'nde aynı hanedana mensup olmak şartıyla, 36 padişah tahta gelmiştir. Aynı hanedan soyu olarak 30. Osmanlı padişahı ve 104. Osmanlı halifesi olarak göreve gelen padişahın birisi de II. Mahmut'tur. II. Mahmut 1785 yılında İstanbul'da doğmuştur ve I. Abdülhamid'in oğludur (Arslan M. , 2015). II. Mahmut oldukça azimli, hırslı, zorluklar karşısında pes etmeyen ve geleneklere uygun olarak terbiye edilen biriydi. Dört yaşında iken babası I. Abdülhamid'i kaybeden şehzade Mahmut, III. Selim'in terbiyesi ile yetiştirilmiş olup yüksek bir tahsil görmüştür. Şehzadelikinden beri sık sık kullanmış olduğu "Adli" mahlasıyla bir şair ve büyük bir hattattır (Ağras, 2010, s. 1). Bununla beraber birçok Mevlevi ve Nakşibendî tarikatları ile de ilgilenmiştir.

1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde padişah ilan edilen Sultan II. Mahmut göreve geldiğinde Osmanlı Devleti birçok sorunla iç içeydi. Saltanatı süresince İran ve Rusya ile olan savaşlar, Vahhabilerin isyanı, İstanbul'da yeniçerilerin zorbalıkları, Anadolu ve Rumeli'de ıslahat karşıtı ayanlar; Eflak, Boğdan, Sırbistan, Mora, Yanya ile Akka, Şam, Bağdat, Mısır ve Halep'teki ayaklanmalar gibi çeşitli olaylarla karşı karşıya gelmiştir (Öztekin, 2019, s. 168). Sultanın saltanat dönemi boyunca yaşamış olduğu bu önemli siyasi olaylara kısaca değinecek olursak;

Sened-i İttifak: Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren toplum ile devlet arasında iletişimi sağlayan ayan, eşraf gibi adların karşılığı olan mahallî otoriteler; devletin düştüğü olumsuz koşullardan yararlanarak zamanla bulundukları bölgede güçlerini ve nüfuzlarını genişleterek merkezî otoriteyi tehdit edecek konuma gelmiştir. Ayanlar, 1808 yılına gelindiğinde devletin karşısında bulunarak büyük bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Bu durum üzerine Alemdar Mustafa Paşa, devlet üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmak adına, III. Selim'in Kabakçı Mustafa isyanı ile tahttan indirilmesiyle, taşrada yok olan merkezi otoriteyi tekrar tesis etmek için ayanlarla anlaşma yolu olan Sened-i İttifak'a yönelmiştir (Arslan, 2013, s. 77). Anlaşmanın içeriğine göre; padişahın zatı ve saltanatının devletin esası olduğuna ve bu senedi imzalayanların taahhüt ve güvencesi altında bulunmuştur. Padişaha veya otoritesine karşı sözlü yahut fiili bir itaatsizlik yahut ihanet söz konusu olduğunda el birliği ile sorumlular cezalandırılmıştır. İkinci madde; ayanın ve hanedanlarının varlığının devlet

bekasına ve gücünün armasına bağlı olduğu belirtilmektedir. Üçüncü madde; hazine gelirlerinin tahsiline, dördüncü madde; sadrazamın konumuna, beşinci madde; ayanların ve devlet ricalinin birbirine kefil olmasına, altıncı madde; İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasına, yedinci madde; vergilerin halkın ödeyebileceği oranda olmasına dairdi (Akyıldız, 2009, s. 513). Ancak bu anlaşmanın öncüsü olan Alemdar Mustafa Paşa'nın vefat etmesi sonucu, onaylanmasına rağmen uygulamaya konulamamıştır. Şüphesiz bu anlaşma uygulamaya konulamamış olsa dahi hükümdarın yetkilerinin kısıtlanması adına ilk belge özelliği taşımasından ötürü önemli yere sahiptir.

Osmanlı-Rus Savaşı: 1806-1812 yılları arasında Rusya; Balkanlar, Eflak ve Boğdan üzerindeki emellerinden ötürü Sırp isyanını destekleyerek Osmanlı ile çatışma içerisine girmiştir. Bu süre zarfında bir taraftan Avrupa'da Napolyon Savaşları döneminin kargaşası ve Rusya'nın kendisi için asıl tehdit olarak gördüğü Napolyon Fransa'sı ile meşgulken; diğer taraftan ise Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim'in tahttan indirilmesi, Alemdar Vakası gibi önemli iç ve dış olaylar mevcuttur (Sunar M. M., 2018, s. 239). Dolayısıyla birçok sorunla baş etmek zorunda kalan iki ülke, 1812 yılında Bükreş Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bükreş Antlaşması'na göre; Tuna Nehri sınır kabul edilerek her iki ülke de serbestçe dolaşabilecek; Rusya, Eflak ve Boğdan'dan çekilecek, Sırlara bazı haklar tanınacaktır.

Sırp İsyanı: Şumadiya Ormanları'nda Kara Yorgi (Giorgije Petroviç/ CrniGiorgije/ Karaâorâe) adlı bir domuz tüccarı öncülüğünde ulusal bağımsızlık adına başlatılan bu isyan; Balkan halkı tarafından bağımsızlık yolunda Osmanlı Devleti'ne karşı başlattıkları ulusal mücadelelerinin ilk örneği olarak kabul edilir. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Rusya, Sırp isyanına destek vermesinden ötürü artık Sırp meselesi yerellikten çıkarak 1807'den sonra daha da genişleyerek devletlerarası bir sorun haline gelmiştir. Bunun üzerine asiler, sosyo-ekonomik taleplerine otonomi isteğini de eklemişlerdir. Böylece ayaklanmanın niteliği ve karakteri değişerek Sırp isyanı ulusal bir boyut kazanmış ve Bükreş Anlaşması (1812) ile devletlerarası bir anlaşmaya konu olmuştur (Aslantaş, 2009, s. 110). Öte yandan 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıflaması ve yeniçerilerin Sırbistan halkına iyi davranmaması gibi olumsuzlukların milliyetçilik akımı ile birleşmesi de bu isyanın başlamasına sebep olmuştur. Netice olarak Osmanlı ordusu, 1813'te isyanı bastırmış ve Sırbistan'ı itaat altına almıştır. Ancak Sırlar, Osmanlı topraklarında ilk isyan eden ve ilk kez imtiyaz kazanan özerk millet olarak tarihe geçmiştir.

Osmanlı-İran savaşı: 19.yüzyılda Fransa, Rusya'yı zora sokmak için, İngiltere ise Hindistan yolunu garanti altına almak arzusu ile kendi emelleri doğrultusunda Osmanlı ve İran'ı etki altına alarak sorunlarının içerisinde çekmiştir. Sorunlara dâhil olan İran, Rusya ile savaşa girerek toprak kaybetmesi üzerine kaybetmiş olduğu toprakları Osmanlı Devleti'nden telafi etmeyi düşünmesiyle Osmanlı-İran arasında savaşın sesleri gelmeye başlamıştır (Tekdemir, 2009, s. 83). İran, Doğu Beyazıt ve Bitlis'i alarak hızla ilerlemeye devam ederken ordu salgına yakalanarak büyük kayıplar vermeye başlaması sonucu, Osmanlı ile Erzurum barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır ve bu barış antlaşması ile Osmanlı kaybetmiş olduğu toprakları geri kazanmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Hedefi Mısır'a çıkmak ve Doğu Akdeniz'i ele geçirmek gibi ilerleme politikasını izleyen güçlü devletlerce Balkanlar ve Mora'da isyan çıkartma yoluna gidilmiştir. Böylelikle ilerleme politikası içinde olan Rumlar 1821 yılında Mora'da isyan başlatmıştır ve Osmanlı hükûmetini savaşa çekmiştir. Osmanlı hükûmetinin Ege adalarına kadar yayılan Rum isyanına karşın tüm çabaları yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti çareyi, 1824'te Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemekle bulmuştur. Osmanlı'nın yardım çağrısına Avrupalı uzmanlarca yetiştirilmiş düzenli bir ordusu ve güçlü bir donanması olan Mehmet Ali Paşa, Girit ve Mora Valiliklerinin de kendisine verilmesi şartıyla bu yardım çağrısına olumlu yanıt vereceğini beyan etmiştir (Kocaoğlu, 1997, s. 62). Nitekim bu süre zarfında Osmanlı Devleti; Rusya Savaşı, Yunanistan Devleti'nin kurulması gibi sorunlarla da mücadele etmiştir. Bu sorunlardan yola çıkarak zarar almak istemeyen Mehmet Ali Paşa, 1828 yılında Mora'nın kaybedileceğini ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanacağını düşünmesi sonucu büyük devletlerin yanında olarak ordusunu Mısır'a geri çekmiştir. Şüphesiz Mehmet Ali Paşa'nın bu tutumu iki devlet arasındaki ilişkiyi bozarak düşmanlaştırmıştır. İki devlet arasındaki savaş, Avrupa devletlerinin de olaya müdahil olması üzerine, Kütahya Antlaşması imzalanarak bir sonraki isyana kadar sona ermiştir.

Sultan II. Mahmut bu olaylara karşın mücadele etmenin, devletin varlığını sürdürülebilir kılmanın yolunu amcazadesinden kalan ıslahat fikirleri ile mümkün olacağını düşünmüş ve mücadelesini en üst düzeyde göstererek otoritesini kurmuştur. Böylece her türlü iç ve dış bunalımlara rağmen Sultan Mahmut Dönemi; Osmanlı devletine yenilikleri getirme konusunda kararlı olmuş ve hızla ilerlemeye çalışan ancak üzerine düşünülmemiş bir şekilde değişim ve dönüşüm içerisinde geçmiştir (Özcan,

1995, s. 14). Bu değişim ve dönüşümler kimi toplum için kabul edilebilir bir durum iken, kimi kesim için ise padişahı damgalayacak kadar kabul edilemez olmuştur.

Islahat ve modernleşme bağlamında II. Mahmut Dönemi, Osmanlı devleti için kırılma noktası olarak tamamen yeni bir dönem olmuştur. II. Mahmut, ıslahatlara temel atarken ilk olarak egemenliği altında olan reaya bakış açısını değiştirerek devletine tabii olmak anlamına gelen tebaa kavramına geçiş yapmıştır. II. Mahmut'un tebaası ise; "Ben tebaanın Müslüman'ını câmide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini de havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur" diyerek tebaasında adaleti, eşitliği vurgulamıştır (İnce, 2017, s. 428). Nitekim Sultan II. Mahmut'un bu tebaa anlayışı, her ne kadar müşfik gibi gözükse de devleti için askeri alanda bir o kadar da utkulu olmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla II. Mahmut devlet teşkilat yapısında önemli düzenlemeler yapmış, merkez teşkilatı, askeri, idari, eğitim ve taşra idaresi gibi alanları yeniden organize ederek Avrupaileştirmiştir (Sarıköse, 2017, s. 338). Bununla da sınırlı kalmayan Sultan II. Mahmut; Osmanlı merkezî otoritesinin zayıflamasını avantaja çevirmek için değerlendirmeye çalışan merkezden uzak mesafede ikame eden âyan adı verilen feodal yapılanmaların, güç kazanması üzerine göreve geldiğinde ilk icraat olarak merkezi güçlendirerek, devletin siyasi bütünlüğünü tehdit eden âyanları kontrol altına almıştır.

Öte yandan, ilk gazete olarak kabul edilen Takvim-i Vakay-i çıkartılmasıyla ulaştırma ve iletişim alanında kolaylık sağlanmıştır ve böylelikle yeni bir dönem başlamıştır. Devlet birimleri Avrupa'nın sosyal kültürlerini benimsenmiş ve artık Avrupa protokolü geçerli olmaya başlamıştır. Padişahlar kadınlarını ön plana çıkartacak ve ona hürmet edecek kadar ıslahatları ciddi bir boyutta ele almış, padişahın yeni kültüre uygun şekilde resimleri duvarlara asılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ulemanın etkisinde bulunan yerel eğitimin yanı sıra, batı tarzı olan laik temelli eğitimin kabul edilip, uygulamaya geçilmesi için de çaba gösterilmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Karagöz, 1995, s. 193). Kılık kıyafet değişmiş, musiki anlayışına Avrupa tarzı yeni müzikler girmiştir. Sedir ve divanlar yerini sandalye, koltuk gibi yeni araçlara bırakmıştır. Böylece toplum ve devlet müesseseleri birçok alanda yeni modalarla karşılaşmış ve Batılılaşma yolunda ilerlemiştir. Bağlam doğrultusunda yapılan bu ıslahatlar spesifik başlıklar altında detaylı şekilde ele alınacaktır.

4.2. I. Petro Dönemi Modernleşme Hareketi

Tam adı Pyotr Alekseyeviç Romanov olan Petro; 1672 yılında dünyaya gözlerini açmıştır. Babası I. Aleksey, annesi ise Natalya Narişkina'dır. Kardeşi III. Fyodor'un hiçbir varis bırakmadan ölmesi sonucu, tahta Aleksey'in birinci eşinden olan Ivan mı yoksa ikinci eşinden olan Petro mu geçecek tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Tahtın asıl sahibi Petro'dan yaşça büyük olan Ivan idi. Ancak Ivan görme engelli, yürüme ve konuşmada güçlük çeken bir varis olmasından ötürü bazı kesimler zeki, canlı olan Petro'nun tahta geçmesini istemiştir. Bu tartışmalara son vermek adına karar, halka bırakılmıştır ve halkın iradesinde Petro; henüz on yaşındayken, 1682 yılında çar ilan edilmiştir (Massie & Abacı, 2019, s. 36). Şüphesiz I. Petro da hüküm süreci boyunca birçok sorunlarla karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki üvey kardeşi Sofya'nın yakasını bırakmamış olmasıdır. I. Petro'nun hüküm süreci boyunca yaşamış olduğu olaylar özetle şu şekildedir.

*Streltsi*¹⁹ İsyanı: Fyodor'un ölmesi sonucu tahtın Petro'ya kalmasını çekemeyenler tarafından Petro ailesine kardeşi Ivan'ı öldürdüğü iftirası atılmış ve bunun üzerine streltsi ordusu harekete geçmiştir. Böylelikle streltsi ordusu, Naruşkinler ile Miloslavskiler arasındaki iktidar mücadelesine dâhil olmuş, Petro'nun yaşının küçük olmasından ve Avrupa'da seyahatte olmasından yararlanmak isteyen Sofya'yı desteklemişlerdir (Acar, 2014). Zira Sofya'nın devleti fiilen yönetmesi için naiplik görevine getirmek isteyenler de bu isyanı başlatanlar arasında yer almıştır. Nitekim üvey kardeşi Sofya'nın Petro'ya karşı düşmanca olan bu tutumu, Petro açısından fırsata çevrilmiş ve St. Petersburg şehrini inşa ederek başkenti Moskova'dan taşımıştır.

Diğer yandan 1682 yılında başlatılan bu isyan, Moskova isyanı olarak da bilinmektedir. Streltsy birliğinin çoğu eski geleneklere göre hareket eden, yeniliğe kapalı ve reformist karşıtı olduğundan ötürü yabancı askerlerin komutasındaki düzenli ordu birlikleri karşısında yetersiz durumdadır. Potansiyel olarak isyankâr olan streltsler, zamanla bozulan düzende ücretlerini düzenli olarak alamayınca muhalif gruplarla iş birliği tutmuştur (Yapıcı, 2016, s. 279). Zamanla bozulan bu ordu Petro'nun karşısına hüküm süreci boyunca iki kez çıkmıştır. 1682 yılında ortaya çıkan ilk isyanda Sofya naiplik unvanını almış ve Petro tahtı, çarlığı kardeşi Ivan ile ortaklaşa yürütür hale gelmiştir. 1698 yılında ise streltsinin ikinci isyanına karşı dayanamayan Petro, 1696 yılında kardeşi Ivan'ın ölmesi üzerine tahtın tek sahibi olarak 50 binden fazla strelts

¹⁹ Osmanlı'daki yeniçeri ocaklarına benzer olan, çarları korumak için 16. Yüzyılda oluşturulan askeri birim, ordudur.

askerlerini öldürmüş ve birçoğunu esir alarak bu isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır (Çalık, 2019, s. 55). Böylece Petro donanımlı yeni asker birimleri yetiştirmek zorunda kalmıştır.

İsveç Savaşı: 1700’lü yıllarda meydana gelmiştir ve tarihte Büyük Kuzey Savaşları olarak da bilinmektedir. Karadeniz’in kıyısında bulunan Azak kalesini kuşatan Petro, Osmanlı Devleti’yle İstanbul Antlaşması imzaladıktan yaklaşık bir ay sonra, başından beri emellerinden biri de Baltık Denizi’ne inme arzusu olduğundan ötürü İsveç’e karşı savaş açmıştır. Ek olarak İsveç bulunduğu konum itibarıyla Rusya için hep sorun teşkil etmiştir. O dönemde Petro İsveç Kralı XI. Karl vefat etmesiyle yerine tahta on beş yaşındaki oğlu XII. Karl geçmesini fırsat bilmiş ve İsveç’e komşu olan Lehistan, Danimarka ülkeleriyle İsveç’e karşı gizli ittifak yapmıştır (Yüksel, 2012, ss. 172,173). Bu devletler, İsveç’in tahtında tecrübesiz ve genç birinin olmasından yararlanarak zamanında kaybetmiş oldukları toprakları geri almak istemelerinin yanı sıra, göz koydukları topraklar içinde harekete geçmişlerdir. Rusya, Ingriya ve Karelya bölgelerinde; Danimarka, Kuzey Avrupa kıyılarındaki İsveç topraklarında; Lehistan ise Livonya bölgesine çıkarma yaparak savaş açmıştır. Ancak İsveç Ordusu üçlü ittifaktan ilk olarak Lehistan ve Danimarka’yı diz çöktürmüş ve Rusya devleti Kuzey’in en güçlü ordusu olan İsveç ile tek başına karşı karşıya kalmıştır. Danimarka’dan Baltık Denizi’ni tehlikeli bir yolculuk sonunda aşan İsveç ordusu, Ingriya Bölgesi’nde Narva’da Rus ordusu ile yüzleşmiştir. Her ne kadar Ruslar sayı olarak daha üstün olsa da düzenli ve donanım sahibi güçlü İsveç ordusuna karşı koyamamış ve bu savaş sonucu Rus ordusu dağıtılarak, bozguna uğratılmıştır (Tekin, 2020, s. 3). Rusya bu yenilgi sonrası donanımlı bir ordunun gerekliliğini anlayarak hızlı bir şekilde askeri alanda reforma gitmiştir. Askeri alana yön veren Rusya, bu süre zarfında İsveç ordusundan intikamını almak için İsveç ordusunun açığını kollayarak harekete geçmek için beklemiştir. Böylelikle iki yıl sonra Rusya, İsveç ordusuna savaş açmış, XII. Karl²⁰ ve Kuzey’in yenilmez ordusunu işgale uğratarak Petro “Büyük”, Rusya ise “Avrupa’nın İmparatoru” olarak tarihte yerlerini almışlardır.

Osmanlı Savaşı: Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 1700 tarihli İstanbul Antlaşması’ndan yaklaşık on yıl sonra Rusya ve İsveç arasında başlayan savaş sırasında İsveç Kralı’nın Osmanlı topraklarına sığınması diplomatik bir sorun oldu. Bu kriz bir anda Rusya ve Osmanlı Devleti’ni karşı karşıya getirdi (Uzunçarşılı, 2011, s.

²⁰ İsveç Kralı, Rusya’nın açmış olduğu bu son savaşta Osmanlı topraklarına sığınmıştır.

175). Bu dönemde Rus Çarı I. Petro'nun Osmanlı sınır bölgelerinde askeri yığınak yaptığı haberleri ile Fransa ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın Sultan III. Ahmet'e bu konuda yaptıkları telkinleri sonucu 20 Aralık 1710 tarihinde Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Baltacı Mehmet Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu, Rus ordusunun Prut bölgesindeki bataklıkta kısıtması üzerine I. Petro'nun barış istemesi sonucu savaş 21 Temmuz 1711 tarihinde imzalanan Prut Antlaşması ile son bulmuştur. Rus Çarı I. Petro yaklaşık bir buçuk yıl sonra bu antlaşmaya itiraz ederek maddelerinin yenilenmesini istemiştir. Yapılan görüşmeler sonunda ilk antlaşmadan çok farklı bir metin ortaya konmamıştır. Özellikle Rus Çarı bu görüşmelerde Rusya'ya ticari konularda bazı ayrıcalıklar tanınmasını istemişse de bu konuda Osmanlı Devleti tarafından herhangi bir imtiyaz verilmemiştir. Böylece 1711 Prut Antlaşması'nın yerine 1713 yılında hazırlanan Edirne Antlaşması imzalanmıştır (Kuzucu, 2016, ss. 65,66).

Çar Petro küçük yaşta tahta geçtiğinden beri her ne kadar birçok olumsuz olaylar içerisinde kendini bulmuş olsa da her şeyin üstesinden gelebilmiş ve Rusya'nın kaderini değiştirerek "Büyük Petro" olarak tarihte kendisinden söz ettirmiştir. Kaderi değişen Rusya, Petro ile yeni bir döneme başlamış ve yine bu dönemde Avrupa tarzı yaşam için temeller atılmıştır. Rusya'nın kaderini değiştiren Petro için çağdaş Rus tarihçisi M.N. Pogodin'in önemini belirten şu satırlarında reformların ve kendisinin açık değerini görebiliyoruz; *"Tüm iplerimizin uçları bağlanmış bir düğümde birleşiyor, tüm geçmişimiz ve hatta geleceğimiz onun gölgesinden besleniyor beslenecektir. Nereye bakarsak bakalım, onun büyük figürü ile karşılaşılıyor ve şu an da bile elini uzatıyor suretini hiçbir zaman kaybetmeksizin"*(Anisimov, 1993, ss. 4-8). Kuşkusuz bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Rusya için Petro, sıradan idareciden uzak, gelmiş geçmiş en iyi eşi benzeri olmayan ve Rusya'yı her daim ileriye taşıyarak karanlıktan aydınlığa çıkmasını sağlayan en önemli Çar'dır. Böylelikle ülkesi için yapmış olduğu reformlardan yola çıkarak zaman fark etmeksizin her daim kendisinden söz ettirebilmeyi başarabilmiş olan Petro, unutulmamak üzere adını tarihlere yazmıştır.

Öte yandan Çar Petro ülkesine ıslahatları taşıma konusunda II. Mahmut'tan çok daha şanslı konumdadır. Petro, Batı'da ortaya çıkan tüm yenilikleri bizzat kendi teftiş etmiş ve Rus topluluğu yenilikleri kabul etme konusunda sert kabuklara sahip olmamıştır. Dolayısıyla Petro her alanda reform gerçekleştirmiştir. İlk olarak Petro, geleneksel yapıya Batı'da bizzat görmüş olduğu değerleri ve teknikleri eklemlendirerek, otokratik Rus yönetim geleneğinin kurucusu olmuş ve Rus otokrasisinin temellerini

atmıştır. Laikleşen otokraziyle beraber, Ortodoks Kilisesi üzerinde egemenlik kurabilmiş ve artık onun kontrolünü iktidarın elinde tutmuştur (Atalı, 2002, s. 11). Zamanla anlamını yitiren ve gücü elinden yitiren Ortodoks Kilisesi, Petro tarafından kaldırılarak patriklik sisteminin yerine “yüksek ruhani meclisi” yani kilise işlerini yürütecek bakanlık sistemi kurulmuştur. Öte yandan Rusya, Jülyen Takvim’inden Miladi Takvim’e geçmiş, Avrupa tarzı kılık kıyafetlere yönelmiş, kolejler kurmuştur. Petro eğitim alanında kendisinin ilgisinden ve Avrupa’da yapmış olduğu teftişten ötürü çok yönlü ve teknik yani mesleki eğitime önem vermiştir. Bu sebeple uygulamaya yönelik eğitim veren okullar kurmuştur. Petro Dönemi’nde Bilimler Akademisi kurulmuş, Kiril alfabesi sadeleşmiş, ilk Rus gazetesini kurmuş, edebiyat çevirileri yapılmaya başlanmıştır. İlk Rus tiyatrosu, sonradan Kızıl Meydan adını alacak yerde temsiller vermiştir (Ünal, 2017, s. 3). Böylece Petro Rusya toplumunu her alanda ileriye taşımış ve her alanda ses getirecek reformlara imza atmıştır. Çalışmanın işleyişine göre, Petro tarafından yapılan ıslahatlar spesifik başlıklar altında detaylandırılarak, modernleşme konusunda aynı kaderi yaşayan Osmanlı’nın yeni döneme başlamasını sağlayan II. Mahmut ile kıyaslanacaktır.

4.3. II. Mahmut ve Petro Dönemlerinin Temel Başlıklar Altında Kıyaslaması

Bu başlık altında farklı dönemlerde yaşayan ancak modernleşmenin temelini oluşturan ve kendi ülkelerinde modernleşme olgusunun tanımlanmasına kapılarını açarak, yapmış oldukları ıslahatlarla dönüm noktasını gerçekleştiren II. Mahmut ve I. Petro’nun spesifik başlıklarla karşılaştırması yapılacaktır.

4.3.1. Askeriyede Modernleşme

Kuşkusuz Batı dışı toplumların Batı’da ortaya çıkan modernleşme eylemiyle tanışmasının ilk sebeplerden birisi de askeri alanlardır diyebiliriz. Nitekim Batı dışı toplumlar gelişen Batı karşısında mağlubiyet elde etmemek ve bunun yanı sıra varlığını güvenli bir şekilde sürdürülebilir kılmak adına askeri alanda modernleşme şart olmuştur. II. Mahmut ve I. Petro da batı karşısında devletlerinin sönük kalmaması adına modernleşme bağlamında zorunluluk çemberine girmiş ve askeri reformlara gitmişlerdir.

4.3.1.1. II. Mahmut'un Askeri Reformları

Batı dışı toplumlar, Batı'nın gölgesinde kaybolmamak ve Batı karşısında üstünlük kazanarak güç elde etmenin yolunu genellikle askeri alanlardan geçtiğini düşünmektedirler. Dolayısıyla ilk modernleşme eylemleri askeri alanlarda başlamıştır. Ne kadar güçlü, eğitilmiş ve donanımlı bir orduya sahipsen o kadar başarıya yakınsın demektir. Bu doğrultuda II. Mahmut da Batı karşısında üstün olabilmenin ve devletini kurtarabilmenin yolunu askeri alanla bağdaştırarak ıslahat yolunda ilerlemiştir. Modernleşme öncesi Osmanlı Devleti'nde ordunun temeli Yeniçeriler ve Tımarlı Sipahiler olmak üzere iki adet tabaka oluşturur. Yeniçeriler; “devşirme” adı verilen bir sistemle genellikle Arnavut, Sırp, Boşnak, Rum, Bulgar ve Ermeni gibi yabancı uyruklu çocukları küçük yaşlarda toplayıp İstanbul'da var olan dini temelli okullar da yetiştirilen maaşlı askerlerdir. Başlangıçta oldukça başarı elde eden, askeri kurumda bütün askerlerden yetkice üstün kabul edilen fedakâr ve feragat sahibi yeniçeriler; zamanla amacından saparak kanun aydınlatıcısı olmaktan çok kanunsuzluklarıyla tanınan kanunları kabul etmeyen anarşist bir grup olagelmışlerdir. Diğer yandan Tımarlı Sipahiler yani Eyalet Askerleri ise; Osmanlı Devleti'nin askeri temelini oluşturan diğer sistemdir. Bu sistemde askerler kendilerine verilen mülk yani toprak karşılığında savaşa gitmekle hükümlülerdir. Eyalet askerleri verilen bu topraklarda kazandıklarının bir bölümü ile asker yetiştirmekle mükelleflerdir. Bununla birlikte askeri araziler, ancak sipahilerin oğullarına verilirdi. Ancak gerileme dönemine girilmesi üzerine eyalet askerleri karşılığını bulmakta zorlanınca, Tımarlı Sipahiler zamanla görevden ayrılmak istemiş ve katılım azalmaya başlayarak askeri arazilerde bozulmalar ses getirmiştir (Yıldırım, 2006, s. 36). Böylelikle amacından sapan bu iki askeri sistem de orduda yeniliği ve düzeni zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda II. Mahmut;

- * Sekban-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Sekban-ı Cedid; 1808 yılında Nizam-ı Cedid ordusu örnek alınarak Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde kurulmuştur. Avrupa tarzı olarak inşa edilmiş olan bu ordu, sürdürülebilir bir güce sahip olamamıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle yalnızca iki ay gibi kısa bir süre içinde var olan modern anlamdaki bu ordu yeniçerilerin ayaklanması sonucu dağıtılmıştır ve yenileşme alanında yeni düzen kurularak atılmaya çalışılan bu adım, kısa süre içinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.
- * Daha sonra Eşkinici Ocağı kurulmuştur. Eşkinici Ocağı; Sultan II. Mahmud, yeni düzen ile inşa edilen ordunun dağıtılması sonucu mümkün mertebe

yeniçerilerin dilinden konuşmuş ve gayesine ulaşmak için onlarla iyi geçinmeye çalışarak isyan etmemeleri için azami çaba göstermiştir. Nitekim bu azami çaba, Yeniçeri Ocağı'nda bir düzenleme yapma düşüncesine asla gölge düşürmemiştir. Bu düşünce üzerine fırsat kollayan II. Mahmut yeniçerilerin gerek dışarıda gerekse içeride Sırp, Rum isyanlarını bastırmakta ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın düzenli askerlerine karşı koymakta aciz kalması üzerine modern savaş taktiklerini bilen bir orduya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır (Lütfi, 1999, ss. 350-356). Böylelikle Mayıs 1826 sonlarında II. Mahmud'un ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı Şeyhülislam Konağı'nda yapılan toplantılarda Yeniçeri Ocağı'nın bozulma sebepleri görüşülerek savaş talimi yapmanın vacip olduğuna dair çıkarılan bir fetva ile ulemanın tasdiki alındıktan sonra "Eşkinci" adıyla talimli bir sınıfın teşkiline karar verilmiştir (Özcan, 1995, s. 471). Ancak yine yeniçerilerin isyanı ile bu ocak da kapatılmıştır. Her ne kadar eşkinci ocağı bastırılmış olsa da yeniçerilerin bu son isyanı olup, Vaka-i Hayriye ile ortadan kaldırılmıştır. Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurulmuştur.

* İlk kez 1831 yılında ordu için erkek nüfus sayımı yapılmıştır.

Her ne kadar Batı tarzı yapılan ya da yapılmaya çalışılan yenilikler de ilklerden bahsetsek de Osmanlı Devleti'nde ilk ve en temel adımın; padişahın yetkilerini kısıtlayan 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak olduğunu unutmamalıyız.

4.3.1.2.Petro'nun Askeri Reformları

Petro, Avrupa ve dünyada kendisinden söz ettirme konusunda ekonomik ve askeri gücün olması gerekliliğine inanıyordu. Narva Meydan Muharebesi'nde, 40 bin kişilik Rus ordusunun 7-8.000 kişilik İsveç kuvveti tarafından yenilgiye uğratılması üzerine, Rus ordusunun askerî kıymeti olmadığı da görüldü. Petro, bu yenilgiden ders alarak yeni bir ordunun tanzimi ve silahlandırılmasına fevkalâde ehemmiyet verdi; bu maksatla Almanya'dan çok miktarda askerî mütehasıslar ve teknisyenler celbedildi (Kurat, 1987 , s. 263). Öte yandan Petro'nun öğrenmiş olduğu disiplinlerden ötürü en büyük gayesi Rusya'yı deniz ülkesi olarak ilân etmek istemesinin yanı sıra, Avrupa'da söz sahibi olabilme düşüncesiyle de Karadeniz ve Baltık denizlerinde liman sahibi olmak istiyordu. Baltık sahilleri, bu devrin en kudretli devleti İsveç'in elinde olduğundan Rusya'nın İsveç'e karşı koyamayacağı ve Mukaddes İttifak nedeniyle (Türklerle karşı) harp halindeyken Azak kalesinin alınması halinde Karadeniz'e

çıkmanın mümkün olacağı (Kurat, 1990, s. 12) düşüncesi Petro'nun askeri alandaki fikrini açıkça ortaya koymuştur. Bu arzu, hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak gücünü artırmıştır.

Asker alımlarında yeni bir düzen belirlenmiş ve bu düzene göre her yirmi haneden en az bir erkeğin askeri eğitimden geçme zorunluluğu getirilmiştir. Tabi ki bu karar, yetiştirilmek üzere asker sayılarının artması onları yetiştirecek olan eğitmenlere de ihtiyacın artmasına neden oldu. Bu ihtiyaç ise elit kesimlerin askeriye çağırılması ile karşılanıyordu. Böylelikle Petro yapılan düzenlemeler ile donanmasının savaşta aktif olmasını istemiştir. Savaşta Rus gemilerinin, ordularının düşmana esir olmalarını yasaklayarak onları aktif savaşı sürdürmeye zorluyordu (Leylak, 1990, s. 21). Öte yandan Petro'nun denizciliğe önem vermesinin yanı sıra topçuluğa da büyük önem verilmiş ve seyyar topçu bölükleri kurulmuştur. 1716 yılında “Askeri Nizamname” ile Rus ordu organizasyonundaki başarıları, askeri kuruluş ve askeri hizmetlerin yöntemlerini tespit etmiştir. Böylelikle modern öncesi var olan Pomestye yani toprak sistemine dayalı süvari birlikleri ve streltsi ordusu gibi askeri sistemler, modernleşme sonrası değişikliğe uğramış ve yenilenen ordunun düzen tutarak, eskiden savaşlardan galip gelen ordu artık dönüşüm sonucu başarı elde etmiştir.

4.3.2. Eğitimde Modernleşme

Bilginin kaynağı eğitim alanlarından geçer. Nitekim bu düşünceye katılan modernist aktörler II. Mahmut ve I. Petro da modernleşme safhasında eğitime büyük önem vererek modern eğitim yolunda ilerlemiştir.

4.3.2.1. II. Mahmut'un Eğitim Reformları

İnsanlar varoluşundan itibaren bilgiye ihtiyaç duyarlar. Bilgi edinmenin yöntemi ise bulunduğu zaman ve mekân bakımından farklılık göstermektedir. Osmanlı da bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle beraber Avrupa karşısında her alanda modernleşme ihtiyacı hissetmiştir ve bunlardan biri de eğitim alanındaki değişim ihtiyacıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk olarak eğitim alanındaki modernleşme, orduda eğitilmiş ve donanımlı askerler yetiştirme istenciyle başlamıştır. Dolayısıyla modern anlamla ilk oluşum, 1775 yılında teknik olarak eğitim görecektir subayların yetiştirilmesi için mühendishane inşa edilmesidir. II. Mahmut yapılan reformları daha anlaşılır ve kalıcı hale getirmenin yolunun eğitilmiş bireylerden geçeceği düşüncesiyle, hükümdarlığı süreci boyunca eğitim alanındaki yeniliklere devam etmiştir.

Modern öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi medreselere bağlıydı. Devlet işlerinde kadılar, müftüler görev alır ve bunun yanı sıra kamu kurumlarında da medreseler tarafından yetiştirilmişlerin görev alması sağlanırdı. Sıbyan adı verilen ilköğretim eğitimleri, yine dini bütünlüğünü bozmadan cami ve mescit yanlarında bulunan yerlerde verilirdi. Sıbyan okulunda spor, edebiyat gibi din dışı alanlar da yine din adamları tarafından öğretilirdi (Bayır, 2017, s. 494). Buradan hareketle eğitim sisteminin amacı çocukları donanımlı hale getirmek yerine sadece Müslümanlığı öğretmekle yetinmekti. Dolayısıyla çocuklar yeteneklerine bakılmaksızın bir sanat sahibi olmadan ilk olarak Kur'an, tecvit, namaz gibi dini temelli bilgiler öğrenmekteydi ve hatta bu öğretileri alma zorunluluğunu beyan eden fermanlar çıkarılmaktaydı (Berkes, 2002, s. 180). Böylelikle teknik bakımdan kendini geliştiremeyen talebeler, modernleşmenin getirdiği zorunluluk hali ile değişen eğitim sisteminde kendilerini geliştirme şansı yakalamışlardır.

Sultan II. Mahmut medrese eğitimlerinin yanına ek olarak Batılı tarzda eğitim veren kurumlar kurmuştur. Devlet işlerini daha teknik olarak yönetebilecek ve kamu kurumlarında çalışabilecek olanları yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye²¹, Harbiye, Tıbbiye, Dârü'l-Muallimin²², Dârü'l-Muallimat, Dârü'l-Fünun, Galatasaray Sultanisi, rüştiye ve idadiler açılmıştır (Karabulut, 2016, s. 55). Modernleşme sonrası II. Mahmud'un yapmış olduğu eğitim politikalarının temel özelliklerini sıralayacak olursak;

I. Eğitimde yenileşmeye ilk olarak savaştan başarısız gelmemek adına askeri okulların açılmasıyla başlanmıştır. İlk kez Avrupa'dan eğitmen getirilmiş ve yine ilk kez Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti, Batı dilleri olan İngilizce ve Fransızca'yı benimseyerek müfredat programına dâhil etmiştir.

II. Medreseler, 1826 yılında kaldırılan ve en büyük destekçisi olan yeniçerileri kaybetmesinden ötürü her ne kadar gücünü korumuş olsa da çalkantılar yaşamıştır.

III. İlk kez ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.

IV. Rüştiyeler yani ortaöğretim seviyesinde okullar açılmıştır.

V. Harp Okulu, Tıp Fakültesi ve Bando Okulu açılmıştır.

VI. Batı ile ilişkiler geliştirilmiştir.

VII. Türkçe yayınlanan ilk gazete "Takvim-i Vekayi", 1831 de bu dönemde çıkarılmıştır (Torun, 2019, s. 25).

²¹ Osmanlı bürokrasisi nitelikli memur yetiştirmek için kurulan okuldur.

²² Rüştiyelere erkek öğretmen yetiştirmek üzere açılan okuldur.

Nitekim II. Mahmut'un yapmış olduğu bu ıslahatlar, medrese eğitim sisteminin tamamen ortadan kaldırılmasına olanak sağlamamıştır. Dolayısıyla padişah medrese eğitiminin yanına alternatif olarak Batı sistemli okullar açmıştır. Ancak bu alternatifli eğitim sistemi, kültür ve eğitim alanlarında ikiliğine yol açmıştır. Her ne kadar olumsuzluk yaşanmış olup, büyük dönüşümler yaşanmamış olsa da bazı modern sözcüklerin Türkçe'de yerini alması, tercüme odalarının kurulması gibi Batı tarzında yapılan reformlar gelecekte Batı tarzında oluşumların temellerinin atılması ve kapıların Batı'ya açılması için önemli adım olmuştur.

4.3.2.2. Petro'nun Eğitim Reformları

Modern öncesi dönemde Ruslarda eğitim belki büyük ölçüde misyoner Kril ve Methodius'un Kril alfabesini oluşturmasıyla başlamıştır. Vladimir zamanında Ortodoks Hristiyanlığın bütün Rusya'ya yayılmasıyla eğitim sistemi de dini temellere dayanmıştır. Bilgiç Yaroslav zamanında (1019-1054) düzenli bir eğitim sisteminin kurulması sağlanmıştır. Ancak Altınordu Devleti egemenliği altında olan (1237-1480) Rusya, Batı'dan eğitim alanı ile sınırlı kalmayıp, Batı'dan her alandan bir hayli uzaklaşmıştır (Ergün, 2009, s. 33). Ancak bir hayli yenilenen ve kendini geliştiren Avrupa karşısında geri kalmışlığın verdiği hissiyat üzerine, Rusya eğitim sisteminin yenilenmesinde karar kılmıştır. Böylelikle Rusya Devleti de, Osmanlı Devleti gibi Avrupa karşısında gelişmiş ve donanımlı bir eğitim sistemine ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla her iki toplum için de yapılan bu reformlar tercih olmayıp, çaresizliğin vermiş olduğu gerekliliği temsil etmektedir.

Rusya'da kamu kurumlarında, devlet işlerinde çalışanların birçoğunun okuma bilmemesi üzerine Petro Ortodoks Kilisesi'nin vermiş olduğu eğitimi yetersiz bulmuş ve cahil toplumu geliştirmek için ya yine dini temelli Katolik tarikatı olan Cizvitler çağırılacaktı ya da sekülerlik temellerine dayanan yeni eğitim kurumları açılacaktı. Petro da tercihini seküler kurumlardan yana kullanarak patrikliği kaldırmış ve yerine birçok Batı tarzı kurumlar açmıştır. Böylelikle I. Petro dini temelli okulların eğitme sistemini restore etmek yerine, var olan dini eğitim merkezini yok sayarak, teknik olarak üstün okullar kurmuştur (Şahin, 2014, s. 174). Şüphesiz bu seküler ıslahatların yapılması, dini yapıları ortadan kaldırmamış, dini temelli öğretilerin yerini değiştirmiştir. Böylelikle Rus Çarı Petro'nun teknik olarak ilerlemek istemesi üzerine asıl amacı, Rus halkını eğitip ileriye taşımaktan çok, devlet ve ordunun Batı karşısında

mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde güç ve donanma elde etmek istemesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yapılan ıslahatlar Batı'ya göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda;

- * 1710'da yazı devrimini gerçekleştirmiş ve matematiğe özel önem verilerek, Matematik, Tıp Okulları ve Denizcilik Okulu'nu kurmuştur. Okullara kayıt yaptırmak zorunluydu. Okulda aritmetik geometri, denizcilik, coğrafya, matematik gibi teknik bilgileri öğretmek amacıyla Batı'dan yabancı eğitmenler getirtilmiştir. Bu yabancı eğitmenler sayesinde okulda Fransızca, Almanca gibi farklı diller de öğretilmeye başlandı ve teknik derslerin yanı sıra sanatsal faaliyetlere de yer verilerek dans, resim, görgü kuralları gibi dersler eklenmiştir.
- * 1732'de Harp Okulları açıldı ve öğrencilerine yabancı dili öğretilmesi vurgulanmıştır.
- * İlk halk kütüphanesi ve müzesi olarak bilinen Kuntskamera açılmıştır.
- * İlk Rusça gazetesi olan Vedomosti kurulmuştur.
- * Maden aramak, harita oluşturmak ve doğal kaynakları kaydetmek amacıyla uzak bölgelere yapılacak geziler için finans sistemi açılmıştır.
- * Rusya'yı dünya biliminin merkezi yapmak için tüm kadrosu Alman olan bir Bilimler Akademisi kurulmuştur. Rus öğrencilerin niteliklerine göre bir ortaöğretim ve yükseköğretim almaları amacıyla akademiye bir üniversite ve bir gimnaziya (gramer okulu) eklenmiştir. Lemonosov da bu okulun öğrencilerinden birisidir (Hosking & Acar, 2011, ss. 259-261).

Bilfiil yapılan bu reformlar, çıkarılan kararname ile uygulanması ve bilinmesi zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla devlet teşkilatında ya da kamu kurumlarında çalışmak isteyenler coğrafya, matematik gibi teknik derslere vakıf değil ise görev alamayacaklardır. Böylece eğitimde 5 yıllık yani ilköğretim seviyesi, zorunlu hale getirilmiştir.

4.3.3. İdari yapıda modernleşme

Güçlü bir devlet gelişmiş yönetim pratiğine sahip olandır ve yine gelişmiş Batı karşısında Batı dışı devletlerin ayakta kalabilmesi için iyi bir idari sistem şarttır. Dolayısıyla II. Mahmut ve I. Petro da Batı'ya karşı bu gerekliliğin farkına vararak idari alanda reformlar yapmıştır.

4.3.3.1. Mahmut'un İdari Reformları

Sultan II. Mahmut, Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar ki yaşamış olduğu idari zayıflıklardan ötürü zor zamanlar yaşamıştır. Özellikle de taşrada meydana gelen idari zayıflık nedeniyle, ayan gibi azınlık grubu güç kazanmış ve devlet otoritesine karşı tehlike oluşturmuştur. Bunun üzerine devleti iyileştirmek yolunda idari sistemi güçlendirmek isteyen II. Mahmut daha radikal ve Batı tarzı yeni idari birimler oluşturarak devlet organı olan idari birimleri daha da aktif, işlevsel hale getirmiştir.

Modern yeni düzen öncesi Osmanlı Devleti'nin devlet teşkilatlanmasındaki merkezi, Orhan Bey tarafından kurulan Divan-ı Hümayun idi. Divan-ı Hümayun, II. Mahmut zamanında görevlerini tam olarak yerine getirmeyerek hak ve yetki alanında kargaşa içine düşmüştür. Devlet teşkilatlanmasındaki memuriyetlerin fonksiyonları iyice zayıflamış ve zayıflayan bu yetkiler sonucu mali, askeri, mülki gibi devlet organları birbirine karışmıştır (Ağras, 2010, ss. 1-56). Dolayısıyla daha fazla sürdürülebilirliği kalmayan bu sistem, II. Mahmut ile yerini günümüzdeki bakanlık anlamına gelen nazırlıklara bıraktı. Bu bağlamda;

- Çağdaş Avrupa'ya uyum sağlamaya çalışan bu devlet teşkilatlanması adliye, maliye, hariciye ve dâhiliye gibi günümüzde var olan ekonomi bakanlığı, içişleri, diyanet başkanlığı gibi birçok kollara ayrılmıştır. Bunun yanı sıra merkezi kontrol etmeye başlayan bu hükûmet nazırlarının yapmış olduğu toplantılara da Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) denilmektedir. Böylelikle artık Avrupa standartlarına uygun ya da yakın olunmaya başlanmış; başbakan ve bakanlar kuruluna bağlı bir hükûmet sistemine geçiş yapılmıştır.
- Diğer yandan müsadere usulü anlamına gelen, ölen ya da görevden azledilen devlet görevlerinin mallarına padişahın el koyma hakkı ortadan kaldırılmıştır. II. Mahmut, bu gelişmeyi şu sözlerle ifade etmiştir; “*Bundan böyle saltanatın millet için bir dehşet, bir korku kaynağı değil, fakat bir destek olmasını istiyorum. Bunun için kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırıyorum*” (Karal, 1940, ss. 13-30). Bunun yanı sıra özel mülkiyetin önem kazandığı diğer bir yer ise tımar sistemi kaldırılmış olup, toplumun kullandığı toprakları istediği gibi tapulu bir şekilde sahip olma hakkının tanınmıştır.
- Sadrazamlık “Başvekâlet”, sadrazam ise “Başvekil” adını almıştır.
- II. Mahmut ile ayanların kaldırılmasıyla köylere düzen getirmesi için “muhtar”, eyaletlere “müşir” vali atanmıştır.

- Yeni yapılanma ile askerlik bir vatan görevi olarak zorunlu hale gelmiştir.
- En önemli gelişmelerden de biri olan posta ve karantina teşkilatı kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut Dönemi'ne kadar herhangi bir kurulu haberleşme merkezi yoktur. Devletin haberleşme teşkilatı ne kadar güçlü olması demek, merkez teşkilatlanmasının da o kadar güçlü olabileceğini söyleyebiliriz
- Dar-ı Şûra-yı Bab-ı Âli (hükümet şurası), Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyye, gibi meclisler Osmanlı Devlet geleneğinde yeni oluşumlar olarak yerini almıştır. Dâr-ı Şûray-ı: askeri, idari alanlardan sorumludur. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyye: Hukuk alanlarında yani günümüzde olan Yargıtay, Danıştay gibi görev yapan üst kurumun karşılığıdır. Meclis-i vükela ise; Osmanlı Devleti'nin temsilinden sorumludur (Şahin, 2009, ss. 153-162).

4.3.3.2. Petro'nun İdari Reformları

I. Petro öncesi dönemde ve hatta Petro Dönemi içerisinde de denenmiş olan idari yönetim merkezi olan Prikaz vardır. Prikaz sistemi de Boyar Duma adını verilen danışma ve yasama yetkilerini elinde bulunduran Rus Meclisi'ne bağlıydı. Ancak zamanla Prikaz sistemi devlet teşkilatlanmasında yürütmesi gereken işleri tam manası ile yürütememiş ve yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine devlet dairelerinin ihtiyaçlarının giderilmesi için yeni idari aracı olan kançiyalar²³ kurulmuştur. Ancak kançiyalar da Batılı oluşumlar karşısında yetersiz kalmış ve modern bir sistem şart olmuştur. Böylelikle 1719-1724 yılları arasında genel rejim düzenlemesi yapılarak idari yönetimin her alanında değişikliğe gidilmiştir. Petro'nun yönetim bağlamındaki değişiklik kararı, daha kontrol edilebilir olması açısından ülkenin eyaletlere ayrılmasına yol açmıştır. Eyaletler; Moskova, St.Petersburg, Kiev, Smolensk, Kazan, Azak, Arhangelsk ve Sibir olmak üzere 8 tanedir. Petro her bir eyaletin başına düzeni sağlaması adına vali atamıştır. Eyaletlerdeki valinin görevi ise; topraklar üzerindeki hukuki, ekonomik ve güvenlik yetkilerine sahip çıkarak onları düzene koymak ve vergileri belirlenmesinde yardımcı olacak ve vergileri toplayacak bunun yanı sıra askeri alanda da askerlerin ihtiyaçlarını belirleyerek bu ihtiyaçları karşılamak ile mükelleftir (Devlet, 1999).

I. Petro döneminin diğer idari gelişmeleri ise;

²³ Elçiliklerde, konsolosluklarda yazı ve evrak işlerini yürüten görevli (Tdk, 1932)

- Devlet teşkilatlanmasında çalışmak isteyenler askerlik görevini yapmak zorunluluğu taşımıştır. Diğer yandan devlet teşkilatında olan seçkinler de yapmış olduğu görevler doğrultusunda derecelendirmeye tabi tutulmuştur.
- Devlet hizmet bedelinde *Pomestye* verme sistemini terk ederek yerine düzenli maaş uygulamasını başlatmıştır ve *Pomestye*, *Votçiny* sistemlerini birleştirmiştir (Hosking, 2011, s. 286).
- Rusya’da en önemli gelişmelerden biri de 1711 yılında senatonun Çar Petro tarafından Senato kurulmasıdır. İsveç teşkilanmasından etkilenen Petro, Senato’nun egemenliği altında çalışan Kollegiumlar kurmuştur. Senato, Çar’ın sağ kolu gibi olmuştur ve çar seferdeyken kanun yapma, uygulama ve yargı işlerine müdahale edebilmekle görevlendirilmiştir. Diğer yandan ise eyaletlerin yargı işlevini elinde bulunduran, ancak yasama hakkı olmayan en yüksek idari organı olan Senato; egemenliği altında bir dizi merkezi kurumlar kurulmuştur. Örnek verecek olursak dışişleri, askeri, deniz kuvvetleri, adalet koleji gibi on iki kolej kuruldu. Her bir merkezin kendi alanında uzman olan yetkiyi verecek, işlevini yerine getirecek çalışanları vardı (Aucoin, 1990, ss. 115-137). Şüphesiz I. Petro da Batı karşısında ülkesinde var olan yerel yapılanmanın yetersizliğini fark ederek Batı tarzı teşkilat sisteminin gerekliliğini ön görmüştür.

4.3.4. Ekonomik Yapıda Modernleşme

Devletler için güç sembolü olarak tanımlanan ekonomi de yenilenen düzenden payını almış ve ekonomik reformlar yapılmıştır.

4.3.4.1. II. Mahmut’un Ekonomik Reformları

II. Mahmut’un reformlarının arasında ekonomik alanın çok iç açıcı yeniliklerle karşılaşmadığını söyleyebiliriz. Avrupa tarzı olan ekonomik sisteme bakılmaksızın geleneklere uygun yani eski usule göre yenilenmeye çalışan ekonomik sistem, maalesef pek başarılı olamamıştır. Avrupa’da meydana gelen Sanayi Devrimi; ticaret, üretim, ulaşım gibi araçların gelişmesine yol açmış ve uluslararası ekonomik ilişkileri de arttırmıştır. Böylelikle gelişen ekonomik sistem ile üretim artmış ve bunun sonucunda yeni ticarethaneleri, hammaddeleri ve çeşitli kaynak ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Ancak ekonomik alandaki bu ihtiyaç, ülkelerde sömürgecilik faaliyetine hız kazandırmıştır. Sömürge bölgesi arayan Avrupa için ekonomisinin temeli, tarıma ve el işçiliğine dayanan Osmanlı Devleti iyi bir seçenektir. Böylelikle Avrupa tarafından

hedef alınan Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarları istilaya uğramıştır. Nitekim sultan II. Mahmut'un Asakir-i Mansureyi Muhammediye ordusunun kıyafetleri de dâhil eski askeri sistemden her yönüyle farklı olmasını istemesi, sanki bu istilaya destek çıkarcasına Osmanlı Devleti askeri kıyafetler için gerekli olan malzeme çuha; Nemçe ve Fransa'dan ithal edilmektedir (Tuten, 2017, ss. 1-19). Ayrıca fes kullanımı yalnızca askeri alanla sınırlı kalmayıp erkeklerin yanı sıra kadınlar da süs amaçlı fes kullanmaya katılmıştır. Böylelikle giderek toplumun her alanında kullanılmaya başlanan bu kılık kıyafet değişikliği Osmanlı Devleti'nde üretim haneye ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu ihtiyacın giderilmesi Osmanlı Devleti'nin kazancının memleket dışına gitmesini de engellemeye başlamıştır. Öte yandan üretim yerleri yapılarına kadar fabrika mallarının Osmanlı şehirlerini istila etmesi, el tezgâhları ile yerli sanayiye öldürmüştü (Ünlü, 2014, s. 54). Nitekim yerli sanayinin önemini kaybettiğini anlayan II. Mahmut, yerli mallara teşvik ve bunun yanı sıra sömürge toplumu olmaktan uzaklaşmak amacıyla İstanbul'da Feshane üretim yeri açmış ve Balta Limanı Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma, 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan iktisadi temellere dayanan antlaşmadır. İki ülkenin de bu antlaşmadan beklentilerine, hedeflerine bakacak olursak;

İngiltere'nin bu antlaşmayla yapmak istediği, Osmanlı sınırları içerisinde serbestçe hareket edebilmek ve Osmanlı pazarlarından ucuz maliyetli ürünler ithal edebilmenin yanı sıra ihraç mallarına uygulanan imtiyazlı tekelciliği ve ihracat üzerindeki yasaklılığı ortadan kaldırabilmektir. Buna ek olarak İngiltere'nin bu antlaşmadan diğer bir isteği ise Osmanlı da gümrük vergilerinin kaldırılmasını sağlayarak, kendi pazarlarının kitlesini genişletme arzusudur (Gürsel, 1985, s. 7). Şüphesiz İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki bu ekonomik hedefi, Osmanlı ticaretine gölge düşürecek ve zamanla Osmanlı'nın sömürge altına girmesine neden olacaktır.

Osmanlı'nın bu antlaşmayla yapmak istediği ise; pek stratejik amaçlı yapılmak istenen bir durum olmamakla beraber, dönemin zor siyasi koşullarından ötürü Osmanlı Devleti'nin, dönemin en güçlü ülkesi olan İngiltere'nin desteğini alabilmek adına bu antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti bu antlaşmadan sömürge toplumu olmaktan kurtulmak ya da ekonomi alanında imtiyaz kazanmak gibi olumlu sonuçlar beklerken; maalesef Balta Limanı Antlaşması düşünüldüğü gibi Osmanlı Devleti açısından olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Bu antlaşmaya göre;

- İngiltere'ye birçok imtiyazlar tanınmıştır.
- Osmanlı ticarethaneleri büyük oranla yabancıların kontrolü altına geçmiştir.

- Yabancı esnaflar ile rekabet edemeyecek kadar zayıflayan yerli esnaf, zamanla ticaretten elini çekmek zorunda kalmıştır.
- Osmanlı Devleti'nde bu antlaşma ile kendi devletinde yerli malını işlevsel hale getirmek için 1826'da yerli ürünlerin ihraç edilmesini yasaklayan tekel sistem kaldırılmıştır. Artık İngiliz esnaflarına Osmanlı malları üzerinde hak tanınmış ve yerli malı olan her cins ürünleri ihraç etme hakkı yeniden doğmuştur.
- Transit geçiş vergisi kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra İngiltere'den getirilen İngiliz malları için alıcı bir defa gümrük vergisi ödedikten sonra, alıcının malları istediği gibi kullanma ve götürme hakkına sahip olması sağlanmıştır.
- Ekonominin asla politikadan bağımsız olmadığını, büyük devlet olma idealinin iki alanı birden deruhte etmekle mümkün olduğunu hatırlamaktır.
- Bu antlaşmayla tek değişmeyen Osmanlı gümrük kuralı; hem yabancılar hem de yerlilerin ithal ettiği ve ihraç ettiği ürünler için %3 oranında vergi vermektedirler (Çeştepe & Güven, 2016, s. 5).

Böylece Balta Limanı Antlaşmasının imzalandığı dönem, İngiltere'nin en parlak olduğu ve uluslararası hâkimiyetinin üstünlüğü tartışılmaya açılmaksızın kabul edildiği bir dönemdir. Dolayısıyla İngiltere tüm dünya ile ithalat ve ihracat içerisinde olup, sanayisini geliştirmiştir. Balta Limanı Antlaşmasıyla da sanayisini geliştirmeye devam etmiştir. Ancak Balta Limanı Antlaşmasında Osmanlı için aynı şeyleri söyleyemeyerek, Batı ticaretine açılan kapıları ticari ve iktisadi dengeleri bozmuştur. Gümrük birliği kararı sonrasında da tüketim ve dış ticaret açığı artmıştır (Basan, 2009, s. 189). Öte yandan yabancı esnaflarla rekabet edemeyen yerli esnaflar ticari kapılarını kapatmak zorunda kalmış ve bu durum üretim açıklığına neden olmuştur. Böylece II. Mahmut'un ekonomik alanda yapmış olduğu ıslahatlar, diğer alanda yapılmış olan ıslahatların başarısına ulaşamamıştır. Her ne kadar Feshane-i Amire gibi imalata ve ticarete te yönelik yerler ekonomik hayata kazandırılmış olsa da olumsuzluklar bir hayli fazladır. Bu bağlamda II. Mahmut'un modernleşmede algı sahasına ekonomi-politiğin yani politik stratejileri alanına ekonominin girmediğini söyleyebiliriz.

4.3.4.2. Petro'nun Ekonomik Reformları

I. Petro, bir ülkenin ekonomik gücü ne kadar bağımsız ve yüksek ise ülkenin de o derece güçlü olduğunu düşünmüştür. Yani ekonomik alanda başarı elde edememiş bir toplumun diğer alanlarda da başarılı olamayacağına inandığından ötürü yapmış olduğu

bütün reformları ekonomi üzerinden değerlendirmiştir. Dolayısıyla Petro zamanında iktisadi alan hızlı şekilde dönüşüm yaşayabilmiş ve sanayi tesisleri inşa edilmiştir.

Modern öncesi dönemde Rusya ekonomisi pek iç açıcı durumda değildi ve sönük bir manzarayla karşı karşıyaydı. Tarıma elverişli alanların bir kısmı, knez ve boyarlara aitti. Ulaşım koşullarının yetersizliği ve imkânların taşra alanlarına ulaşmamış olması, tarım alanlarının gelişmemesine yol açmıştır. Bunun üzerine ekonomi alanında Petro, tarım alanlarını modernleşme bağlamında ele alarak, tarım ve toprağı modern oluşum haline getirmiş ve ormancılık, madencilik gibi sektörlere kavuşturmuştur. Bunun yanı sıra ticareti ve sanayii etkinliğini geliştirmek amacıyla merkantilist yöntemler uygulamıştır. Böylelikle 1710'lu yıllarda ve 20'li yılların başında devletin finans yapısını ayrıntılarıyla modernleştirmiştir (Falkus & Şenel, 1986, s. 30).

Merkantilist sistemde hem ekonominin hem de devletin büyümesi birbirine doğru orantılı olduğundan ötürü, sistemin egemenliği devlet idaresine dayanmaktadır. Bu düşünceyi sağlayabilecek olan araç ise Merkantilist sistem olarak düşünülmüştür. Merkantilizm, 1450-1750 yılları arasında yani Orta Çağ ve fizyokrazi arasındaki dönemde gelişen iktisadi düşüncelerin bütünüdür. Bu dönemde bir devletin güçlü olduğunu belirten öğelerden birisi de hazinenin büyük olmasıdır. Bir devletin hazinesi ne kadar geniş ise devlet o kadar güçlüdür. Çağdaş iktisadi sitemin temsilcisi olan kapitalizm; Merkantilizm ve fizyokratik düşüncelerin etkileriyle kurumlaşmaya başlamış ve klasik iktisadi düşünceyle şekillenmiş bir sistemdir. Bu sistemi günümüze kadar güçlü kılan en belirgin özelliği, önceden var olan önceden düşünce sistemlerine ya da kuramlara dayalı olarak kurumsallaşmış olmayışıdır ve bunun yanı sıra, değişen dünya düzeninde kendini teorik yaklaşımlarla şekillendirerek geliştirilmesidir. Avrupa'da bu değişmeler, çağdaş kapitalizmin ilk aşaması sayılan ticari Kapitalizmin ve onun doktrini olanı merkantilizmin doğmasına ortam hazırlamıştır (Aydemir & Güneş, 2006, s. 136). Merkantilist denilen ve orta sınıflardan yükselerek kendi çıkarını devlet çıkarı haline getiren bu yeni yükselen tüccar sınıfının, 16. yy. sonu ve 17. yy. boyunca Batı Avrupa ülkelerinin devlet idaresinde egemen olan bu ekonomi doktrini olduğu ifade edilebilir (Dündar, 2017, s. 241)

Öte yandan Rusya'da kentlerde, soylular dışında kalan sınıflar için yeni bir yönetim kurumu olan merkezi belediye aracılığıyla ticari işletmeler ve imalathaneler kurmaya teşvik edilmişlerdir. Dolayısıyla soylu dışındaki toplum çalışmaya özendirilmiş; ancak çok fakir olan köylüler, zengin toprak sahiplerinin egemenliği altında olmaktan kurtulamamıştır. Nitekim tarım bölgelerinin verimsizliği, ulaşım

zorluğu ve koşulların zorlaşması, köylüleri yeni toprak arayışına itmiştir. Petro, ailenin mal varlığı için tek varis gösterme zorunluluğu getiren veraset yasası ile soyluların bir kısmını endüstriye yöneltmeyi amaçlamıştır (Yüksel, 2006). Nitekim gelişen endüstri ile köylüler avantajlı gibi gözükse de giderek köleleşmişlerdir.

Sonuçta Petro'nun ekonomik alandaki reformlarını değerlendirecek olursak II. Mahmut'un ekonomik reformlarına ve bu reformların etkilerine kıyasla Petro'nun reformlarının daha etkili olduğu ve bu nedenle Rusya'nın Osmanlı'ya kıyasla hayli ilerleme gösterdiği ifade edilebilir. Bunun en önemli nedeninin öncelikle I. Petro'nun modernleşmeye dair algısının Avrupa'da modernizmin toplum, ekonomi ve devlet düzenini nasıl köklü biçimde değiştirdiğine yönelik gözlemlerinden beslenmesi; ikinci olarak ise Rusya'nın modernleşmesine ilişkin tüm düşüncesinin ve planlarının temeline ekonomiye dayalı bir gerçekçilik yaklaşımını koyması olduğu söylenebilir.

4.3.5. Kılık Kıyafette Modernleşme

Kılık kıyafet, bir toplumun kültür yapısını ortaya koyan sembollerden biri olduğu gibi politik kültür açısından da en önemli araçlardan birisi olmuştur. II. Mahmut ve I. Petro'da ihtiyaç dâhilinde politik kültürün bir parçası olmuş ve kılık kıyafette düzenleme getirmişlerdir.

4.3.5.1. Mahmut'un Kılık Kıyafette Reformları

Bir bireyin ya da toplumun kimliğini, kültürünü karşı tarafa aktaran en önemli öğelerden birisi de giyim kuşamdır. Bu anlamda kıyafet ve aksesuarlar bireyin ya da toplumun kimliğine yönelmiş bir gösteren işlevi üstlenirler; gözlemleyeni belirli kültürel birikim temelinde karşılıklı olarak birtakım düşüncelere ya da duygulara yönlendirirler. Bu anlamda kıyafet ve aksesuar insanlar tarafından farklı şekillerde algılanabilir. Kimilerine örtünmeyi ifade ederken, kimilerine ise doğanın sunduklarından korunmayı ifade edebilir. Ancak herkes için farklı biçimlerde anlamlandırılrsa da ülkenin politik kültürü açısından vurgu yaptığı bazı önemli unsurlar vardır.

Giyim kuşam, toplumların sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel kimliklerini yansıtmaları açısından betimleyici bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla giyim kuşama konu olan tüm öğeler bu kapsamda değerlendirilerek bir bakıma siyasallaşmalarının da önü açılmıştır. Yönetim de otorite ve güç belirtisi, savaş da üstünlük belirtisi ve otoritenin açığa vurulması gibi politik kültür alanı giyimle bütünleşmekte; böylece kıyafet ve

aksesuarlar giyim kuşamı statü belirtir hale getirerek siyasal alanın parçası haline gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla giyim kuşam, uygarlığın ekonomik, siyasal ve kültürel alanlardaki belirlenimlerinde meydana gelen değişimlere uyum sağlayarak belirtici ve hatta belirleyici noktadaki önemini ve işlevini korur. Bu nedenle, yani giyim kuşamın belirtici, belirleyici işlevleri nedeniyle yönetimler, siyasal açıdan gerekli olduğu düşünüldüğünde toplumsal yaşama etki edebilmek veya onu tanzim edebilmek amacıyla zaman zaman giyim kuşama müdahale edebilmektedir. Osmanlı Devleti de ihtiyaca binaen bu tür adımlar atan devletler arasında yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki kıyafet devrimi, ilk kez II. Mahmut tarafından 3 Mart 1829'da Türkiye tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan "kıyafet kanunu" nu yayınlanması ile olmuştur (Hayta & Ünal, 2003, s. 107). Osmanlı toplumunda başta devlet erkânı olmak üzere, görsel iletişim aracı olarak toplumsal hiyerarşinin korunmasında büyük roller üstlenmiştir. Bu kararların başında "setre" ve "pantolon" ile "fes" önemli değişimler olarak yer almaktadır. İlk kez II. Mahmut Dönemi'nde fes giymeye başlanmıştır. 1826 yılında sarık ve cüppe yasaklanmış devlet memurlarına, ilk kez; fes, pantolon ve ceket giyilmesi zorunluluğu getirilmiştir (Koca, 2009, ss. 63-81). II. Mahmut; yeniçeriliği kaldırınca, onlardan hiçbir iz kalmaması adına yerine kurmuş olduğu askeri düzenin bile kıyafetlerinin farklı olmasını istemiştir. Diğer yandan ilmiye sınıfı hariç bütün devlet memurları pantolon ve ceket giymiş ve bu kıyafet değişikliğini bütün devlet memurları için mecburi hale getirilmiştir (Er, 1999, ss. 211-215). II. Mahmut tarafından yapılan ve en önemlisi sarığın kaldırılıp yerine fes konması olan kılık kıyafet alanındaki düzenlemeler, kabul edilmesi biraz zor olsa da büyük bir kaosa yol açmamış, halkın içinde bir isyan meydana getirmemiştir. Zira halkta fakat özellikle de saraya yakın kesimler arasında değişime yönelik atılan adımların devletin bekası ve ülkenin bağımsızlığı ile ilgili olduğu yönünde bir his olduğundan uygulamaların sonuçlarına yönelik, bir bekle gör anlayışı hâkimdir.

4.3.5.2. Petro'nun Kılık Kıyafette Reformları

Rusya toplumu, Petro öncülüğünde Modern Çağ ile tanışmadan önce; kılık ve kıyafetleri Doğu toplumunu çağrıştıran, ayaklara kadar uzanan pelerin tarzı uzun kıyafetler tercih etmişlerdir. Sakallar ise uzun kullanılmıştır. Ayrıca sakalların uzun olması da dini tebaada bir inanışın göstergesiydi. İnanişâ göre sakalları olmayan cennete giremezdi. Dolayısıyla Rus halkı sakallarını kimlik haline getirerek, onları büyük bir

özenle koruyorlardı. Ta ki Çar Petro'nun kılık kıyafet reformlarını ülkesine taşıyana kadar.

Çar Petro toplumun gelenekselleştirdiği, kendine bir imaj ya da bir kimlik olarak belirlediği bu eski düzeni sürgüne gönderme konusunda ısrarcı tutum izlemiştir. Şüphesiz yenilik yolunda atılan bu kılık kıyafet reformu, iç kargaşaya yol açmıştır. Ancak Petro her şeye rağmen ıslahat yolunda ilerlemiştir. Çar Petro, 1705 yılında bir genelge yayınlayarak Batı'da bulunan özellikleri kendi toplumuna getirmeye çalışmıştır. Bu yayınlanan kararnameyle;

- * İngiliz tarzı kuaförler açılmış ve uzun sakal imajı kaldırılmıştır. Kısa sakal imajını toplumun genç kesimi hemen kabullenirken, orta yaşlı kesim ve dini tebaa bu yeniliği kabul etmekte zorlanmış ve zorluk çıkarmıştır. Dini tebaaya göre Çar Petro bu adımları dine karşı atmış olup, toplumu günaha sürüklemektedir. Bunun yanı sıra dini tebaa, atılan bu adımın dine karşı bir savaş olduğunu düşünerek Moskova'da Çar Petro'yu putperest olarak kabul etmiştir (Robinson, 1906, ss. 303-312). Her ne kadar ıslahatlara karşı direniş gösterip, toplum refahını bozmuş olsalar dahi I. Petro, yolundan hiçbir zaman dönmemiştir.
- * Kıyafetlerde ise yere kadar uzanan Doğu esintisini çağrıştıran imaj yerine, altın ve gümüşlerle süslü daha gösterişli, diz altını geçmeyecek şekilde Fransız modasına uygun kıyafetler tercih edilmiştir. Öte yandan yeni kılık kıyafet sistemiyle kadınlar şapka ve boneleri bir kenara bırakmıştır.

Çar Petro, yayınlamış olduğu bu kararnameyle beraber ilk Batı tarzı modern kıyafetleri şehrin kapısına astırarak topluma sunmuş ve daha kolay kabul edilebilir hâl almasını sağlamıştır. İlk olarak yeni kıyafet uygulamasına saray çevresinde başlanmıştır (Anisimov, 1993 ss. 4-8). Böylelikle Çar Petro'yu ziyarete gelenlerce yeni kıyafetler daha kabul edilebilir olacaktır.

Diğer yandan Petro, Batılılaşma hamlesi esnasında yayınlanan kararnameye uymayarak, gelenekte ısrarcı olan bireyleri cezalandırarak vergiye tabii tutmuştur. Yılda yüz ruble verecek şekilde bu vergi ayarlanmıştır ve hatta bununla da yetinemeyerek hızını alamayan Petro, ülkenin önde gelen soylularından birkaçını kendisi tıraş etmeye kalkmıştır (Çimen, 2007, ss. 320-324). Kıyafette ise hiçbiri diz boyunun geçilmemesini ve geçen olursa kıyafetin kesilmesini emretmiştir. Böylece geleneksel Rus kıyafetlerinin şehirlerde giyilmesi yasaklanırken, köylüler bu yasağın kapsamına pek dâhil edilmemiştir. Edilmemesinin sebebi ise; imkân ve ekonomik yetersizliktir.

Sonuç olarak; Çar Petro'nun yenilik karşısındaki ağır yaptırımlarına direnemeyen halk, kıyafet devrimini kabul etmiştir, etmek zorunda kalmıştır. Böylece Rus erkekleri, karakteristik bir özelliği olan sakaldan vazgeçmiş ve kıyafetleri, Fransız modasına uygun şekilde tasarlamıştır. Nitekim Petro'nun yeniliklerine karşı çıkan gruplar cezalandırılarak vergiye tabii tutulmuştur. Böylece karşı düşüncenin sindirilmesiyle beraber, Avrupalılaşıma hamlesi giderek yerleşmeye başlamıştır.

4.4. Osmanlı Rus Modernleşmesinin Kıyaslanması

Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının modernleşme süreçlerinin karşılaştırması, yalnızca bu süreç içerisinde iki devletinden ayrıştığı ya da birbirine benzediği yönleri değil aynı zamanda pratikleri üzerinden modernleşmeyi nasıl algıladıklarıyla da ilgilidir. Çalışma bu anlamda ki devletin temel alanlardaki pratiklerini ortaya koyarak bir yorumlama yoluna gitmiştir.

Osmanlı ve Rusya devletini modernleşme serüveninde birbirinden ayıran en belirgin özellik modernizmi algılayış biçimleridir. Osmanlı Devleti, içerisinde bulunduğu zorluklar ve zorunluluklar nedeniyle Avrupa devletleri karşısında kaybettiği konumu geri kazanmak için telaşlı bir yetişme çabasına girişmiştir. Bu doğrultuda başta askeriye olmak üzere devleti ihya edeceğini düşündüğü alanlarda Avrupa'da hangi gelişmeler ortaya çıkmışsa bunları alıp aynen uygulamak yoluna gitmiştir. Burada kurulan mantık; Avrupa'nın bu teknik ve idari yenilikler sayesinde farkı açtığı, dolayısıyla bu gelişmelere ayak uydurulursa gerilemenin duracağı ve Avrupa'nın yeniden yakalanabileceği yönündedir.

Osmanlı Devleti Batı'nın modernleşmek kavramını restore etmek için kullanırken, Rusya modernleşmeyi Batı'nın tarihsel ve kültürel iklimine yanaşmak için bir fırsat olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu eski büyük ve görkemli günlerine dönmek hayali ile tutuşurken olup biteni eterince iyi analiz edememiştir. Rusya tarafında da bütünlüklü bir analiz yoktur ancak Rusların en büyük avantajı Hristiyan kültürünü, bir köşesinden dahi olsa, Avrupa ile paylaşmasıdır. Oysa Osmanlı tarihsel ve kültürel olarak Avrupa'ya alternatif olarak ortaya çıkmış ve 1700'lere kadar da bu iddiasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Fakat ne var ki, özellikle 1700'lerin sonuyla birlikte Avrupa, Reform ve Rönesans'ın ürünlerini toplamaya başlamıştır.

Öte yandan Rusya için ise modernleşme serüveni zor koşullardan kurtulmanın yanı sıra, yakaladığı fırsatlarla birlikte, güçlü bir Avrupa devleti olabilmenin arayışındadır. Bunun için Rusya, jeopolitiğini de kullanarak Avrupa’da ortaya çıkan modernleşme dalgasına mümkün olduğunca erken eklemlenmeye çalışmıştır. Böylece iki devletin Avrupa’ya bakışları ve modernleşme algılarındaki farklılıklar, iki devletin de akıbetinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Osmanlı Devleti, gerileme ve yıkılma dönemlerini kapsayan süre boyunca bir yandan ne olduğunu tam olarak idrak edemeği bir modernleşmeye ayak uydurmaya çalışmış diğer yandan siyasi, ekonomik ve askeri açıdan Avrupa karşısında ne bahasına olursa olsun daha fazla geri düşmemeye, yenilmemeye çabalamıştır. Geri kalmışlık düşüncesi, Osmanlı açısından Avrupa’ya karşı ortaya çıkan gelişmişlik farkının, zihinsel düzlemde verili hale gelmesine, kanıksanmasına yol açmıştır. Geri kalmışlık düşüncesi, aciliyet yaratır. Bu aciliyet ister istemez atılan adımları eyleme angaje eder ve akıllı selim davranışlar yerini fevri davranışlara, panik haline bırakır. Bu durum içerisinde Osmanlı, Batı’dan gelen yenilik dalgasına korunmasızca açılmış, toplumsal ve ekonomik yapısı hızla çökmeye başlamıştır. Modernite, Batı’da kültürel kökleriyle birlikte hareket etmiş ve modernitenin standardize edici özü nedeniyle Osmanlı’yı da hızlı bir biçimde çözmeye başlamıştır. Dolayısıyla yeniliklerin ekonomik ve toplumsal etkileri üzerine yeterince düşünülmeden tatbikine geçilmesi, yaşananların Osmanlı Devleti tarafından anlaşılamadığını göstermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin yenilikler karşısındaki bu tutumu pahalıya mal olmuştur. Kuşkusuz Osmanlı Devleti yeniliklere meraklı ancak yeni olanı öğrenmek konusunda iştahsız tavır sergilemiştir (Mursül & Ulusoy, 2021, ss. 261-265). Bununla beraber Osmanlı Devleti, yenilikleri eski düzen ile öğrenmek, alışkanlıkları ve ezberleri üzerinden anlamak yolunu tercih etmiştir. Oysa ki yeni düzen adı verilen modernleşme; eski olanı kabul etmemiştir.

Diğer yandan Rusya da Osmanlı Devleti gibi tükenmişliğin ve yetememenin yarattığı buhran dolayısıyla modernleşmenin kışkacına girmiştir. Yani bir bakıma denebilir ki, Doğu coğrafyasının bu iki büyük ve önemli devleti için modernleşmek bir tercihten ziyade bir zorunluluk; kaçamadıkları bir son olmuştur. Ancak ne var ki Rusya, modernleşmeye Osmanlı’dan daha çabuk ve daha iyi adapte olmuştur. Zamanla Rusya Devleti’nde, Batı’da ortaya çıkan modernleşme normları bu zorunluluğu hayranlığa dönüştürmüş ve böylelikle Rusya Devleti Batı’ya karşı megaloman bir tutum

sergilemekten vazgeçmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti ise din ve kültür bakımından Avrupa'nın karşısında, onun laternatifi olarak konumlandığından megaloman tutumundan vaz geçmemiş, bunu benliğini oluşturan temel etmenlerden biri olarak korumak istemiştir.

Rusya ve Osmanlı Devletleri gerek süreç gerekse de bir gerçeklik olarak modernleşmeyi farklı okumuş ve farklı anlamlandırmış olsalar da bazı noktalarda, Doğu toplumları olarak benzer söylemler ve pratikler geliştirdikleri de olmuştur. Her iki devlet de modernleşme süreçlerini buyurgan, despot, güç sahibi liderlerin dikte ettiği bir süreç olarak yaşamıştır. Bu öncesiyle de sonrasıyla da bu şekilde gelişmiştir. Bu anlamd Rus modernleşmesi despot fakat ileri görüşlü bir lider olan I. Petro ile başlamıştır. Petro'yu anlamayan Rus ve Osmanlı aristokrasileri onu deli olarak damgalamıştır. Oysa Avrupa'da Petro, ileri görüşlülüğünden ötürü Büyük olarak adlandırılmıştır. Buna karşın Osmanlı'da ise modernleşme II. Mahmut ile başlamıştır. II. Mahmut da oldukça debdebeli bir bir biçimde iktidara gelmiş ve acımzasıca ve kökten değişiklikleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nu farklı bir yörüngeye sokmuştur.

Osmanlı Devleti için modernleşme daha travmatik sonuçlar doğururken, Rusya Devleti için durum tersi sonuçlanmıştır. Bu bağlamda modernleşmenin Osmanlı ve Rusya çizelgesini takip etmek adına, gündelik yaşamın vazgeçilmez unsurları olan eğitim, askeri, idari ve kılık kıyafet gibi toplumun tarzını belirten alanlar, yaşanan yenilikler hakkında ipucu taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadar modern oluşuma şüpheyile yaklaşan öte yandan da modernliğe merakla bakan Osmanlı Devleti ve Avrupa'nın bir parçası olmak için yenilikleri anlamaya çalışan, çaba sarf eden Rusya Devleti için bahsetmiş olduğumuz eğitim, askeri, idari ve kılık kıyafetler önemli roller üstlenmiştir. Bu çerçevede aşağıda her iki devlet için bu alanlarda yapmış oldukları yenilikleri inceleyerek benzerliklerini ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kuşkusuz her iki devletin de modernleşme aşamasına geçişlerinin ilk örneklerinden biri askeri alandaki değişimler olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ordusu, Rusya Devleti'nde Streltsi Ordusu zamanla zayıflamıştır ve amacından sapmıştır. Buna benzer şekilde Rusya'da pomestiya, Osmanlı Devleti'nde ise tımar sistemi olarak bilinen toprak sistemleri; ordunun masraflarını karşılamasının yanı sıra birçok görevleri de mevcuttur. Ancak hem ordunun hem de toprak sistemlerinin amacından sapması Rusya ve Osmanlı Devleti'nde ilk modern oluşumun askeri

alandaki eksiklikler, eğitim alanındaki ihtiyacı doğurmuştur.

Alanda olmasını sağlamıştır. Bu durumu Rusya Devleti için saldırıya hazırlanma olarak niteleyebilirken, Osmanlı Devleti için ise savunma, durumu koruma şeklinde bir modernleşme eylemi gerçekleştirdikleri söyleyebiliriz. Açıklamalardan da yola çıkarak reform sonucu; askeri yeni bir düzenin oluşturulması Rusya Devleti'ne göre Osmanlı Devleti küçümsenemeyecek kadar gecikmeli gerçekleştirmiştir. Dahası Rusya'da oluşan yeni askeri dönüşüm; daha planlı ve sistemli bir biçimde yürütülmüş, vergi sistemine getirilen yeni düzenlemeler ile artan vergilendirilebilir nüfus, bu düzenin finansmanını, Osmanlı'ya kıyasla kolaylaştırmıştır. Nitekim 18. yüzyılın başlarında getirilen ve ruhban sınıfı, aristokrasi ve bürokrasi üyeleri dışındaki tüm erkek nüfustan yaşam boyu alınan kelle vergisi, ordunun finansmanında önemli bir destek sağlamıştır (Hellie Richard, 1999, s. 346). Böylece Rusya batı tarzı askeri yeni düzeni daha iyi anlamlandırmıştır. Öte yandan I. Petro döneminde yerli subay kadrosu oluşturmak için açılan kurumlar ve okullar sayesinde bu dönemin sonunda Rus subaylarının sayısı Batılı emsallerininkini aşarken, Osmanlı, eğitilmiş bir subay kadrosu oluşturma konusunda isteksiz ve yetersiz kalmıştır. Nitekim Batı karşısında varlığını sürdürülebilir kılmak ve çağın ruhuna uyum sağlayabilmek; donanımlı, eğitilmiş ordunun varlığına bağlanmıştır. Bu çerçevede askeri alandaki eksiklikler, eğitim alanındaki ihtiyacı doğurmuştur.

Aydınlanma'dan bu yana bilgi, yaşamın yeni ve vazgeçilmez parçası olmuştur. Artık bilgi, yaşamın her alanında söz sahibi olmuş ve her alanda bilginin eksikliği hissedilmiştir. Nitekim yapılacak yeniliklerde bilgi ile doğru orantılı ilerlememiştir. Bu noktada Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının eğitim alanındaki ıslahatları, Batı karşısındaki geri kalmışlığın aceleciliğini taşıması anlamında benzerlikler içerse de uygulama ve uygulama sonrası ortaya çıkan yapılaşma noktasında farklılıklar göstermiştir. Osmanlı medreselerin, Rusya ise Ortodoks kilisesinin vermiş olduğu eğitimleri yetersiz bulmuştur. Bu nokta iki devletin eğitim reformlarında ayrıştıkları yer olmuştur. Osmanlı eğitim alanında içine düşülen yetersizlik ve geriliği gidererek gelişme sağlamak için dini temelli (medreseler) eğitim kurumlarının yanı sıra alternatif Batı tarzı eğitim kurumlarına da yer açmıştır. Bu, Avrupa modernleşmesi karşısında geleneksel yapının direnişini göstermektedir. Bu nedenle ikili ve alternatifli bir sistem hayat geçirilmiştir. Tabii modernite standardizasyon ile toplumu, ekonomiyi, kültürü ve siyaseti yeniden dizayn ettiğinden, ilmi eğitim yapısı beklenen sonuçları vermemiştir. Bu alternatifli sistem, Osmanlı Devleti içinde büyük ve ciddi bir ikililiğe yol açmıştır.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki cemiyeti, Rusya'da ise Bolşevik cemiyeti iyi eğitim görmüş ve modern oluşumlardan haberdar olan grupların olması iki devleti de benzer noktada birleştirmiştir. Rusya Devleti ise eğitim sistemini Osmanlı Devleti gibi restore etmek yerine, var olan dini temelli (Ortodoks kilisesi) kurumları yok sayarak, teknik Batı tarzı kurumlar açmıştır. Nitekim, I. Petro dönemi ile modernleşme ve akademik alanda eğitiminin önemini vurgulamak için nüfusun çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir toplumda, “atları arabanın önüne koymak” olarak tanımlanmıştır. Osmanlı'da Üniversite deneyimine baktığımızda ise karşımıza Darülfünun örneği vardır ve 1839 sonrasında da ziraat, veterinerlik, hukuk, idarecilik, madencilik ve tıp alanlarında sivil okullar açılmıştır. Ancak yine Osmanlı Devleti kendi oluşumlarından ödün vermemesinin yanı sıra tam olarak modernleşme olgusunu anlayamamasından ötürü açılan bu kurumlar batılı anlamda üniversiteler olmayıp, meslek okulları niteliğindedir (Ceyhan, 2012, ss. 77-86). Kuşkusuz bu yapılan yeniliklerin, açılan kurumların başarıya ulaşması toplumun idari yapısıyla bağlantılıdır.

II. Mahmut ve I. Petro, her ikisi de, devletlerindeki idari yapılanmanın ve yönetimin Batı karşısında geri kaldığını, aksadığını ve tüm bir devlet teşkilatını zayıflattığını fark etmiştir. Batı karşısında zayıflayan devlet organları birbirine karışmış ve yönetimde zafiyet meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde yönetimde meydana gelen zayıflığı fırsat bilen ayanlar, yönetimde güç kazanmış ve devlet otoritesine karşı tehlike oluşturmuştur. Benzer şekilde Rusya Devleti'nde prikaz sistemi amacından sapmış ve farklı gruplar oluşmaya başlamıştır. Böylelikle iki devlet de modern idari sistemi merkezde toplamak istemiştir ve yine Rusya ve Osmanlı Devleti için merkez; modernliğin temsilcisi olmuştur. Çevre ise modernliğe muhalif olarak ortaya çıkmıştır (Bacık, 2001, s. 55). Sonuç olarak II. Mahmut ve I. Petro Batı tarzı teşkilat sistemlerinin gerekliliğini anlayarak modern kurumlar oluşturmuşlardır ve günümüzde varolan bakanlıklar gibi düzenli, işbirlikli devlet organları kurmuşlardır. Her iki devlet de modernleşmenin sürüklediği rotada giderek demokratik modele doğru kaymış, merkezi devleti güçlendirecek adımlar atmışlardır. Özellikle merkezi devlet, modernitenin olmazsa olmazıdır ve gerek Osmanlı gerekse de Rus imparatorlukları yaptıkları reformlarla merkezi yapıya karşı bir güç odağı haline gelebilecek, alternatif olarak algılanabilecek yapıları ortadan kaldırmışlardır. Osmanlı'da ayanların, Rusya'da prikaz düzeninin üzerine gidilmesi bu bağlamda gerçekleşmiştir.

Diğer yandan II. Mahmut ve I. Petro'nun ekonomi alanındaki reformların kıyaslamasına bakacak olursak; II. Mahmut dönemi için ekonomik reformlar pek iç açıcı olmamıştır. II. Mahmut'un modernleşme adımları ekonomik alana sirayet edememiştir. Bunun en önemli nedeni, ekonomiye egemen olan aktörlerin, saray ve ordu üzerindeki etkileri yanında toplumsal ve siyasal yapıyı ellerinde tutmalarıdır. Dolayısıyla Osmanlı'da ekonomik modernleşme daha ziyade Batı'nın zorlamasıyla ya da ülke içlerindeki menfaatlerinin korunması ya da büyütülmesi arzusuyla gerçekleşmiştir. Buna karşın I. Petro'nun modernleşmesi hamlesi ise ekonomiyle doğrudan ilgilidir. I. Petro, Batı'nın ekonomiyi kullanarak nasıl köklü değişimler yaptığına yönelik gözlemlerinden beslenmesi sonucu ekonomiye ağırlık vermiştir. Dolayısıyla I. Petro'nun devrimleri neticesinde Rusya, II. Mahmut'un Osmanlısına göre daha hızlı bir iktisadi dönüşüm yaşayabilmiş ve önemli ölçüde de başarılı olmuştur. Ekonomideki modernleşme ve modernleşme içerisinde ekonominin rolü ve işlevine ilişkin bakış, iki devletin modernleşme süreçlerindeki en önemli kırılma noktalarından birini teşkil etmiştir. Bu çerçevede I. Petro kırsal alanı kentleşme ve modernleşme süreçlerine eklemlenmeye çalışırken, II. Mahmut ise ekonomik alanda modernleşmeye, kırsal alana ya da kır-kent dengesine ilişkin herhangi bir yaklaşım ortaya koymamıştır. Böylece Osmanlı imparatorluğu, modernleşmenin belirlenimci mantığını ıskalayarak zaman içerisinde ekonomik anlamda Avrupa tarafından yutulmuştur.

II. Mahmut ve I. Petro reformlarının karşılaştırıldığı bir diğer alan ise kılık kıyafet noktasında olmuştur. Toplumun kültürü ve kimliği hakkında bilgi veren, statü paylaşımlarını gösteren en önemli öğelerden biri hiç şüphe yok ki kılık kıyafettir. Uygarlığın önemli bir ögesi, siyasi alanın dikkat çekici ve işlevsel bir parçası haline gelmiştir. Her iki ülkede de halk normal kıyafet giyerken, devlet organları farklı bir giyim tarzı ile karşımıza çıkmıştır.

Gelenek Batı dışı toplumlarda varlığını köklü bir şekilde hissettirirken, diğer yandan ise varlığını istemeyen modernleşmeyle birbirine karşı bağlarının uyuşmayacağı kesinleşmiştir. Geleneği kabul etmeyen yeni yöneliş, hem gücünü ve buna dair iradenin kesinliğini ortaya koymak hem de olası direnişin sınırlarını ve kapsamını belirlemek/sınamak amacıyla, var olan toplumsal-kültürel sistemin sembolik evrenine hitap eden yeni bir sembolik dizge kendisini göstermiştir. Bu dizgelerden birisi de giyim kuşamdır. Kılık kıyafette bu yeni yönelişin sembolik taşıyıcı unsuru olmakla, başka bir

anlatımla yeni birer bilişsel evren/stil, yani dünyayı anlama tarzı ve algılama tarzı açısından yeni bir biçim oluştururken/oluşturmaya çalışırken, aynı zamanda yeni eğilimlerin/ gelişmelerin (burada modernleşme ve onun ilişkileri) de kendi bilişsel bütünlerini yaratmalarına hizmet etmiştir (Ertugay, 2021, s. 22,23). Bunlar artık toplum ve insanlar hakkında bilgi vermenin birer aracı haline gelmiştir. Yanı sıra yaşanan yeni dönüşümler, tarihsel olarak dönüm noktalarını da işaret etmiştir. II. Mahmut ve I. Petro da, bu nokta da kılık kıyafet reformunu, devletin Batı tarzı yenileşme politikasında destekleyici olarak görmüştür. Böylece II. Mahmut ve I. Petro dönemlerinde önce devlet organlarında başlayan kılık kıyafet reformları, zamanla tabana yayılmış; halk bazı kıyafetleri giymek konusunda zorlanmıştır. II. Mahmut ve I. Petro da giyim kuşam alanında yapmış olduğu yeni dönüşümlerle tarihin kırılma noktasında yerlerini almışlardır. Bu halmenin ardındaki düşünce biçimsel değişikliklerin kuralları ve ortamı da biçimlendireceği için, toplumsal muhtevayı da tayin edeceğidir. Yani maddi koşulların niteliği de belirleyeceği düşüncesiyle atılmış adımlardır. Biçimsel değişiklikleri, toplumun içsel dönüşümlerinin izlemesidir.

Osmanlı ve Rus modernleşmeleri, her iki ülke de Doğu coğrafyası içerisinde değerlendirildiğinden, modernleşmeye verdikleri tepkiler dolayısıyla önemlidir. Zira her iki ülke de modernleşmeyi üretmemiş, kasine ona maruz kalmıştır. Burada iki devleti kıyaslanabilir kılan şey ise, Rus İmparatorluğu'nun Hristiyan olmasından dolayı asgari müşterekte Avrupa ile ortaklaşmasına karşın, Osmanlı'nın Müslüman bir devlet olması ve Avrupaya tarihsel ve kültürel açıdan alternatif olma iddiası taşımasıdır. Osmanlı ve Rus imparatorluklarının modernleşme süreci boyunca yaşadıkları ve elde ettikleri sonuçların kıyaslanması; modernleşmenin küresel yansımalarını anlamak, gerek İslam coğrafyaları gerekse de semavi dinlerin kapsamı dışındaki coğrafyalardaki yansımalarını yorumlamak açısından değerlidir.

SONUÇ

Türk ve Rus modernleşmelerinin başlangıç noktası olarak II. Mahmut ve I. Petro dönemlerinin alınması, bu dönemlerde, Avrupa'yı uçtan uca sarmış olan modernizmin yerleşik düzeni yıkmaya başlaması ve din-tarım imparatorlukları dönemini kapanmaya zorlaması ile yakından ilişkilidir. Zira gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse de Rus İmparatorluğu, modernizmin yarattığı değişim dalgası karşısında ayakta kalabilmek için ilk kez bu iki hükümdar döneminde bir hamle yapmış ve ülkelerinin eksenini Batı'dan gelen bu yenilik rüzgârlarına doğru çevirmeye çalışmışlardır.

Bu doğrultuda ilk gündeme gelen şey; Batı'nın ezici gücü karşısında toprak kaybetmemek olduğundan, varoluşsal bir etkiye sahip askeriye, hukuk ve bürokrasi alanları modernleşme hamlelerinin merkezinde yer almıştır. Askeriyede eski düzenlerin ve sınıfların terk edilerek modern düzene geçilmesi, sabit ve maaşlı askerlerden oluşan orduların ortaya çıkması, silah ve teçhizat kullanımında yeni teknolojilere geçilmesi askeri alanda gerçekleştirilen başlıca yenilikler olmuştur. Bununla birlikte hukuki alanda da daha hızlı, adil sonuç verebilecek modern yargı sistemlerinin oluşturulması ve eşitlik esasının gözetilmesi hukuki reformların özünü teşkil etmiştir. İdari alanda modern hükümet mantığına geçilerek yönetimde uzmanlaşma ve liyakat unsurlarının dikkate alınmasına dayalı modele geçişin temellerinin atılması da ileriki aşamalarda gündeme gelecek olan demokratik reformlar açısından önemli temel teşkil etmiştir.

Elbette ki tüm bu alanlarda meydana gelen değişimler, yerleşik odaklar tarafından bir dirençle karşılanmıştır. Ancak ne var ki her iki hükümdar da tüm iktidar gruplaşmalarını karşılarına almak pahasına reformlarını tepeden inmece bir biçimde dikte etmiş ve modernizm ile ilk bağlantıları kurmuştur. Başlangıçta geri kalmış olmak refleksiyle yola çıkıldığından ve geri kalmanın pratikteki yansımaları öncelikle toprak ve gelir kaybetmek olduğundan, sayılan reform alanlarının öncelikle devlet yapısını ve sınırları koruyup tahkim etmeyi hedeflediği açıktır. Bununla birlikte askeri ve ekonomik güce kavuşarak devletlerarası alanda politik bir önem ve ağırlık arz etmek de girişilen modernizasyon hamlesinin nihai amacı olarak belirginleşir.

Gerileme veya duraklama evresine giren devletlerin, tıpkı insanlar gibi, bir paniğe kapıldığı söylenebilir. Bu anlamda hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Rus İmparatorluğu'nun ilk adımları bilinçli olmaktan ziyade içgüdüsel olmuştur. Bu adımlara her iki devlette de fakat özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nda megaloman bir tutumun yarattığı direnç de değişim adımlarına eşlik etmiştir. İlk olarak bir çıkış

yolu arama refleksi gösteren her iki imparatorluk da siyasi ve askeri olarak çalkantılı süreçler yaşamıştır. Bu süreçler içerisinde ilk akıllara gelen şey, Avrupa'nın arayışına yol açan değişiklikler her ne ise bunları aynen tatbik etmek olmuştur. Sorunların basit ek önlemler veya kısmi revizyonlarla çözülemeyeceği anlaşılınca ise reformist bir perspektife dönülmüştür. Zorunluluktan doğan bu perspektif kaçınılmaz biçimde devleti eylemlerinde ve kararlarında hem içe hem de dışa karşı daha agresif bir tutum takınmaya yönlendirmiştir. Böylece her bir reform adımı ve karar mevcut olanı kırmaya, dağıtmaya ve yerinden etmeye yönelik biçimde şekillenmiştir.

Gerek Saray içi ve çevresi grupların ve aristokrasinin aşındırılması gerek yerleşik askeri birliklerin ve uzmanlıkların dönüşüme uğratılması gerek idari yapıların yöntem, biçim ve esaslar bakımından değiştirilmesi gerek ekonomik yapıda faaliyet gösteren aktörlerin yönlendirilmesi ve gerekse de kılık-kıyafet reformu gibi reformlar yoluyla tüm halkın belirli bir giyim-kuşam biçimini yaşamaya zorlanması bu minvaldeki hamleler arasında yerini almıştır.

Bunlar zorlayıcı, yıkıcı fakat aynı zamanda da kurucu, inşa edici hamlelerdir. Zira yeni olanın inşası ancak eski olan yıkılarak ve yadsınarak gerçekleştirilebilir. Yapısal değişimler öncelikle taklitçilik ve özenme yoluyla başlar. Bu, tesadüf değildir çünkü niteliğin içerisinde ortaya çıkacağı çerçeve ve koşullar tayin edilmeden reformun özüne ilişkin çalışma yapılamaz; tıpkı şehir kurarken öncelikle altyapıyı tesis etmek gibidir. Modernizmin gerçekleştirilmesi için de bazen tepkisel, bazen özentiyile; bazen içgüdüsel, bazen bilinçli; bazen zoraki, bazen ise taklitçilikle olsun öncelikle formda değişiklik yapılması gerekir.

Avrupa ekonomik, askeri ve toplumsal olarak yeni ve üstün bir dünya kurarken, Doğu, onun bu gelişmişliği karşısında direnç gösterememiştir. Doğu'nun yaşadığı travma, onu asırlık buhranların içerisine sokmuş ve en nihayet Avrupa'nın sömürgeci kollarıyla kuşatılmasına yol açmıştır. Bu kuşatılmayı delmeyi başaran az sayıdaki ülkeden ikisi, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu'dur. Her ne kadar her iki imparatorluk da sonunda yıkılmış olsa da, bu durum, tarihsel koşulların tezahürü olarak görülmelidir. Bu noktada asıl önemli olan; her iki imparatorluğun da sonunda bağrından Batılı anlamda modernleşmekte olan iki "ulus devlet" çıkarmış olmalarıdır. Bu açılarından değerlendirildiğinde gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse de Rus İmparatorluğu benzer aşamalardan geçmiş, özsel olarak farklılıklar içermelerine karşın Doğu'nun coğrafyasının bir parçası olmanın dayattığı koşullardan kaynaklı birtakım benzerlikler de gösteren iki özgün örnek durumundadır.

Çalışma, işte bu benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak her iki devleti de kıyaslamış ve Doğu toplumu olarak nitelendirilebilecek bu iki ülkenin modernleşme serüvenleri üzerinden modernleşmenin Doğu toplumları üzerindeki aşamalarını ve etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bundan sonraki çalışmaların, bu kurucu ilk adımların ardından her iki devletin de kat ettikleri yolu ve benzeşimlerini odağa alarak çalışmaya devamlılık kazandırmaları yerinde olacaktır. Son söz olarak denilebilir ki; Türk ve Rus toplumlarının bugün geldikleri modernleşme düzeyi, demokratik olgunluğa ilişkin olumlu ve olumsuz yanların, daha II. Mahmut ve I. Petro dönemlerinde atılan ilk adımların karakterini taşıdığı açıktır.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2014). *Rusya: Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Agras, N. (2010). *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri; II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akçakaya, M. (2016). Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (8), 275-295.
- Akyıldız, A. (2009). Sened-İ İttifak. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (36), 512-514.
- Albert Marsolais, B. (2017). *The Convenient*. Kanada: Marsolais & Twigg Yayıncılık
- Alkan, M. Ö. (2017). Şubat'tan Ekim'e St. Petersburg'da Devrimin Mekânları. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (287), 18-30.
- Altınay, A. R. (2012). *Baltacı ve Büyük Petro*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Altun, F. (2000). Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu, *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 8 (8), 123-186.
- Anisimov, E. V. (1993). *The Reforms Of Peter The Great: Progress Through Coercion In Russia*. London: Routledge.
- Arslan, A. (2003). Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Modernleşme Sürecinde Ordu ve Askeri Elitler, *Atatürk Dergisi*, 3 (4), 163-180
- Arslan, A. (2018). Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, 4 (1), 9-27.
- Arslan, F. (2011). *Wallerstein Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar .
- Arslan, M. (2015). Adlî, Sultan II. Mahmûd. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
- Arslan, Z. (2013). Sened-İ İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Science*, 6 (8), 77-91.
- Aslan, S., & Yılmaz, A. (2001). Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi. *Cumhuriyet Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 287-296.
- Aslantaş, S. (2009). Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6 (21), 109-136.

- Atalı, E. (2002). *1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aucoin, P. (1990). Administrative Reform In Public Management: Paradigms, Principles, Paradoxes And Pendulums . *An International Journal of Policy And Administration*, 3 (2), 115-137.
- Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15), 136-158.
- Ayparçası, H. K. (2016). Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları. *İnsan & İnsan Dergisi*, 3 (8), 32-58.
- Bağlı, M. (2002). Klasik Fizik (Newton Paradigmasının) İlkeleri Bağlamında Modern Bilincin ve İktidarın İmkanları: Özgünlük ve Yetkinlik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (3), 33-57.
- Basan, R. G. (2009). *1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayır, A. E. (2017). 19. yy. Osmanlı Devletinde Modernleşme Bağlamında Din Eğitimi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (13), 491-506.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* . İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- Berman, M. (1994). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor Çev.Ümit Altuğ - Bülent Peker*. İstanbul: İletişim.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış*, 2 (3), 211-226.
- Cahit Aydemir, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı . *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15) 136-158.
- Canman, A. (1995). *Çağdaş Personel Yönetimi*. Ankara: Todaie Yayın.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Comte, A. (2003). *Pozitif Felsefeye Giriş (Çev., Süleyman Sarı)*. Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Coşgun, M. (2014). Ekim Devrimi'ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (44), 1-15.

- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine . *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (1), 289-314.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin Kaynakları: Ronesans Uzerine Bir Degerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (6), 45-69.
- Çalık, C. (2019). *The Image Of Peter The Great And Frederick The Great In The Eighteenth Century Ottoman History Sources*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Çelik, Y. (2010). Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim İle II. Mahmud Devri Askerî Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839). İstanbul: TDV.
- Çeştepe, H., & Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 1-20.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1), 79-96.
- Çetin, H. (2007). *Modernleşme Krizi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çevikbaş, R. (2014). Bürokrasi Kuramı ve Yönetmel İşlev. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 75-102.
- Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2004). *Bir İmkan Olarak Modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çimen, A. (2007). *Tarihi Değiştiren Askerler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çötök, N. A. (2017). Giddens Sosyolojisinde Toplumsal Dönüşümün Temel Kavramları ve Bağlantılar: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), 189-207.
- Çüçen, A. K. (2005). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 1 (5), 25-34.
- Demirel, D. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839 - 1923). *Türk İdare Dergisi*, (473), 97-111.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Doğan, İ. (1999). Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar. *Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 105-121.

- Doğan, Ş. (2015). Max Weber ve Sabri F. Ülgener’de Zihniyet - Din İlişkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 203-226.
- Dündar, O. (2017). Merkantilizme Karşı Kapitülasyon Politikası: Osmanlı Örneği. *Idea Studies International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences*, 3 (4), 239-247.
- Er, H. (1999). *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ergün, M. (2009). Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar. *Kuramsal Eğitimbilim*, 2 (1), 31-56.
- Erkan, Ü. (2017). *Postmodern Çağda Postkolonyalsöylemin Olanakları: Kolonyalizm, Neokolonyalizm ve Postkolonyalizm*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Erkan, Ü. (2017). Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri . *Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırmaları E Dergisi*, 4 (1), 52-70.
- Eyigün, S. (2005). Bireysellik ve Birey Olma Düşüncesinin Sanattaki Yansıması ve Bir Roman . *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (9) 213-220.
- Fidan, S., Şahin, K., & Çelik, F. (2011). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi . *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 113-128.
- Genç, T. (2008). *Heidegger ve Modern Çağ Öznenin Dönüşümü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Geoffrey Hosking, Ç. A. (2011). *Rusya ve Ruslar - Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Gökçe, E. (2017). Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (4), 191-213.
- Göle, N. (1998). Batı-Dışı Modernlik Uzerine Bir İlk Ders. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 1 (2), 55-62.
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı. *TDV. İslam Ansiklopedisi* 19, 185-190.

- Gündal, K. (2015). *Anthony Giddens 'ta Süreksizlikler ve Ontolojik Kaygı: Geç Modern Çağda Varlıksal Güvenlik Problemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Gürsel, S. (1985). *1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, S. (1996). *The Problem of Ideology: Marxism without Guarantees Der: Morley, David, Chen, Kuan-Hsing*. London: Routledge.
- Hans Van Der Loo, W. V. (2003). *Modernleşmenin Paradoksları Çev. Kadir Canatan*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hayta, N., & Ünal, U. (2003). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri* . Ankara: Başak Matbaacılık.
- Heidegger, M. (1998). *Tekniğe İlişkin soruşturma Çevr: Doğan Özlem*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Hosking, G. Ç. (2011). *Rusya Ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnce, Y. (2017). II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32 (2), 427-457.
- İplikçi, A. (2017). Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (4), 1527-1540.
- Jeanniere, A. (2000). *Modernite Versus Postmodernite (Derleyen: Mehmet Küçük)*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2007). *Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, Y. (2018). Kurucu Öge Olarak Modern Özne Anlayışının Teşekkülü. *Kaygı, Araştırma Makalesi*, 31, 128-144.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci Sosyal ve Kültürel Durum. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 49-65.
- Karaduman, S. (2019). *Üç Tarz-ı Modernleşme: Islahatfermanı Sonrası Ortaya Çıkan Modernleşme Temâyülleri (1856-1889)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Karagöz, M. (1995). Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6 (6), 173-194.
- Karakaş, A. (2015). Bir Kavram Olarak Oksidentalizm. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (25), 165-184.
- Karakaş, A. (2015). 20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları Fuat Sezgin Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Karal, E. Z. (1940). *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri*. İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Marx, F. E. (2008). *Komünist Parti Manifestosu*. Çankaya: Dorlion Yayınları.
- Kaya, M. (2012). Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme tartışmaları. *Birey ve Toplum Dergisi*, 2 (2), 111-130.
- Keha, M. K. (2016). Modern Felsefenin Öncüleri: Descartes ve Bacon'da Yöntem Sorunu. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, (56), 117-132.
- Keleş, E., & Ercoşkun, T. (2014). Stratford Canning'in Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve İstanbul'daki Üç İsyan (1807-1809). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), 265-318.
- Kılıç, M. B. (2016). *Osmanlı ve Rus Batılılaşma Süreçlerinin Benzerlikleri ve Ayrılan Yönleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıçdağı, O. (2009). Osmanlı'dan Günümüze Modernleşme. *Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği*.
- Kılıçer, G. S. (2012). *Türkiye'de Modernleşme ve Gündelik Yaşam: Akbaba Üzerine Bir İnceleme (1929- 1938)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kızıltan, Y. (1994). *I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koca, E. (2009). 18. ve 19. Yüzyıl Erkek Modası. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (7), 63-81.

- Kocaoğlu, M. (1997). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841). *Bilig Dergisi*, (4), 61-69.
- Koçyiğit, D. (2017). Batı'yı Kurgulamak - Doğu'yu Sunmak, Doğu'yu Kurgulamak - Batı'yı Sunmak: Oksidentalizm'de Ben ve Öteki. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57 (57), 133-160.
- Korkmaz, R. (2011). 19. Yüzyıl Avrupası ve Osmanlı Modernleşmesi. *Türk Yurdu*, (292), 9-24.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, M., & Küçük, M. (2015). Oryantalizm ve Öteki Algısı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1 (1) 107-127.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurtaran, U. (2016). Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35 (60), 97-140.
- Kurdaş, M. (2019). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (1), 399-411.
- Kuzucu, S. (2010). II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım . *Türk Dünyası Araştırmaları*, (185), 107-118.
- Kuzucu, S. (2016). Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35 (59), 63-84.
- Leylak, M. H. (1990). I. Petro Döneminde Rusya'da Yapılan Yenilikler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Loomba, A. (2005). *Colonialism / Postcolonialism Second Edition*. London: Routledge.
- Lütfi, A. (1999). *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*: İstanbul: Yky.
- M. E. Falkus, Ç. Ş. (1986). *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914*. Ankara: Verso.
- Mardin, Ş. (1999). Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6, 1698-1701.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü*. Ankara: Bilim ve Sanat yayınları.
- Mehmet Ali Ağaoğulları, L. K. (1997). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Yayınları.
- Mohammed, S. A. (2018). *Toplum Devlet Modernleşme: Türkiye ve Etiyopya'nın Karşılaştırmalı Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Oktay, C. (2010). *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, 5. Basım. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Okudan, G. (2016). *Islahat Fermanının Tahlili*. Ankara: İmge Yayınları
- Ortaylı, İ. (1981). İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, 2 (2), 194-202.
- Ortaylı, İ. (1985). Batılılaşma Sorunu. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 137-138.
- Ördem, Ö. A. (2018). Modernite Kültürü ve Türk Modernleşmesi. *Sosyoloji Notları*, 2 (2), 210-221.
- Özcan, A. (1991). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye. *İslam Ansiklopedisi*, 3, 457-458.
- Özcan, A. (1995). Eşkinici Ocağı: II. Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağı'nın İlgasından Önce Kurulan Tâlimli Askerî Sınıf. *İslam Ansiklopedisi*, 11, 471.
- Özcan, A. (1995). II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), 13-39.
- Özçelik, T. G. (2019). Batı-Dışı Modernleşme Kavramı Temelinde Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Çabaları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 308-326.
- Özel, İ. (2009). *Çenebazlık*. İstanbul: Şule yayınları.
- Özkan, S. H. (2007). II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 189-203.
- Özkiraz, A. (2002). *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Öztekin, Ö. (2019). Tarih Manzumeleri Üzerinden II. Mahmut Devrine Bakış. *Türkbilig*, 37, 167-190.

- Öztürk, F. (2004). Ütopyalar ve Eğitim Sorunsalı. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3(5), 89-114.
- Parsons, T. (1991). *The Social System*. London: Routledge.
- Popper, K. R. (2002). *The Logic of Scientific Discovery*. London And New York: Routhledge.
- Robert K. Massie. (2019). *Büyük Petro*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robinson, J. H. (1906). *Readings In European History 2*. USA: Ginn & Company.
- Rossi, P. (2009). *Modern Bilimin Doğuşu*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Said, E. (2016). Edward Said İle ‘Oryantalizm’e Dair. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 167-178.
- Said, E. (1995). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışı*. Çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Salgar, E. (2014). Modernleşme Serüveni: Doğu-Batı Ekseninde Bir Mukayese, (6), 131-144.
- Sarıköse, S. T. (2017). Sultan II. Mahmud Döneminde Safranbolu’da Muhtarlık Teşkilatının Kurulması. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 337-357.
- Saygın, A. (2015). 20. Yüzyıl Türk Düşüncesinde Garbiyatçılık (Oksidentalizm) Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmış Doktora Tezi), *Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da Ulus ve Devlet* Çev. Timur Bender. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Seyfettin Aslan, A. Y. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), 93-107.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Sakarya: Değişim Yayınları.
- Sunar, L. (2007). XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (14), 57-80.

- Sunar, M. M. (2018). 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması. *History Studies Internatonal Journal Of History*, 10 (3), 239-256.
- Şahin, A. Y. (2009). *Sultan II. Mahmud ve Dönemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, Z. (2014). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 171-191.
- Şaylan, G. (2016). *Postmodernizm*. Ankara: İmge kitabevi.
- Tekdemir, A. (2009). XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821–1823 Savaşı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 4, 77-95.
- Tekin, O. (2020). Büyük Kuzey Savaşı'nda İsveç'in Rusya'yı İstila Girişimi ve Petro Önderliğinde Rusya'nın Yükselişi. Erişim adresi: www.researchgate.net
- Toker, M. Ş. (2019). Bir Batı Dışı Modernlik Yaklaşımı Olarak Büyük Doğu İdeolojisi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 50-68.
- Topsakal, İ. (2010). Rusya Tarihi. *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*, 1-244.
- Torun, O. (2019). *II. Mahmud Dönemi Islahatları (1808-1839)*. (Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tuten, A. (2017). II.Mahmut Dönemi Islahat Çalışmaları. *Türk Diyanet Vakfı*, 5 (2), 1-19
- Türkay, M. (2003). Amerikan Hegemonyası İle Çizili bir Sosyal Bilim. *Kozmopolit Dergisi* , 10.
- Ulusoy, E. (2016). Modernizm-İktidar İlişkisi Bağlamında Vatandaşlığın Post-Modern Dönüşümü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (22), 312-334.
- Uyanık, N. (2006). *Aydınlanma Felsefesinde İlerleme Düşüncesi ve Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Uzun, T., & Atasever, G. (2010). Türkiye'de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidentalst Bakışlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (26), 175-182.

- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, S. A. (2017). *I. Petro'dan 20. Yüzyıla Rusya'da Modernleşme Hareketi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünlü, N. (2014). *İslam Tarihi - 3*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yakut, K. (2015). *Fransız İhtilali*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yapıcı, M. İ. (2016). Rusya'da ve Osmanlı'da Askeri Reformun Paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve Fedailer. *Alternatif Politika*, 8 (2), 270-299.
- Yaşar, G. A. (2011). Ortaçağdan Günümüze Modernite: Doğuşu ve Doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7), 10-26.
- Yeşil, F. (2011). Nizam-ı Cedid Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807). *Tarih Dergisi*, 3 (52) 27-84.
- Yıldırım, R. N. (2006). II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ*.
- Yinilmez, S. (2009). *Osmanlıların Modernleşme Sürecinde Yeni Bilim Anlayışının Etkisi: Doğa Felsefesi mi? Fizik mi?* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yurdusev, N. (2006). Karlofça Antlaşması ve Diploması Tarihi. *Çanakkale Araştırmaları*, 4 (10), 1-17.
- Yüksel, D. Y. (2006). Rus Modernleşmesi ve Türkiye (1682-1905). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, S. (2012). Kuzey Savaşları Sırasında Rusya'nın Karadeniz'e Yönelik Faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 (52) , 171-190.